

IBERIA GRAECA

El legado arqueológico
griego en la península Ibérica

IBERIA GRAECA

El llegat arqueològic
grec a la península Ibèrica

IBERIA GRAECA

The Greek archaeological legacy
on the Iberian Peninsula

IBERIA GRAECA

Η ελληνική αρχαιολογική
κληρονομιά στην Ιβηρική Χερσόνησο

ISBN: 978-84-393-9071-8

Depósito Legal: GI-966-2012

Impresión: www.palahi.cat

Girona, 2012

© de la edición: Centro Iberia Graeca

© de los textos e ilustraciones: sus respectivos autores

IBERIA GRAECA

El legado arqueológico
griego en la península Ibérica

El llegat arqueològic
grec a la península Ibèrica

The Greek archaeological legacy
on the Iberian Peninsula

Η ελληνική αρχαιολογική
κληρονομιά στην Ιβηρική Χερσόνησο

con la colaboración del

CONTENTS IBERIA GRAECA. THE GREEK ARCHAEOLOGICAL LEGACY
ON THE IBERIAN PENINSULA

	INTRODUCTION (Executive Council of the Iberia Graeca Centre)	15
1	THE GREEKS IN THE WEST Paloma Cabrera (Centro Iberia Graeca-Museo Arqueológico Nacional)	17
2	CLASSICAL GREEK SOURCES AND THEIR RELATION WITH IBERIA Adolfo J. Domínguez (Universidad Autónoma de Madrid)	25
3	HISTORIOGRAPHY OF GREEK ARCHAEOLOGY ON THE IBERIAN PENINSULA Paloma Cabrera (Centro Iberia Graeca-Museo Arqueológico Nacional) Ricardo Olmos (CSIC-Instituto de Historia)	35
4	GREEK COLONIES IN IBERIA Xavier Aquilué (Centre Iberia Graeca-Museu d'Arqueologia de Catalunya)	46
5	GREEK POTTERY IN IBERIA. TABLEWARE AND REPRESENTATIONAL OBJECTS Carmen Sánchez (Universidad Autónoma de Madrid)	58
6	GREEK POTTERY IN IBERIA. AMPHORAE AND FOOD TRADING José Pérez Ballester (Universitat de València)	66
7	GREEK NUMISMATICS IN IBERIA: MINTS AND CURRENCY CIRCULATION Pere Pau Ripollès (Universitat de València)	74
8	GREEK SCULPTURE IN IBERIA Martín Almagro-Gorbea (Real Academia de la Historia)	82

9	GREEK EPIGRAPHY IN IBERIA María Paz de Hoz (Universidad de Salamanca)	92
10	GREEK TOREUTICS AND PRECIOUS METAL WORK IN IBERIA Sebastián Celestino (Unidad Asociada Universidad Autónoma de Madrid/Instituto de Arqueología de Mérida del CSIC)	103
11	THE INDIGENOUS PEOPLES AND THE GREEKS: EMULATIONS AND HYBRIDITY Arturo Ruiz (Centro Andaluz de Arqueología Ibérica. Universidad de Jaén)	111
12	SITES, MUSEUMS AND COLLECTIONS OF GREEK ARCHAEOLOGICAL LEGACY IN SPAIN AND PORTUGAL Eduardo García Alfonso (Junta de Andalucía, Delegación Provincial de Cultura, Málaga)	120
13	A THOUSAND YEARS OF HISPANO-GRECO POLITICAL, MILITARY AND CULTURAL RELATIONS (6 TH TO 16 TH CENTURIES) Eusebi Ayensa (Instituto Cervantes de Atenas)	137
14	SPANISH-GREEK CULTURAL RELATIONS FROM THE 19 TH CENTURY TO THE PRESENT Pedro Bádenas de la Peña (CSIC-Instituto de Lenguas y Culturas del Mediterráneo)	145
15	THE IBERIA GRAECA CENTRE Xavier Aquilué (Centre Iberia Graeca-Museu d'Arqueologia de Catalunya) Paloma Cabrera (Centro Iberia Graeca-Museo Arqueológico Nacional)	156
	BIBLIOGRAPHY AND WEBSITES	166
	CREDITS	172

	ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ (Το Διοικητικό Συμβούλιο του Κέντρου Iberia Graeca -Ελληνική Ιβηρία)	15
1	ΟΙ ΕΛΛΗΝΕΣ ΣΤΗ ΔΥΣΗ Παλόμα Καβρέρα (Κέντρο Iberia Graeca- Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο)	17
2	ΟΙ ΚΛΑΣΙΚΕΣ ΕΛΛΗΝΙΚΕΣ ΠΗΓΕΣ ΚΑΙ Η ΣΧΕΣΗ ΤΟΥΣ ΜΕ ΤΗΝ ΙΒΗΡΙΑ Αδόλφο Χ. Ντομίνγκεθ Μονεδέρο (Αυτόνομο Πανεπιστήμιο της Μαδρίτης)	25
3	Η ΙΣΤΟΡΙΟΓΡΑΦΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ ΣΤΗΝ ΙΒΗΡΙΚΗ ΧΕΡΣΟΝΗΣΟ Παλόμα Καβρέρα (Κέντρο Iberia Graeca- Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο) Ρικάρντο Όλμος (Ανώτατο Συμβούλιο Επιστημονικών Ερευνών – Ινστιτούτο Ιστορίας)	35
4	ΟΙ ΕΛΛΗΝΙΚΕΣ ΑΠΟΙΚΙΕΣ ΣΤΗΝ ΙΒΗΡΙΑ Σαβιέ Ακιλουέ (Κέντρο Iberia Graeca-Αρχαιολογικό Μουσείο της Καταλωνίας)	46
5	Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΚΕΡΑΜΙΚΗ ΣΤΗΝ ΙΒΗΡΙΑ. ΤΑ ΕΠΙΤΡΑΠΕΖΙΑ ΚΑΙ ΤΑ ΔΙΑΚΟΣΜΗΜΕΝΑ ΑΓΓΕΙΑ Κάρμεν Σάντσεθ (Αυτόνομο Πανεπιστήμιο της Μαδρίτης)	58
6	Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΚΕΡΑΜΙΚΗ ΣΤΗΝ ΙΒΗΡΙΑ. ΑΜΦΟΡΕΙΣ ΚΑΙ ΕΜΠΟΡΙΟ ΤΡΟΦΙΜΩΝ Χοσέ Πέρεθ Μπαγιεστέρ (Πανεπιστήμιο της Βαλένθια)	66
7	Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΝΟΜΙΣΜΑΤΙΚΗ ΣΤΗΝ ΙΒΗΡΙΑ: ΤΑ ΝΟΜΙΣΜΑΤΟΚΟΠΕΙΑ ΚΑΙ Η ΚΥΚΛΟΦΟΡΙΑ ΤΩΝ ΝΟΜΙΣΜΑΤΩΝ Πέρε Πάου Ριπολιές (Πανεπιστήμιο της Βαλένθια)	74
8	Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΓΛΥΠΤΙΚΗ ΣΤΗΝ ΙΒΗΡΙΑ Μαρτίν Αλμάγρο-Γκορμπέα (Βασιλική Ακαδημία Ιστορίας)	82

9	Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΠΙΓΡΑΦΙΚΗ ΣΤΗΝ ΙΒΗΡΙΑ Μαρία Παθ ντε Οθ (Πανεπιστήμιο της Σαλαμάνκα)	92
10	Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΤΟΡΕΥΤΙΚΗ ΚΑΙ ΧΡΥΣΟΧΟΪΑ ΣΤΗΝ ΙΒΗΡΙΑ Σεμπασιάν Θελεστίνο Πέρεθ (Ινστιτούτο Αρχαιολογίας της Μέριδας – Ανώτατο Συμβούλιο Επιστημονικών Ερευνών)	103
11	ΑΥΤΟΧΘΟΝΕΣ ΚΙ ΕΛΛΗΝΕΣ ΣΤΗΝ ΙΒΗΡΙΑ: ΜΙΜΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΥΒΡΙΔΙΣΜΟΙ Αρτούρο Ρουϊθ (Κέντρο Ιβηρικής Αρχαιολογίας της Ανδαλουσίας. Πανεπιστήμιο της Χαέν)	111
12	ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΙ ΧΩΡΟΙ, ΜΟΥΣΕΙΑ ΚΑΙ ΣΥΛΛΟΓΕΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑΣ ΣΤΗΝ ΙΣΠΑΝΙΑ ΚΑΙ ΣΤΗΝ ΠΟΡΤΟΓΑΛΙΑ Εδουάρδο Γκαρθία Αλφόνσο (Κυβέρνηση της Ανδαλουσίας. Επαρχιακή Πολιτιστική Αποστολή Μάλαγας)	120
13	ΧΙΛΙΑ ΧΡΟΝΙΑ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ, ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΩΝ ΣΧΕΣΕΩΝ ΜΕΤΑΞΥ ΕΛΛΑΔΑΣ ΚΑΙ ΙΣΠΑΝΙΑΣ (6 ^{ος} -16 ^{ος} αι.) Εουσέμπι Αγιένσα (Ινστιτούτο Θερβάντες της Αθήνας)	137
14	ΟΙ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΕΣ ΣΧΕΣΕΙΣ ΙΣΠΑΝΙΑΣ-ΕΛΛΑΔΑΣ ΑΠΟ ΤΟΝ 19 ^ο ΑΙ. ΩΣ ΣΗΜΕΡΑ Πέδρο Μπάδενας ντε λα Πένια (Ανώτατο Συμβούλιο Επιστημονικών Ερευνών-Ινστιτούτο Γλωσσών και Πολιτισμών της Μεσογείου)	145
15	ΤΟ ΚΕΝΤΡΟ IBERIA GRAECA Σαβιέ Ακιλουέ (Κέντρο Iberia Graeca-Αρχαιολογικό Μουσείο της Καταλωνίας) Παλόμα Καβρέρα (Κέντρο Iberia Graeca- Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο)	156
	ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ ΚΑΙ ΠΗΓΕΣ ΑΠΟ ΤΟΝ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟ ΙΣΤΟ ΣΥΝΤΕΛΕΣΤΕΣ	166 172

Executive Council of the
Iberia Graeca Centre

ONE OF THE MAIN OBJECTIVES that led to the creation of the Iberia Graeca Centre by the Spanish Ministry of Education, Culture and Sport and the Catalan Ministry of Culture was the dissemination and spreading of the rich Greek archaeological heritage preserved on the Iberian Peninsula. The Centre's website (www.iberiagraeca.org) will, in the future, allow people to access all the documentation that exists about this heritage quickly and in a homogeneous way, thanks to current information and communication technologies.

Iberia Graeca. El legado arqueológico griego en la península Ibérica (Iberia Graeca. The Greek archaeological legacy on the Iberian Peninsula) is our letter of introduction about the Centre and aims to help a non-specialist public learn more about the presence of Greek culture during the ancient Greek period in our country. We would like to express our gratitude to the authors of the publication as well as all the people and institutions which, in one way or another, have participated in it; in particular the Cervantes Institute in Athens which, right from the start, has helped to disseminate the existence and objectives of our Centre in Greek society.

Iberia Graeca Centre, May, 18th 2012

Το Διοικητικό Συμβούλιο του Κέντρου
Iberia Graeca (Ελληνική Ιβηρία)

ΜΙΑ ΑΠΟ ΤΙΣ ΒΑΣΙΚΕΣ ΕΠΙΔΙΩΞΕΙΣ του Ισπανικού Υπουργείου Παιδείας, Πολιτισμού και Αθλητισμού και του Τμήματος Πολιτισμού της Καταλανικής Κυβέρνησης όταν ίδρυσαν το Κέντρο Iberia Graeca ήταν η διάδοση της πλούσιας ελληνικής αρχαιολογικής κληρονομιάς που διασώζεται στην Ιβηρική Χερσόνησο. Η σελίδα του Κέντρου στο Ίντερνετ (www.iberiagraeca.org) θα επιτρέψει στο μέλλον, χάρη στις σύγχρονες τεχνολογίες πληροφόρησης και επικοινωνίας, την ταχεία πρόσβαση και με ομοιογενή τρόπο σε όλη την υπάρχουσα τεκμηρίωση για την κληρονομιά αυτή.

Iberia Graeca. Η ελληνική αρχαιολογική κληρονομιά στην Ιβηρική Χερσόνησο φιλοδοξεί ν' αποτελέσει μια συστατική επιστολή του Κέντρου μας και να φέρει το μη εξειδικευμένο κοινό κοντά στην παρουσία του αρχαιοελληνικού πολιτισμού στη χώρα μας. Θέλουμε να εκφράσουμε την ευγνωμοσύνη μας προς τους συγγραφείς αυτού του βιβλίου, όπως και προς όλα τα πρόσωπα και φορείς που, με τον έναν ή τον άλλον τρόπο, συμμετέχουν σ' αυτό και ιδιαίτερος προς το Ινστιτούτο Θερβάντες της Αθήνας που, από την πρώτη στιγμή, βοήθησε στη διάδοση της ύπαρξης και των σκοπών του Κέντρου μας στην ελληνική κοινωνία.

Κέντρο Iberia Graeca, 18 Μαΐου 2012

THE GREEKS IN THE WEST*

ΟΙ ΕΛΛΗΝΕΣ ΣΤΗ ΔΥΣΗ *

Paloma Cabrera

(Centro Iberia Graeca-Museo
Arqueológico Nacional)

THE STORY OF THE PRESENCE OF THE GREEKS in the Western part of the Mediterranean is the history of a fruitful relationship which lasted from the 8th century BC until the Roman conquest of Iberia. It was, above all, a history of commercial exchanges, but also of cultural contacts. From opposite geographical extremes, two different worlds contributed to shape a complex network of diverse, original cultures that shared a common source, the Mediterranean Sea.

The story started as a myth. The journeys, the presence of the ancient Greeks in the western extreme of the *oikoumene* or the inhabited universe was preceded by the ambiguous languages of myths. The image of the fabulous West was embodied in the adventures of Heracles. Its wealth of metals and livestock were conquered by the hero. An aura of mystery and

Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΑΡΟΥΣΙΑ ΣΤΟ ΔΥΤΙΚΟ άκρο της Μεσογείου είναι η ιστορία μιας γόνιμης σχέσης που ξεκίνησε τον 8^ο αι. π.Χ. και έφτασε μέχρι την κατάκτηση της Ιβηρικής από τους Ρωμαίους. Είναι μια ιστορία εμπορικών ανταλλαγών, αλλά και πολιτιστικών επαφών. Από δύο γεωγραφικώς απέναντι άκρα, δυο διαφορετικοί κόσμοι συνέβαλαν στη δημιουργία ενός συστήματος διαπλεκομένων, διαφορετικών και πρωτότυπων πολιτισμών που πίνουν νερό από την ίδια πηγή, τη Μεσόγειο Θάλασσα.

Η ιστορία ξεκίνησε σαν μύθος. Των ταξιδιών, της παρουσίας των αρχαίων ελλήνων στο δυτικό άκρο της *οικουμένης*, δηλαδή της κατοικημένης γης, προηγήθηκαν οι διαφορούμενες μυθικές διηγήσεις. Η εικόνα της μυθικής Δύσης ενσαρκώνεται στην περιπέτεια του Ηρακλή, ο οποίος θα κατακτήσει τον ορυκτό πλούτο και την κτηνοτροφία της. Μια

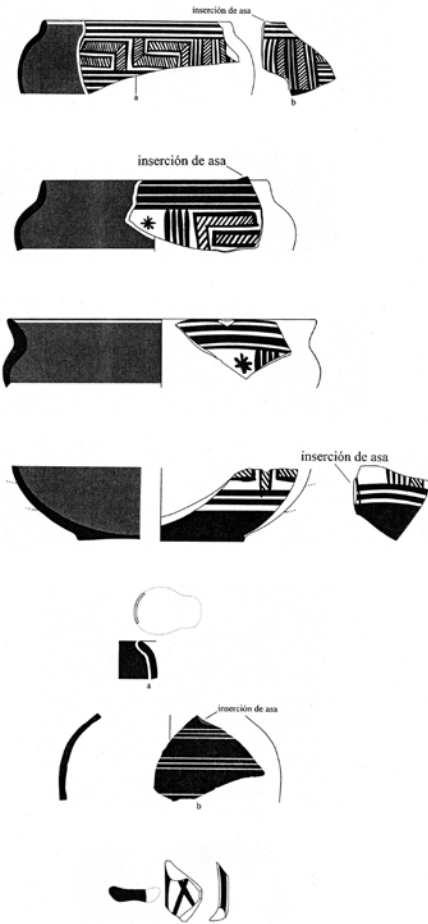
* This piece of research was carried out as part of the HAR2009-07448 project.

* Αυτή η εργασία υλοποιήθηκε στο πλαίσιο του προγράμματος HAR2009-07448.

confabulation also enveloped the first narrations about the arrival of Greek sailors in Tartessos which, to the Greek imagination, was the bountiful, splendid kingdom, the incarnation of the Utopian ideal of extreme happiness of the world, exuberant in wealth, governed by wise, long-lived monarchs.

αύρα μυστηρίου και μύθου τυλίγει και τις πρώτες διηγήσεις σχετικά με την άφιξη των ελλήνων θαλασσοπόρων στην Ταρτησσό, η οποία – στη φαντασία των ελλήνων – ήταν το πάμπλουτο κι υπέροχο βασίλειο, η ενσάρκωση του ουτοπικού ιδανικού της ευτυχούς εσχατίας του κόσμου, με τα άφθονα πλούτη και τους σοφούς μακρόβιους βασιλείς.

Σύντομα η ουτοπία μετατράπηκε σε πραγματικότητα και ο μύθος σε ιστορία. Ανασκαφές που έγιναν προσφάτως στην Ουέλβα θέτουν και πάλι σε συζήτηση την περίοδο έναρξης των ελληνικών εμπορικών θαλασσιών αποστολών στην Ιβηρική Χερσόνησο. Τα ευρήματα αττικών και ευβοϊκών κεραμικών, που χρονολογούνται μεταξύ 850 και 760 π.Χ., μας υποχρεώνουν να θέσουμε υπό συζήτηση και την ταυτότητα των εμπόρων που έφεραν στην αγορά της Ταρτησσού αυτά τα προϊόντα. Αν πριν η Άπω Δύση θεωρείτο αποκλειστικότητα των φοινίκων, σήμερα, με βάση αυτά τα ευρήματα, δεν μπορεί να αποκλειστεί η πιθανότητα μιας ευβοϊκής παρουσίας στις ακτές της Ουέλβα, οι οποίες ήταν

Fig. 1.1.- Attic pottery (850-760 BC) from the excavations in Huelva (according to González Canales et alii 2004). — Αττικά κεραμικά (850-760 π.Χ.) που βρέθηκαν στις ανασκαφές στην Ουέλβα (κατά τον Γκονθάλεθ Κανάλες κ.α. 2004).

Fig. 1.2.- Euboean skyphos (750-700 BC) from the excavations in Huelva (Huelva Museum). — Ευβοϊκός σκύφος (750-700 π.Χ.) που βρέθηκε στις ανασκαφές στην Ουέλβα (Μουσείο της Ουέλβα).

However, the utopia soon became reality and the myth became history. Recent excavations carried out in Huelva once again open up the debate about the date that the Greek traders started to navigate to the Iberian Peninsula. The finding of Attican and Euboean pottery dating from between 850 and 760 BC means that we need to rethink the identity of the traders who took these pottery products to the Tartessian emporium. If previously, the Western Extreme was considered to be exclusively Phoenician during these times, today, in view of these findings, we cannot rule out the possibility of an effective Euboean presence on the coasts of Huelva, whose wealth in metals would have been known about in the past in Central and Eastern Mediterranean. During the second half of the 8th century BC and the first years of the 7th century BC, there was an increase in Greek importations in Huelva and in the Phoenician factories on the Andalusian Mediterranean coast. The identity of the traders who brought these goods is debatable. It could have been

Fig. 1.3.- Attican Como-style cup (580-560 BC) from the excavations in Huelva (Huelva Museum). — Αττικό κύπελλο με διακόσμηση κωμαστών (580-560 π.Χ.) που βρέθηκε στις ανασκαφές στην Ουέλβα (Μουσείο της Ουέλβα).

από πολύ καιρό πριν γνωστές στην κεντρική και ανατολική Μεσόγειο για τον πλούτο τους σε μέταλλα. Κατά το δεύτερο μισό του 8^{ου} αι. και τα πρώτα χρόνια του 7^{ου} αι. π.Χ. αυξάνονται οι ελληνικές εισαγωγές στην Ουέλβα και στους φοινικικούς εμπορικούς σταθμούς της μεσογειακής Ανδαλουσίας. Οι γνώμες σχετικά με την ταυτότητα των εμπόρων που έφερναν τα προϊόντα αυτά δίστανται μεταξύ φοινίκων και ελλήνων, αλλά δεν μπορούμε να αποκλείσουμε καμία από τις δύο εθνικότητες.

Η εικόνα αλλάζει από τα τέλη του 7^{ου} αι. π.Χ., όταν στη Δύση αρχίζουν να συγχάζουν οι φοκαεείς θαλασσοπόροι. Σύμφωνα με τον Ηρόδοτο (Α', 163-5), ήταν «οι πρώτοι μεταξύ των ελλήνων που χρησιμοποίησαν μεγάλα σκάφη και ανακάλυψαν την Αδριατική, την Τυρρηνία, την Ιβηρία και την Ταρτησσό.» Φτάνουν στην Ιβηρική Χερσόνησο προς

Fig. 1.4.- Bronze Greek helmet from Huelva Ria (580-550 BC) (Royal Academy of History). — Ορειχάλκινη ελληνική περικεφαλαία που βρέθηκε στην εκβολή της Ουζλβα (580-550 π.Χ.) (Βασιλική Ακαδημία Ιστορίας).

the Phoenicians or the Greeks, neither of whom can be ruled out.

The panorama was to change from the end of the 7th century BC as the West was frequented by Phocaeen sailors. According to Herodotus (I, 163-5), they were “the first of the Greeks who used large ships and who discovered the Adriatic, Tyrrhenia, Iberia and Tartessos”. They arrived on the Iberian Peninsula in search of metals, in particular silver. They traded with Tartessos, but they also set up relations with the Phoenicians on the coast of Málaga and of Gadir, where they were very probably under the protection of the large temple of Heracles/Melqart.

From the end of the 7th century BC, the Phocaeans sailed towards the north-east coast of the Peninsula. Recent excavations carried out in Sant Martí d'Empúries have provided extremely important information concerning the first stages of this settlement. The area traditionally known as the Palaiapolis of *Emporion* was not a trading centre founded by the Phocaeans, but an indigenous settlement which had been there since before 850 BC. Between 650 and 580 BC, there was the incipient arrival of products of Phoenician and Etruscan origin. Phocaeen presence is found during the last years of the 7th century BC. Towards the mid-6th century BC, the occupation of a new Greek nucleus on *terra firma* started, which was the origin of the urban sector of *Emporion*, known today as the Neapolis. It would soon achieve an extraordinary economic peak thanks to its trading activities with the indigenous societies, which led to the urban growth of the city, its architectural structures and its temples.

αναζήτηση μετάλλων, κυρίως αργύρου. Εμπορεύονται με την Ταρτησό, αλλά συνάπτουν σχέσεις και με τους φοίνικες της ακτής της Μαλάκας και των Γαδείρων, υπό την προστασία του μεγαλοπρεπούς ιερού του Ηρακλέους - Μελκάρτ.

Από τα τέλη του 7^{ου} αι. π.Χ. οι φοκαείς κατευθύνονται προς την βορειοανατολική ακτή της Χερσονήσου. Οι ανασκαφές που έγιναν πρόσφατα στον Άγιο Μαρτίνο του Εμπορίου, έφεραν στο φως στοιχεία μεγάλης σημασίας για να γνωρίσουμε τα πρώτα στάδια του οικισμού. Η Παλαιά Πόλις του Εμπορίου, όπως ονομάζεται συνήθως, δεν ήταν το εμπορικό κέντρο που ίδρυσαν οι φοκαείς, αλλά ένας οικισμός αυτοχθόνων, η απαρχή του οποίου χρονολογείται προ του 850 π.Χ.. Μεταξύ 650 και 580 π.Χ. φτάνουν για πρώτη φορά φοινικικά και ετρουσκικά προϊόντα. Η παρουσία των φοκαέων τεκμηριώνεται στα τελευταία χρόνια του 7^{ου} αι. π.Χ.. Προς τα μέσα του 6^{ου} αι. π.Χ. αρχίζει η δημιουργία ενός νέου ελληνικού οικισμού στη στεριά κι έτσι δημιουργείται το αστικό τμήμα του Εμπορίου

Fig. 1.5.- Eastern Greek cup (560-540 BC) from the excavations in Huelva (Huelva Museum). — Κύπελλο από την Ελλάδα της Ανατολής (560-540 π.Χ που βρέθηκε στις ανασκαφές στην Ουέλβα (Μουσείο της Ουέλβα).

The maximum development of Greek trade in Iberia coincides with the consolidation of the Iberian culture. In the 5th and 4th centuries BC, particularly in the eastern area of the Peninsula, this world became a new, flourishing market which attracted Mediterranean, Punic and Greek traders. It was a time of massive importations of Attican vases, bronzes, wine and Greek oil. *Emporion* became the main point of entrance for Attican importations and a landing point for the Iberian products destined to the Central and Eastern Mediterranean. In its role as an intermediary, *Emporion* was not limited to Attican productions, it also increased high-value products from the central Mediterranean area –as found in the arrival of a significant volume of wine amphorae from Magna Graecia– which were also distributed to all the Iberian coast as far as Cádiz. Attican pottery items, Attican and Punic perfume, wine from continental and insular Greece and from Magna Graecia and Greek and central Mediterranean bronzes were the products obtained as valuable compensation in payment for cereals and Iberian metals. The dispersion of Greek products throughout Iberia speaks about the intensity of this trade up until 300 BC, and of the complex nature of these indigenous exchange networks, which took this pottery to Andalusia, Extremadura, the Northern and Southern Meseta, the Southeast, Levante, the Ebro Valley, Catalonia, Aragon and even the region of Castile and León. From the final decades of the 5th century BC, *Emporion* consolidated and strengthened its trading relations with two other important cities in the Western Extreme: Ibiza and Cádiz which, at the same

που σήμερα γνωρίζουμε ως Νέα Πόλη. Σύντομα γνωρίζει μεγάλη οικονομική ανάπτυξη χάρη στις εμπορικές δραστηριότητες των κατοίκων με τις κοινότητες των αυτοχθόνων, με αποτέλεσμα να επεκταθεί η πόλη, οι αρχιτεκτονικές δομές της και τα ιερά της.

Η μεγίστη ανάπτυξη του ελληνικού εμπορίου στην Ιβηρία συμπίπτει με την εδραίωση του ιβηρικού πολιτισμού. Τον 5^ο και τον 4^ο αι. π.Χ., αυτός ο κόσμος, ιδίως στις ανατολικές περιοχές της χερσονήσου, μετατρέπεται σε μια νέα ανθούσα αγορά που έλκει εμπόρους από τις Μεσογειακές χώρες, την Καρχηδόνα και τις ελληνικές πόλεις. Είναι η εποχή που εισάγονται μαζικά από την Ελλάδα αττικά αγγεία, χάλκινα αντικείμενα και λάδι. Το Εμπόριον είναι το βασικό σημείο εισόδου των εισαγωγών από την Αττική και λιμάνι φόρτωσης ιβηρικών προϊόντων με προορισμό την κεντρική και ανατολική Μεσόγειο. Στον ρόλο του μεσάζοντα, το Εμπόριον δεν περιορίζε-

Fig. 1.6.- Funeral goods from a tomb in the Iberian necropolis of Galera (Granada) from the second half of the 5th century BC (National Archaeological Museum). — Νεκρικά κτερίσματα που βρέθηκαν στο ιβηρικό νεκροταφείο στις Γαλέρα (Γρανάδα) και χρονολογούνται από τον δεύτερο μισό του 5^{ου} αι. π.Χ. (Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο).

time, acted as intermediaries and redistributors of the Greek products in the regions under their economic and cultural influence.

In the Iberian area, Greek vases took on new functions and meanings, often very different from those for which they were originally created. Used during life and on death, these vases became prestigious objects, signs that showed the wealth and power of the elite aristocrats, which were difficult to find and were available to a reduced sector, treasured, redeemed, “wasted” in ostentatious consumption. Transformed into cinerary recipients, funeral offerings, converted into individual vases stripped of any festive meaning, communication and commensality of the Greek world, with unique images, the privilege of

Fig. 1.7.- Attican pottery and Greek bronze figure from the Iberian Pozo Moro necropolis (Albacete) from the beginning of the 5th century BC (National Archaeological Museum). — Αττικά κεραμικά και ορειχάλκινο ελληνικό αγαλματίδιο από την Ιβηρική νεκρόπολη του Πόθο Μόρο (Αλμπαθέτε) που χρονολογείται από τον 5^ο αι. π.Χ. (Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο).

ται στα αττικά προϊόντα, αλλά επεκτείνεται και στα υψηλής αξίας προϊόντα της κεντρικής Μεσογείου, όπως καταμαρτυρά η άφιξη ενός μεγάλου φορτίου αμφορέων για κρασί από την Μεγάλη Ελλάδα, οι οποίοι διανεμήθηκαν κατά μήκος της ιβηρικής ακτής έως τα Γάδειρα (Κάδικ). Χειροποίητα αττικά κεραμικά, αρώματα από την Αττική και την Καρχηδόνα, κρασί από την ηπειρωτική και τη νησιωτική Ελλάδα και από τη Μεγάλη Ελλάδα, αλλά και χάλκινα από την Ελλάδα και την κεντρική Μεσόγειο ήταν τα προϊόντα που ανταλλάσσονταν με τα ιβηρικά δημητριακά και μέταλλα. Η διασπορά των ελληνικών προϊόντων στα ιβηρικά εδάφη μας δείχνει πόσο δραστήριο ήταν το εμπόριο μέχρι το 300 π.Χ. και πόσο πολύπλοκα ήταν τα δίκτυα ανταλλαγής των αυτοχθόνων, που μετέφεραν αυτά τα κεραμικά ως την Ανδαλουσία, την Εξτρεμαδούρα, το βόρειο και το νότιο Οροπέδιο (Κεντρική Ισπανία), τα Νοτιοανατολικά (ανατολική ακτή της Ανδαλουσίας), το Λεβάντε (κέντρο της ανατολικής ακτής), την Κοιλάδα του Έβρου, την Καταλωνία, την Αραγωνία, ακόμα και την περιοχή της Καστίλλης και Λεόν. Από τις τελευταίες δεκαετίες του 5^{ου} αι. π.Χ. το Εμπόριον εδραιώνει και ενισχύει τις εμπορικές του σχέσεις με άλλες σημαντικές πόλεις της Άπω Δύσης: την Ιμπίθα και τα Γάδειρα, που έδρασαν και αυτές με τη σειρά τους ως μεσάζουσες και διανομείς των ελληνικών προϊόντων στις περιοχές που βρίσκονταν υπό την οικονομική και πολιτιστική τους επιρροή.

Στο ιβηρικό περιβάλλον τα ελληνικά αγγεία αποκτούν νέες χρήσεις και σημασίες, πολλές φορές πολύ διαφορετικές απ' αυτές για τις οποίες δημιουργήθηκαν. Αυτά τα αγγεία, που χρησιμοποιούνταν στη ζωή και στον θάνατο, μετατρέπονται

just a few people, imitated, made in miniature, Greek vases found new uses in the panorama of Iberian death.

The impact of the Greek world on the Iberian communities occurred at different levels. The regions closest to *Emporion* received its influences more directly and continually. However, the rest of the regions also managed to extract and transform Greek cultural statements. The adoption of Greek sculptural models and prototypes, always reinterpreted with notable originality by Iberian sculptors was one of the most notable factors of this process. The influence can also be found in the Iberian adoption of artistic and iconographic expressions which were not so much of Greek origin but, in a

Fig. 1.8.- Attic red-figure pottery pelican from the end of the 5th century BC from El Puig de Serra necropolis in the Iberian settlement of Ullastret (MAC-Ullastret). — Αττική κεραμική ερυθρόμορφη πελίκη του 5^{ου} αι. π.Χ. που βρέθηκε στον ιβηρικό οικισμό του Ουλιαστρέτ (Αρχαιολογικό Μουσείο της Καταλωνίας – Ουλιαστρέτ.

σε αντικείμενα κύρους, δείγματα πλούτου και ισχύος της αριστοκρατίας, που δύσκολα και λίγοι μπορούσαν ν' αποκτήσουν, αντικείμενα που θεωρούνταν θησαυροί και πληρώνονταν πανάκριβα για να χρησιμοποιηθούν για επίδειξη. Χρησιμοποιούνταν ως αγγεία, ως κτερίσματα, ως ατομικά δοχεία που δεν είχαν καμία σχέση με εορτασμούς, την επικοινωνία και τη συνεστίαση του ελληνικού κόσμου. Τα ελληνικά αγγεία ήταν διακοσμημένα με μοναδικές εικόνες, μπορούσαν ν' αποκτηθούν από λίγους, υπήρχαν σε περιορισμένο αριθμό και σε μικρά μεγέθη και έπαιξαν καινούριους ρόλους στα τελετουργικά του θανάτου στην Ιβηρική.

Ο αντίκτυπος του ελληνικού κόσμου στις ιβηρικές κοινότητες ήταν κατά περίπτωση διαφορετικός. Στις πιο κοντινές στο Εμπόριον περιοχές η επιρροή ήταν άμεση και συνεχής. Αλλά και οι υπόλοιπες περιοχές κατάφεραν να απομειώσουν τις ελληνικές πολιτιστικές εκφάνσεις και να τις προσαρμόσουν στα δεδομένα τους. Οι Ίβηρες γλύπτες υιοθέτησαν τα πρότυπα της ελληνικής γλυπτικής, αλλά τα μεθερμήνευσαν με αξιοσημείωτη πρωτοτυπία κι αυτός είναι από τους πιο σημαντικούς παράγοντες αυτής της διαδικασίας. Οι Ίβηρες υιοθέτησαν ακόμη τις καλλιτεχνικές και εικονογραφικές εκφράσεις τόσο ελληνικής όσο και ευρύτερα μεσογειακής προέλευσης. Άλλο σημαντικό πολιτιστικό φαινόμενο που οφείλεται στην δράση των ελλήνων είναι η ανάπτυξη, τον 4^ο αι. π.Χ., ενός συστήματος γραφής που χρησιμοποιούσαν για τη μεταγραφή της ιβηρικής γλώσσας, το λεγόμενο ελληνο-ιβηρικό σύστημα γραφής, που εντοπίστηκε στην περιοχή της Κοντεστάνια (περιοχή του σημερινού Αλικάντε), αλλά δεν ήταν ευρώς διαδεδομένο.

broader sense, Mediterranean. Another significant cultural statement, as a result of Greek action, was the development of one of the writing systems used to transcribe the Iberian language in the 4th century BC: the so-called Greco-Iberian alphabet, a writing system found in the territory of Contestani, with limited dissemination.

The consequences of this encounter, over the centuries, were far reaching and deep: Greek trade made Iberian political and cultural development much more dynamic, it provided certain tools which, from a dialectical point of view, were used to express the political and ideological structures of these societies and it helped Iberia's contribution to the gestation of the history of the Mediterranean before Rome. ccccccc

Fig. 1.9.- Attican red-figure bell krater by the Black Thyrus Painter (360-340 BC) from Empúries (MAC-Empúries). — Κωδονόσχημος και ερυθρόμορφος αττικός κεραμικός κρατήρας του ζωγράφου του Μαύρου Θύρσου (360-340 π.Χ.) που βρέθηκε στο Εμπόριον (Αρχαιολογικό Μουσείο της Καταλωνίας - Εμπόριον).

Οι συνέπειες αυτής της συνάντησης, που κατά τη διάρκεια των αιώνων διευρύνθηκε, ήταν πολλές και βαθιές: το ελληνικό εμπόριο προκάλεσε μια πιο δυναμική πολιτική και πολιτιστική ανάπτυξη στην Ιβηρική, προσέφερε ορισμένα εργαλεία που, αν ερμηνευθούν διαλεκτικά, χρησίμευσαν για να εκφράσουν τις πολιτικές και ιδεολογικές δομές αυτών των κοινωνιών και κατέστησε την Ιβηρική παράγοντα διαμόρφωσης της, προ Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, ιστορίας της Μεσογείου. ccccccccccc

Fig. 1.10.- Attican cup from the Vienna 116 Group from the Iberian Baza necropolis (Granada) from the first half of the 4th century BC (National Archaeological Museum). — Αττικό κύπελλο της ομάδας της Βιέννης 116, που βρέθηκε στην ιβηρική νεκρόπολη της Μπάθα (Γρανάδα), του πρώτου μισού του 4^{ου} αι. π.Χ. (Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο).

CLASSICAL GREEK SOURCES AND THEIR
RELATION WITH IBERIA

ΟΙ ΚΛΑΣΙΚΕΣ ΕΛΛΗΝΙΚΕΣ ΠΗΓΕΣ ΚΑΙ Η
ΣΧΕΣΗ ΤΟΥΣ ΜΕ ΤΗΝ ΙΒΗΡΙΑ

➤➤➤➤➤ **Adolfo J. Domínguez Monedero** ◀◀◀◀◀
(Universidad Autónoma de Madrid)

ALTHOUGH IT WOULD SEEM increasingly probable that Greek sailors and traders might have reached the Iberian Peninsula during the 8th century BC (or even earlier), accompanying or collaborating with the Phoenicians, the information that the Greeks themselves were able to provide is of unequal value. Perhaps some references to Oceanus in the Homeric Poems, as well as in Hesiod may have reached Greece as a result of these early explorations. Some traces may have remained in mythical and legendary traditions, but as they did not flourish until quite some time later, it is difficult to know when they were introduced.

It was not until the great moment with the presence of the Greeks on the Iberian Peninsula, between the last third of the 7th century BC and the middle of the 6th century BC, that new information started to appear. The first information can be found in the works of poets such as Stesichorus of Himera or

ΑΝ ΚΑΙ ΦΑΙΝΕΤΑΙ ΟΛΟΕΝΑ και πιο πιθανό να είχαν φτάσει στην Ιβηρική Χερσόνησο έλληνες θαλασσοπόροι κατά τον 8^ο π.Χ. αι. (ή και νωρίτερα ακόμα), είτε συνοδώντας τους φοίνικες, είτε ως συνεργάτες τους, τα στοιχεία που παρέχουν οι ίδιοι οι έλληνες είναι άνισης αξίας. Ως αποτέλεσμα αυτών των πρώιμων εξερευνησεων, κατάφεραν να φτάσουν στην Ελλάδα ορισμένες αναφορές που αποτυπώθηκαν στον Ωκεανό στα Ομηρικά Ποιήματα ή στον Ησίοδο. Έμειναν κάποια ίχνη στους παραδοσιακούς μύθους και θρύλους, αλλά επειδή δεν διαδόθηκαν παρά πολύ χρόνο αργότερα είναι δύσκολο να ξέρουμε πότε ενσωματώθηκαν τα στοιχεία αυτά στην προφορική παράδοση.

Για να εμφανιστούν νέες πληροφορίες έπρεπε να έρθει η μεγάλη στιγμή κατά την οποία τεκμηριώνεται η ελληνική παρουσία στην Ιβηρική Χερσόνησο, μεταξύ του τελευταίου τρίτου του 7^{ου} αι. π.Χ. και τα μέσα του 6^{ου} αι. π.Χ.. Τα πρώτα στοιχεία τα συναντάμε σε ποιητές όπως

Anacreon of Teos, whose works dealt with a large part of the 6th century BC. While Stesichorus talked about the River Tartessos and about the silver which was found in abundance in the peninsular territories, Anacreon mentioned the news brought by Phocaeen sailors about the wealth of Tartessos and the longevity of its mythical king, Arganthonios, although his name was not mentioned by the poet.

Hecataeus of Miletus, the creator of geography in Greece, gave some information about places and peoples found on the Iberian Peninsula in his works, of which, unfortunately, only fragments are preserved. Some logographers slightly later than Hecataeus, such as Herodorus of Heraclea, also only partly preserved, provide some information about the various peoples who lived throughout this region which started to be known by the Greeks as Iberia, a word that they created, but which,

ο Στησίχορος από την Ίμερα της Σικελίας ή ο Ανακρέων από την Τέω της Ιωνίας, τα έργα των οποίων καλύπτουν μεγάλο μέρος του 6^{ου} αι. π.Χ.. Ο Στησίχορος μιλάει ήδη για τον ποταμό Ταρτησσό (Βαίτη) και για το ασήμι, που αφθονούσε στην Ιβηρική. Ο Ανακρέων αναπαράγει τα νέα που έφερναν οι φωκαείς θαλασσοπόροι σχετικά με τον πλούτο της Ταρτησσού και την μακροβιότητα του μυθικού βασιλιά της, του Αργαθωνίου, αν και δεν τον αναφέρει ονομαστικά.

Ο πατέρας της Γεωγραφίας στην Ελλάδα, ο Εκαταίος ο Μιλήσιος, στα έργα του (από τα οποία διασώζονται, δυστυχώς, μόνον αποσπάσματα), δίνει ορισμένα στοιχεία για τις τοποθεσίες και τους πληθυσμούς της Ιβηρικής Χερσονήσου. Κάποιοι λαογράφοι (λίγο μεταγενέστεροι του Εκαταίου, όπως ο Ηρόδοτος από την Ηράκλεια, τα έργα των οποίων διασώζονται επίσης αποσπασματικά), δίνουν επίσης κάποιες πληροφορίες σχετικά με τους διάφορους πληθυσμούς που

Fig. 2.1.- Map of the Mediterranean with the location of the main Phocaeen cities which have been archaeologically documented (CIG). — Χάρτης της Μεσογείου με όλες τις σημαντικές φωκαϊκές πόλεις που έχουν τεκμηριωθεί από αρχαιολογικής απόψεως (CIG).

at that time, only covered the coastal areas, as the inland territory was completely unknown to them.

It is fairly probable that the existence of *Massalia* since 600 BC and the founding of *Emporion*, some 25 or 30 years later, could have been useful for disseminating information about Iberia in the Greek world. The presence of troops of mercenaries from Iberia in the Carthaginian armies, both in 480 BC (the Battle of Himera) as well as after the beginning of the wars between the Greeks from Sicily and the Carthaginians in 409 BC, led to a lot of information about these individuals and about the country from which they came.

The first author whose work has been conserved in full and who offers some information about Iberia, which was scarce but valuable, was Herodotus. Although he wrote during the second

κατοικούσαν στην περιοχή, την οποία οι έλληνες γνώριζαν ως Ιβηρία, όνομα που επινόησαν οι ίδιοι, αλλά εκείνη την εποχή αφορούσε μόνο τις παράκτιες περιοχές, αφού το εσωτερικό της χερσονήσου τους ήταν παντελώς άγνωστο.

Η Μασσαλία, που ιδρύθηκε το 600 π.Χ. και το Εμπόριον, 25 ή 30 χρόνια αργότερα σύμφωνα με τις μαρτυρίες, θα μπορούσαν να συμβάλουν στη διάδοση ορισμένων πληροφοριών στον ελληνικό κόσμο σχετικά με την Ιβηρία. Η παρουσία ιβηρικής καταγωγής μισθοφόρων στα στρατεύματα της Καρχηδόνας το 480 π.Χ. (μάχη της Ιμέρας) και από την αρχή των πολέμων μεταξύ των ελλήνων

Fig. 2.2.- Map of the Iberian Peninsula with the location of the Greek settlements quoted in classical sources (A. Domínguez/EOSGIS). — Χάρτης της Ιβηρικής Χερσονήσου με τους ελληνικούς οικισμούς που αναφέρονται στις κλασικές πηγές (Α. Ντομίνγκεθ/ EOSGIS [Earth Observing System, Geographic Information Systems]).

half of the 5th century BC, he used references corresponding to much earlier moments in time. Therefore, it was he who informed us about the first Greek trips to Iberia during the last third of the 7th century BC, started by Colaeus of Samos, as well as the intensification and consolidation of contacts under the initiative of the Phocaeans. It was Herodotus who also gave us the name of the legendary Tartessian King Arganthonios, as well as the friendship that he established with the Phocaeans, the offer he made them to hand over land so that they could settle in his territory and the economic aid he gave them to construct the walls of Phocaea.

However, information about Iberia in later Greek authors was not very

της Σικελίας και των Καρχηδονίων το 409 π.Χ., διοχέτευε διαρκώς στοιχεία για τους Ιβήρες και τη χώρα τους.

Ο πρώτος συγγραφέας που παρέχει λίγες, αλλά πολύτιμες πληροφορίες για την Ιβηρία, είναι ο Ηρόδοτος, το έργο του οποίου διασώζεται ολόκληρο. Αν και γράφει κατά το δεύτερο μισό του 5^{ου} αι. π.Χ., αναφέρεται και σε πολύ παλαιότερες εποχές. Έτσι, από 'κείνον

Fig. 2.3.- Map of the Iberian Peninsula with the location of the colonial settlements (Phoenician and Greek) and the Iberian settlements in the east and south of the Peninsula (F. Gracia/G. Munilla, El libro de los iberos, Barcelona, 2000). — Χάρτης της Ιβηρικής Χερσονήσου με τους οικισμούς των εποίκων (φοινίκων και ελλήνων) και με τους ιβηρικούς οικισμούς της ανατολικής και νότιας χερσονήσου (Φ. Γκράσια/Γκλόρια Μουνίγια, Το βιβλίο των Ιβήρων, Βαρκελώνη, 2000).

frequent, although there is information about the role that the troops from Iberia and from the Balearic Islands played in the previously mentioned Greco-Carthaginian wars in Sicily. Some isolated references, without a clear context, show that Iberia was not the centre of attention of Greek authors despite the fact that the 5th and 4th centuries BC were centuries during which activity in the Greek city of *Emporion* was on the increase. We only find some references of a geographical nature in some voyages such as that of the Pseudo-Scylax or the information gleaned from Pytheas' trip from *Masalia* to the British Isles, dealt with in an unequal way by his contemporaries and by those who came after him. It is not unlikely that this sailor was the first person to certify the peninsular nature of the Iberian Peninsula thanks to the geographical observations he carried out during his voyage. In any case, these and a few other scattered references in various authors show that, without a doubt, there were subjects that awoke much greater interest in Greek authors than what was happening in the western extreme of the known world.

The situation was to change from the end of the 3rd century BC when the arrival of the Carthaginians with Hamilcar Barca provided new interest in Iberian matters, as narrated by some of the Greek historians who came with him, some of whom, such as Sosilus of Sparta, were private tutors of Hannibal. The Second Punic War in Iberia caught the attention of these authors as well as of others who, although they were Roman, wrote in Greek, such as Fabius

μαθαίνουμε για τα πρώτα ταξίδια των ελλήνων στην Ιβηρία κατά το τελευταίο τρίτο του 7^{ου} αι. π.Χ., τα οποία ξεκίνησε ο Κωλαίος ο Σάμιος και για την εντατικοποίηση και την εδραίωση των σχέσεων με πρωτοβουλία των φοκαέων. Ο Ηρόδοτος είναι επίσης αυτός που μας αποκαλύπτει το όνομα του θρυλικού βασιλιά της Ταρτησσού Αργαθωνίου και τη φιλία του με τους φοκαείς, την προσφορά που τους έκανε να τους παραχωρήσει εδάφη για να εγκατασταθούν στην επικράτειά του και την οικονομική βοήθεια που τους προσέφερε για να χτίσουν τα τείχη της Φώκαιας.

Fig. 2.4.- General view of the Greek colony of Emporion (Empúries, L'Escala, Girona). In the top left part of the image, the first founding nucleus of the city: the Palaiaapolis or "Old City" (what is today the village of Sant Martí d'Empúries). In the foreground, the sector of the Neapolis or "New City" (MAC-Empúries). — Γενική άποψη της ελληνικής αποικίας του Εμπορίου (Εμπούριες, Λ'Εσκάλα, Τζιρόνα). Στα αριστερά η Παλαιά Πόλις ή «Αρχαία Πόλις» (σήμερα είναι το χωριό Σαν Μαρτί ντ' Εμπούριες [Άγιος Μαρτίνος του Εμπορίου]). Σε πρώτο πλάνο διακρίνουμε την περιοχή της Νέας Πόλεως (Αρχαιολογικό Μουσείο της Καταλωνίας – Εμπόριον).

Pictor and Cincius Alimentus, who offered valuable information about the territory and about the native peoples. However, it was Polybius of Megalopolis who, in the middle of the 2nd century BC, visited Iberia and applied the Greek methodology of historic analysis to knowledge about the new reality that the Romans were informing about, as a

Δεν συναντάμε όμως συχνά πληροφορίες για την Ιβηρία σε μεταγενέστερους έλληνες συγγραφείς, αν και υπάρχουν στοιχεία για τον ρόλο των στρατευμάτων από την Ιβηρία και τις Βαlearίδες στους ελληνο-καρχηδονιακούς πολέμους στη Σικελία. Κάποιες μεμονωμένες αναφορές εκτός σαφούς πλαισίου δείχνουν ότι η Ιβηρία δεν βρισκόταν στο επίκεντρο της προσοχής των ελλήνων συγγραφέων, παρ' όλο που κατά τον 5^ο και τον 4^ο αι. π.Χ. η δραστηριότητα της ελληνικής πόλης του Εμπορίου γνωρίζει ανοδική πορεία. Έχουμε μόνο μερικές γεωγραφικής φύσεως αναφορές σε κάποιες ταξιδιωτικές διηγήσεις, όπως ο Περίπλους του Ψευδο-Σκύλακος και οι πληροφορίες που θα μπορούσαν να εξαχθούν από το ταξίδι του Πυθέα του Μασσαλιώτη μέχρι τα βρετανικά νησιά, τις οποίες φιλοξενούν οι σύγχρονοι και οι μεταγενέστεροι του συγγραφείς, αλλά με τρόπο

Fig. 2.5.- Reconstruction of the city of Empúries at the beginning of the 1st century A.D. with the Palaiaopolis and the Neapolis sectors of the Greek city of Emporion, controlling the old Port, and the large Roman city from the Roman Republic period to the left of the drawing (MAC-Empúries, F. Riart). — Αναπαράσταση της πόλης του Εμπορίου των αρχών του 1^{ου} αι. μ.Χ., με τις περιοχές της Παλαιάς και της Νέας Πόλης της ελληνικής πόλης του Εμπορίου, που ήλεγχε το αρχαίο λιμάνι και την μεγάλη ρωμαϊκή πόλη της εποχής της Ρωμαϊκής Δημοκρατίας στην αριστερή πλευρά του σχεδίου (Αρχαιολογικό Μουσείο της Καταλωνίας – Εμπόριον, Φ. Ριάρτ).

result of their conquests in the interior of the Peninsula.

The progressive pacification of Iberia, achieved through the effort of the Roman armies, meant that Greek culture, which had found its way into Rome in the latter centuries of the Republic, spread throughout the land conquered by them. Therefore, a whole group of writers, sages and educators visited this territory, which the Romans called Hispania, to find out about its geography and its history. We know little more than their names, people such as Posidonius of Apameia, Artemidorus of Ephesus or Asclepiades of Mirlea, as their works have been lost, although they were quoted with great profusion by a later author, Strabo of Amaseia. These late Hellenistic authors, who wrote in a Greek world that was subjugated by Rome, showed their Greek

Fig. 2.6.- Funerary objects from burial number 55, dating from the first half of the 5th century BC, from the Greek Bonjoan necropolis of Emporion (MAC-Empúries). — Νεκρικά κτερίσματα της ταφής αρ. 55, που χρονολογείται από τα μέσα του 5^{ου} αι. π.Χ. και προέρχεται από το ελληνικό νεκροταφείο του Μποντζουάν στο Εμπόριον (Αρχαιολογικό Μουσείο της Καταλωνίας – Εμπόριον).

δυσανάλογο. Θα μπορούσε να αποδειχτεί ότι αυτός ο θαλασσοπόρος ήταν ο πρώτος που επιβεβαίωσε ότι η Ιβηρία ήταν Χερσόνησος, χάρη στις γεωγραφικές του παρατηρήσεις κατά τη διάρκεια του ταξιδιού. Εν πάση περιπτώσει, αυτές και μερικές διάσπαρτες – λίγες – ακόμα αναφορές διαφόρων συγγραφέων αποδεικνύουν ότι υπήρχαν αναμφίβολα άλλα θέματα, που προκαλούσαν το ενδιαφέρον των ελλήνων συγγραφέων πολύ περισσότερο απ' τα γεγονότα στο δυτικό άκρο του γνωστού κόσμου.

Η κατάσταση άλλαξε από τα τέλη του 3^{ου} αι. π.Χ., όταν η άφιξη των Καρχηδονίων με τον Αμίλκα Μάρκα προκάλεσε και πάλι το ενδιαφέρον για τα ιβηρικά ζητήματα, χάρη σε ορισμένους έλληνες ιστορικούς, κάποιοι εκ των οποίων, όπως ο σπαρτιάτης Σώσιλος, τον ακολουθούσαν ως εισπράκτορες του Αννίβα. Ο Β΄ Καρχηδονιακός Πόλεμος στην Ιβηρία προκάλεσε την προσοχή αυτών των συγγραφέων αλλά και άλλων που, αν και

Fig. 2.7.- Detail of a drunk young man with a kylix which appears on an Attic red-figure column krater by the Agrigento Painter (460-450 BC) from Empúries (MAC-Empúries). — Λεπτομέρεια νεαρού μεθυσμένου που κρατά κύλικα, ο οποίος απεικονίζεται σε ερυθρόμορφο κεραμικό κιονωτό κρατήρα του ζωγράφου του Αγκριτζέντο (460-450 π.Χ.) που βρέθηκε στο Εμπόριον (Αρχαιολογικό Μουσείο της Καταλωνίας – Εμπόριον).

pride by filling the western extreme with increasingly more fantastic tales about ancient voyages of Greek heroes –particularly the Trojan cycle– who ended up settling in Iberia after many voyages and being the creators of new towns in it. Suffice to say that none of these stories has any historic base but that they serve to reinforce the Greek conviction of having been pioneers in the knowledge of the world even though the Romans had in fact been the effective conquerors of it.

The last great Greek author who wrote about Iberia was the previously mentioned Strabo; in his work we can find a great deal of information, unequal in quality, which ranges from the Homeric Poems to information about

Fig. 2.8.- Attic red-figure bell krater (375-350 BC) from the Cabezo Lucero Iberian necropolis (Guardamar del Segura, Alicante) (Alicante Archaeological Museum). — Ερυθρόμορφος κωδωνόσχημος αττικός κεραμικός κρατήρας (375-350 π.Χ.) που βρέθηκε στην ιβηρική νεκρόπολη του Καμπέθο Λουθέρου (Γουαρδαμάρ ντελ Σεγούρα, Αλικάντε) (Αρχαιολογικό Μουσείο του Αλικάντε).

ρωμαίοι, έγραφαν στα ελληνικά, όπως ο Φάβιος Πίκτωρ και ο Κίνκιος Αλμμέντος, οι οποίοι προσφέρουν πολύτιμα στοιχεία για την περιοχή και για τους αυτόχθονες πληθυσμούς. Ο Πολύβιος ο Μεγαλοπολίτης είναι όμως αυτός που στα μέσα του 2^{ου} αι. π.Χ. επισκέφθηκε την Ιβηρία και εφήρμοσε την ελληνική μέθοδο της ιστορικής ανάλυσης στη γνωριμία με τη νέα πραγματικότητα που επέβαλλαν στο εσωτερικό της χερσονήσου οι ρωμαίοι στην σκιά των κατακτήσεών τους.

Η σταδιακή επιβολή της ειρήνης διά των ρωμαϊκών όπλων στην Ιβηρία έφερε τον ελληνικό πολιτισμό - που είχε εμποτίσει τη Ρώμη κατά τους τελευταίους αιώνες της Δημοκρατίας - και στα εδάφη που κατέκτησαν οι ρωμαίοι. Έτσι, πλειάδα συγγραφέων, σοφών και εκπαιδευτικών κατακλύζει αυτή την περιοχή που οι ρωμαίοι ονομάζουν Ισπανία, για να εξερευνησει τη φυσιολογία και την ιστορία της. Λίγα ξέρουμε πέρα απ' τ' όνομά τους για τους Ποσειδώνιο τον Απαμεύα, Αρτεμίδωρο τον Εφέσιο και Ασκληπιάδη τον Μυρλεανό, επειδή τα έργα τους έχουν χαθεί. Πολλές αναφορές σ' αυτούς συναντάμε, ωστόσο, σ' έναν μεταγενέστερο συγγραφέα, τον Στράβωνα τον Αμασέα. Αυτοί οι συγγραφείς του ύστερου ελληνισμού, που γράφουν πια σ' έναν ελληνικό κόσμο υποταγμένο στη Ρώμη, επιδεικνύουν την ελληνική τους περηφάνια γεμίζοντας όλη την Άπω Δύση με ιστορίες, ολοένα και με περισσότερα φανταστικά στοιχεία, για αρχαία ταξίδια ελλήνων ηρώων, κυρίως του Τρωικού Κύκλου, οι οποίοι, μετά από πολλές περιπέτειες, κατέληξαν να εγκατασταθούν στην Ιβηρία, όπου δημιούργησαν καινούριους λαούς. Είναι αυτονόητο ότι καμιά απ' αυτές τις διηγήσεις δεν έχει ιστορική βάση. Χρησίμευε όμως στην

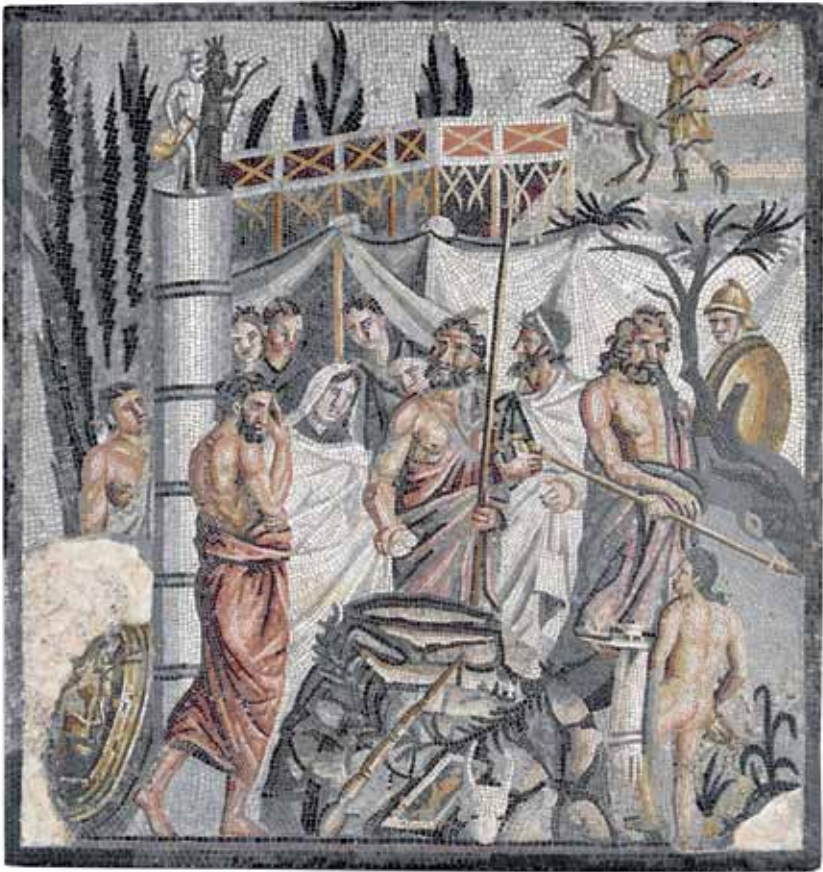
Roman administration. His entire third book was dedicated to Iberia and its adjacent islands and in it he offers a geographic, historic and ethnographic panorama of the various Iberian territories. Always highlighting Greek supremacy in knowledge (whether real or fictitious) about Iberia yet, as a result of the times and the atmosphere in which the author worked, sometimes excessively praising the benefits of Roman actions, Strabo provided us with a motley compendium of information that was enormously useful, although not always reliable, to get to know the bond between the Peninsula and the Greek world from the earliest times. Although from this moment on, information about Hispania mainly came from Roman authors, we should still mention the huge task carried out by

ενίσχυση της πεποίθησης των ελλήνων ότι ήταν πρωτοπόροι στην εξερεύνηση του κόσμου, ακόμα κι όταν πρώτα τον είχαν κατακτήσει οι ρωμαίοι.

Ο τελευταίος μεγάλος έλληνας συγγραφέας που ασχολείται με την Ιβηρία είναι ο Στράβων. Το έργο του συγκεντρώνει πολλές πληροφορίες, άνισης αξίας, που ξεκινούν από τα ποιήματα του Ομήρου και φτάνουν μέχρι στοιχεία προερχόμενα από την ρωμαϊκή διοίκηση. Όλο το Γ' βιβλίο του είναι αφιερωμένο στην Ιβηρία και στα κοντινά νησιά. Αποτελεί ένα γεωγραφικό, ιστορικό και εθνογραφικό πανόραμα των ιβηρικών εδαφών. Ο Στράβων εξαίρει πάντα την ελληνική υπεροχή στη γνώση της Ιβηρίας (πραγματική ή φανταστική), αλλά, λόγω της εποχής και του περιβάλλοντος στο οποίο δούλεψε, συχνά επαινεί υπερβολικά τα οφέλη της δράσης των ρωμαίων. Ο Στράβων μας δίνει ένα ετερόκλιτο σύνολο πολύ χρησιμων πληροφοριών, οι οποίες δεν είναι πάντα αξιόπιστες, μας βοηθούν όμως να γνωρίσουμε τις διασυνδέσεις της Ιβηρικής Χερσονήσου με τον ελληνικό κόσμο από τα πανάρχαια χρόνια. Αν και από εκείνη την εποχή και στο εξής οι πληροφορίες σχετικά με την Ισπανία προέρχονται κυρίως από ρωμαίους συγγραφείς, πρέπει να εξαίρουμε το τεράστιο έργο του Κλαυδίου Πτολεμαίου, ο οποίος ενσωμάτωσε τα τοπογραφικά στοιχεία για την Ιβηρία σε ένα σύστημα γεωγραφικών συντεταγμένων, καθαρά γεωμετρικής και μαθηματικής βάσης, που παρά τα προβλήματά του,

Fig. 2.9.- Terracotta Boeotian-type figure representing a baker (5th to 4th centuries BC) found among the funeral objects of a child's burial in one of the southern necropolises of the Greek city of Emporion (MAC-Empúries). — Πήλινο αγαλματίδιο βοιωτικού τύπου που αναπαριστά αρτοποιό (5^{ος}-4^{ος} αι. π.Χ.) που βρέθηκε ανάμεσα στα νεκρικά κτερίσματα μιας παιδικής ταφής σε μία από τις νότιες νεκροπόλεις της ελληνικής πόλης του Εμπορίου (Αρχαιολογικό Μουσείο της Καταλωνίας – Εμπορίον).

Claudius Ptolemy on the integration of the topographical data referring to Iberia into a geographical coordinates system, with a clear geometric and mathematical base which, although not free from problems, represented the height of Greek approximation to the reality of the ancient Iberian Peninsula. **℞℞**

αποτελεί το αποκορύφωμα της ελληνικής προσέγγισης στην πραγματικότητα της αρχαίας Ιβηρικής Χερσονήσου. **℞**

Fig. 2.10.- Polychromatic emblem from a house in the Roman city of Empúries (mid-1st century BC) with the representation of the sacrifice of Iphigenia inspired by Euripides' play "Iphigenia in Aulis" (MAC-Empúries). — Πολύχρωμη ψηφιδωτή παράσταση από σπίτι της ρωμαϊκής πόλης του Εμπορίου (μέσα του 1^{ου} αι. π.Χ.), που απεικονίζει τη θυσία της Ιφιγένειας. Η σκηνή έχει ως πηγή έμπνευσης το θεατρικό δράμα «Ιφιγένεια εν Αυλίδι» του Ευριπίδη (Αρχαιολογικό Μουσείο της Καταλωνίας – Εμπόριον).

HISTORIOGRAPHY OF GREEK ARCHAEOLOGY ON THE IBERIAN PENINSULA

Η ΙΣΤΟΡΙΟΓΡΑΦΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ ΣΤΗΝ ΙΒΗΡΙΚΗ ΧΕΡΣΟΝΗΣΟ

➤➤➤➤➤ **Paloma Cabrera** ◀◀◀◀◀
(Centro Iberia Graeca-Museo Arqueológico Nacional)

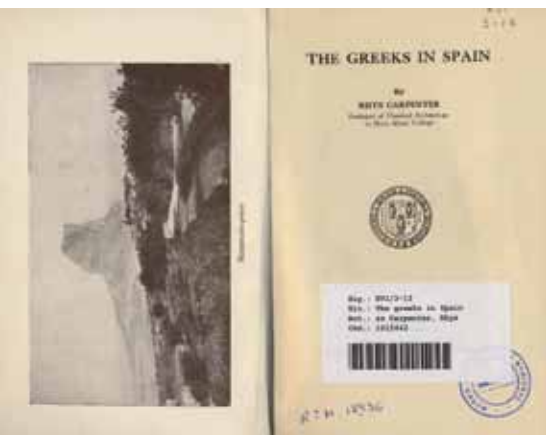
➤➤➤➤➤ **Ricardo Olmos** ◀◀◀◀◀
(CSIC-Instituto de Historia)

HISTORIC STUDIES about the Greek colonisation of the Iberian Peninsula, based on archaeological evidence, started their scientific activity at the beginning of the 20th century. Although it is true that this Greek presence had previously been valued in Spanish historiography, it is also true that most of it was based on written testimony transmitted by sources from the classical period. From the 15th century, scholars, antique dealers and historians tried to situate and relate material findings and archaeological ruins with the Greek settlements on the Peninsula. This is the case, for example, of the Girona cardinal Joan Margarit i Pau who, in the second half of the 15th century, correctly identified the archaeological remains existing in Empúries (L'Escala, Girona) with the Greek colony of *Emporion*

ΟΙ ΙΣΤΟΡΙΚΕΣ ΜΕΛΕΤΕΣ του ελληνικού αποικισμού της Ιβηρικής Χερσονήσου βασίστηκαν στις αρχαιολογικές αποδείξεις και ξεκίνησαν την επιστημονική τους πορεία στις αρχές του 20^{ου} αι.. Αν πάντως αληθεύει ότι η ελληνική παρουσία στην ισπανική ιστοριογραφία είχε αξιολογηθεί από πριν, αληθεύει επίσης και το γεγονός ότι μεγάλο μέρος της βασιζόταν στις γραπτές μαρτυρίες που χρονολογούνται από την κλασική εποχή. Λόγιοι, αντικέρ και ιστορικοί του 15^{ου} αι. προσπάθησαν να εντοπίσουν και να συσχετίσουν υλικά ευρήματα και αρχαιολογικά ερείπια με τους ελληνικούς οικισμούς στη Χερσόνησο. Τέτοια είναι π.χ. η περίπτωση του καρδινάλιου απ' τη Τζιρόνα, Τζουάν Μαργκαρίτ ι Πάου, που κατά το δεύτερο μισό του 15^{ου} αι. ταυτοποίησε σωστά τα αρχαιολογικά ερείπια του Εμπούριες (Λ' Εσκάλα,

and published this in his posthumous work *Paralipomenon Hispaniae*.

At the beginning of the 20th century, Greek archaeology started its true activity in Spain. On the one hand, the tradition of “philological archaeology”, in which the historic reality reflected by classical texts was not challenged, was represented by the German Adolfo Schulten, determined to discover the city of Tartessos in the area of the Coto de Doñana (Huelva) and the Greek city of *Mainake* on the Málaga coast. On the other hand, some historians started to question the veracity of the written information and talked of the need to place greater value on archaeological evidence. This was the case of Hugo Obermaier, also German, and above all, of the American, Rhys Carpenter

Fig. 3.1.- Cover of the book *The Greeks in Spain* by Rhys Carpenter and one of the photographs of the *Ifach Rock* (*Calpe*, *Alicante*) related to the Greek colony in *Hemeroscopeion*. — Το εξώφυλλο του βιβλίου *Οι Έλληνες στην Ισπανία* του Ρίς Κάρπεντερ και μία από τις φωτογραφίες του Βράχου του Ιφάκ (*Κάλπε*, *Αλικάντε*) που έχει σχέση με την ελληνική αποικία του *Ημεροσκοπείου*.

Τζιρόνα) με την ελληνική αποικία του Εμπορίου και αυτό το συμπέρασμά του το συμπεριέλαβε στο έργο του *Paralipomenon Hispaniae* (*Παραλειπόμενα της Ισπανίας*) που δημοσιεύθηκε μετά τον θάνατό του.

Η ελληνικής θεματολογίας αρχαιολογία ξεκινά την επιστημονική της πορεία στην Ισπανία στις αρχές του 20^{ου} αι.. Από την μία πλευρά, το βάρος της παράδοσης μιας «φιλολογικής αρχαιολογίας», όπου δεν αμφισβητείται η ισχύς όσων αναφέρονται στα κλασικά κείμενα, εκπροσωπείται από τον γερμανό Αδόλφο Σούλτεν, ο οποίος είχε βαλθεί ν' ανακαλύψει την πόλη της Ταρτησούς στην περιοχή του Κότο ντε Ντονιάνα της Ουέλβα και την ελληνική πόλη Μαινάκη στην ακτή της Μάλαγας. Από την άλλη πλευρά, ορισμένοι ιστορικοί άρχισαν ν' αμφισβητούν την ισχύ των γραπτών πληροφοριών και επεσήμαναν την ανάγκη να έχουν προτεραιότητα οι αρχαιολογικές αποδείξεις σε σχέση με τις γραπτές πηγές. Αυτής της άποψης ήταν ο επίσης γερμανός Ούγκο Όμπερμπίερ και ο αμερικανός Ρυς Κάρπεντερ, που το 1925 εξέδωσε το βιβλίο *The Greeks in Spain* (*Οι έλληνες στην Ισπανία*), όπου – μεταξύ άλλων – προσπαθεί ν' αποδείξει τις θέσεις των αποικιών που ίδρυσαν οι έλληνες στην ισπανική ανατολική ακτή, με γεωγραφικά κριτήρια. Σε όλους αυτούς πρέπει να προσθέσουμε τον Τζουζέπ Πούικ ι Γκανταφάлк, που το 1908 ξεκίνησε τις συστηματικές ανασκαφές στην ελληνική πόλη του Εμπορίου, που συνεχίστηκαν αδιάκοπα μέχρι την έναρξη του Ισπανικού Εμφυλίου Πολέμου. Διευθυντής των ανασκαφών στο διάστημα 1933-1939 ήταν ο Πέρε Μπος Τζιμπέρα. Εκείνη την εποχή, τα αποτελέσματα των ανασκαφών και τα ευρήματα στο

who, in 1925, published his book *The Greeks in Spain* in which, among other matters, he tried to demonstrate the situation of the colonies founded by the Greeks on the eastern Spanish coast, based on geographical considerations. We should not forget Josep Puig i Cadafalch who, in 1908, started the systematic excavations of the Greek city of *Emporion*, which continued without interruption until the beginning of the Spanish Civil War, when Pere Bosch Gimpera was the director from 1933 until 1939. During this period, the excavations and the Emporitan findings were published in the *Anuari del Institut d'Estudis Catalans*, by J. Puig i Cadafalch, A. Frickenhaus, M. Cazorro, E. Gandía, P. Bosch Gimpera, R. Casellas and E. Albertini. The excavations in Empúries offered a solid archaeological basis for reconstructing the Greek colonisation in Spain.

After the Spanish Civil War, during the 1940s and 50s, the field of Greek archaeology was monopolised by Antonio García y Bellido and Martín Almagro Basch. The former was notable thanks to his work *Hispania Graeca*, published in 1948 which was a summary and an overall documentation of the Greek presence on the Iberian Peninsula, in which the weight of philological archaeology was still very much present. The latter was notable thanks to his empirical and positivist work, the result of his excavations in Empúries in which, in the series *Monografías Ampuritanas*, he published the Greek, Roman and mediaeval written sources referring to the city (1951), the Greek, Iberian and Roman epigraphy (1952) and the different Greek,

Εμπόριον τα δημοσίευσαν στην Επετηρίδα του Ινστιτούτου Καταλανικών Σπουδών οι Ση. Πούικ ι Κανταφάлк, Α. Φρίκενχάους, Μ. Καζούρρο, Ε. Γκανδία, Π. Μπος Τζιμπέρα, Ρ. Καζέλιας και Ε, Αλμπερτινί. Οι ανασκαφές στο Εμπόριον αποτέλεσαν τη στερεή αρχαιολογική βάση για την αναπαράσταση του ελληνικού αποικισμού στην Ισπανία.

Μετά από τον Ισπανικό Εμφύλιο Πόλεμο, στις δεκαετίες 40 και 50, τον τομέα της ελληνικού ενδιαφέροντος αρχαιολογίας τον μονοπωλούν ο Αντόνιο Γκαρθία ι Μπεγίδο και ο Μαρτίν Αλμάργκο Μπας. Ο πρώτος ξεχωρίζει για το έργο του *Hispania Graeca* (Ελληνική Ισπα-

Fig. 3.2.- The excavations started in Empúries in 1908 by Josep Puig i Cadafalch allowed knowledge and interest in Peninsular Greek archaeology to be promoted. Image by the photographer, Josep Esquirol, of the first work being done in the area of the Greek sanctuaries in the southern sector of the Neapolis in Emporion. — Οι ανασκαφές που ξεκίνησε στο Εμπόριον το 1908 ο Τζουζέπ Πούικ ι Κανταφάлк έδωσαν ώθηση στη γνώση και προκάλεσαν την προσοχή για την ελληνικού ενδιαφέροντος αρχαιολογία στην Ιβηρική Χερσόνησο. Φωτογραφία του φωτογράφου Τζουζέπ Εσκιρόλ από τις πρώτες εργασίες στην περιοχή των ελληνικών ιερών του νοτίου τομέα της Νέας Πόλεως του Εμπορίου.

Roman and indigenous necropolises (1953 and 1955). In 1964, he also published the results of his excavations in the *Palaiapolis* of Empúries, currently the village of Sant Martí d'Empúries in *Excavaciones Arqueológicas en España*.

A more pondered vision, which tried to reconcile stances between archaeological features and texts, was that of Gloria Trías. Her work *Cerámicas griegas de la península Ibérica* published in 1967, was a continuation, 20 years on, of García y Bellido's *Hispania Graeca*. Trías' work was conceived as a catalogue, ordered

νία), που εκδόθηκε το 1948. Είναι ένα έργο σφαιρικής σύνθεσης και τεκμηρίωσης της ελληνικής παρουσίας στην Ιβηρική Χερσόνησο, στο οποίο είναι ακόμα αισθητό το ειδικό βάρος της «φιλολογικής αρχαιολογίας». Ο δεύτερος ξεχωρίζει για τις εμπειρικές και θετικιστικές δουλειές του, που ήταν αποτέλεσμα των ανασκαφών στο Εμπορίον. Μέσω της σειράς “Monografías Ampuritanas” («Εμπορίτικες Μονογραφίες») δημοσιεύει τις ελληνικές, ρωμαϊκές και μεσαιωνικές γραπτές πηγές που αναφέρονται στην πόλη (1951), την ελληνική, ιβηρική και ρωμαϊκή επιγραφική (1952) και τις διάφορες νεκροπόλεις ελλήνων, ρωμαίων και αυτοχθόνων (1953 και 1955). Το 1964 δημοσιεύει τα αποτελέσματα των ανασκαφών του στην Παλαιά Πόλη του Εμπορίου (το σημερινό χωριό Άγιος Μαρτίνος του Εμπορίου) στο *Αρχαιολογικές Ανασκαφές στην Ισπανία*.

Μια πιο ισορροπημένη άποψη είναι αυτή της Γκλόρια Τρίας, η οποία προσπαθεί να συμβιβάσει τις διαφορετικές στάσεις απέναντι στα αρχαιολογικά στοιχεία και στα κείμενα. Το έργο της *Ελληνικά κεραμικά στην Ιβηρική Χερσόνησο*, που δημοσιεύεται το 1967, αποτελεί τη συνέχεια -20 χρόνια αργότερα - του βιβλίου του Γκαρθία ι Μπεγίδο *Η Ελληνική Ισπανία*. Η δουλειά της Τρίας έχει σχεδιαστεί ως κατάλογος όλων των ελληνικών κεραμικών που είχαν βρεθεί ως τότε στην Ισπανία, με γεωγραφική και χρονολογική ταξινόμηση. Το έργο της Τρίας αποτέλεσε ορόσημο στη μελέτη των ελληνικών κεραμικών στην Ισπανία και εξακολουθεί ακόμα να είναι αδιαμφισβήτητης αξίας.

Ακολουθώντας τη γραμμή που χάραξε η Γκλόρια Τρίας, στην δεκαετία του 70, οι εργασίες επιδεικνύουν ένα έντονο ενδιαφέρον να καθορίσουν την ελληνική πα-

Fig. 3.3.- One of the sheets of the article by August Frickenhaus “Griechische Vasen aus Emporion” published in the Anuari de l’Institut d’Estudis Catalans in 1908. — Μια από τις πλάκες εκτύπωσης του άρθρου του Αουγκούστ Φρίκενχάουζ «Τα ελληνικά αγγεία στο Εμπορίον», που δημοσιεύθηκε στην Επετηρίδα του Ινστιτούτου Καταλανικών Σπουδών το 1908.

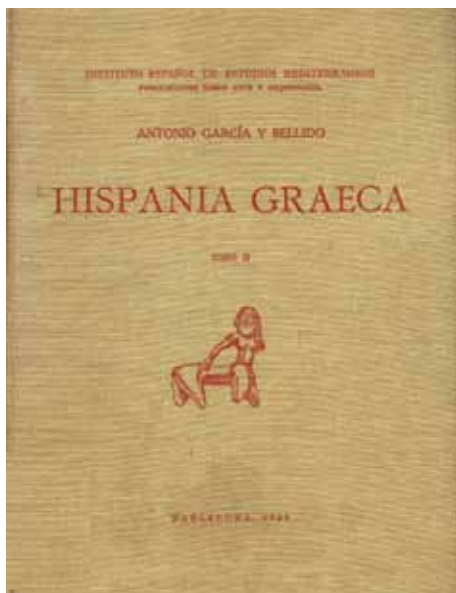

Fig. 3.4.- Cover of the book *Hispania Graeca* by Antonio García y Bellido in 1948, and one of the pages of the inventory of the Greek material documented up until that date. — Εξώφυλλο του βιβλίου *Η Ελληνική Ισπανία του Αντόνιο Γκαρθία Ι Μπεγίδο*, που εκδόθηκε το 1948 και μια από τις σελίδες από την απογραφή των ελληνικών ευρημάτων που είχαν τεκμηριωθεί ως τότε.

ρουσία στην Ισπανία, περιορίζοντας και περιγράφοντας την έννοια «αποικισμός» και δίνοντας έμφαση στην εμπορική του πλευρά. Από την άλλη, γίνονται διεξοδικές έρευνες, ταξινομήσεις και χαρακτηρισμοί του συνόλου των υλικών και του πανοράματος των ελληνικών εισαγωγών στην Ισπανία. Ξεχωρίζουν τα έργα του Πιέρ Ρουγιάρ για την διανομή των αττικών κυπέλλων της Ανδαλουσίας, των κεραμικών από την Ελλάδα της Ανατολής στο Εμπόριον και στην ακτή του ισπανικού Λεβάντε και των υλικών από την Αττική που βρέθηκαν στον ιβηρικό οικισμό του Ουλιαστρέτ. Τα έργα αυτά εκδίδονται το 1977 από την Μαρίνα Πικάζο. Όσο για τις πρώτες ειδήσεις σχετικά με τα ελληνικά ευρήματα του ναυαγίου του Ελ Σεκ εκδίδονται από την Φρανσίσκα Παλιαρές το 1974.

Αναμφίβολα, η δεκαετία του 80 σηματοδοτεί ένα ποσοτικό και ποιοτικό άλμα όσον αφορά τη γνώση μας για την ελληνική παρουσία στην Ιβηρία, επειδή πολλαπλασιάζονται οι αρχαιολογικές ανασκαφές. Τα ελληνικά αρχαία αγγεία από την Αττική, την Κόρινθο, τη Λακωνία, τη Μίλητο, τη Σάμο, τη Χίο και την Ιωνία, που βρέθηκαν στην Ουέλβα (μελετήθηκαν από την Παλόμα Καβρέρα και τον Ρικάνρτο Όλμος) και οι ανασκαφές διαφόρων ερευνητών στη Μάλαγα, στο Τοσκάνος, στην Γουαδαλόρθε και στο Τόρρε ντε Δόνια Μπλάνκα, μας επιβεβαιώνουν τις σημαντικές εισαγωγές ελληνικών προϊόντων στην Ταρτησό κατά την αρχαϊκή εποχή. Επί πλέον, μας επιτρέπουν να διατυπώσουμε καινούριες θεωρίες για τα χαρακτηριστικά των φοινικικών και ελληνικών εμπορικών δικτύων και για τις σχέσεις τους με τους αυτόχθονες πληθυσμούς στη νότια Χερσόνησο. Νέα ευρήματα

geographically and chronologically, of all the Greek pottery found up until that date in Spain. Trías' book was a remarkable milestone in the studies of Greek pottery carried out in Spain and even today its value is unquestioned.

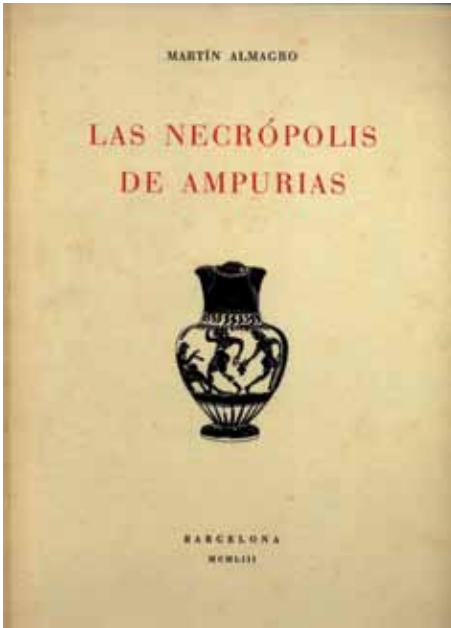
Following the line of work opened by Gloria Trías, in the 1970s, other writings showed a notable interest in defining the Greek presence in Spain, delimiting and clarifying the term "colonisation" and having a bearing on the commercial circuits. In addition, the study, classification and characterisation of the material facies and of the horizons of Greek importations in Spain were dealt with in much greater depth. The work of Pierre Rouillard on the distribution of the Attican cups of Andalusia or of the Greek pottery from the East in Empúries and the eastern coast, or the Attican material from the Iberian settlement of Ullastret published by Marina Picazo in 1977 and the first news about the Greek findings in El Pecio de El Sec, published by Francisca Pallarés in 1974 are particularly worthy of a mention.

Without a doubt, the 1980s saw a quantitative and qualitative leap ahead in the knowledge about the Greek presence in Iberia, due to the multiplication of archaeological excavations. The findings in Huelva of ancient Greek, Attican, Corinthian, Laconian, Mileitian, Samian, Chian and Ionian vases (studies by Paloma Cabrera and Ricardo Olmos) and the excavations carried out in Málaga, Toscanos, Guadalhorce and Torre de Doña Blanca by different researchers allow the significant presence of ancient Greek importations to be confirmed in Tartessos. They also

ελληνικών εισαγωγών στο εσωτερικό της Χερσονήσου, στην Εξτρεμαδούρα συγκεκριμένα, στη νότια περιοχή του Οροπεδίου και στην Άνω Ανδαλουσία, συμβάλλουν στην ενδελεχή μελέτη των εμπορικών δικτύων και κυρίως της εσωτερικής αναδιανομής αυτών των προϊόντων κοινωνικού κύρους από τις παράκτιες περιοχές. Έτσι, οι καινούριες ανασκαφές στο Λεβάντε μας επιτρέπουν να επιβεβαιώσουμε ότι την αρχαϊκή εποχή υπερίσχυαν οι φοίνικες σ' αυτή την περιοχή, ενώ η ελληνική εμπορική παρουσία ήταν σημαντικά μικρότερη. Οι ανασκαφές στο Ενρίκ Σανμαρτί, στη Νέα Πόλη του Εμπορίου, μας επέτρεψαν να χρονολογήσουμε μερικά από τα σημαντικότερα ελληνιστικά κτήρια της πόλης και ν' ανακτήσουμε κάμποσες από στις στραματογραφικές ακολουθίες από τον 5^ο ως τον 2^ο αι. π.Χ.. Η μελέτη των κεραμικών μας αποδεικνύει την εμπορική σημασία του Εμπορίου, η οποία επιβεβαιώνεται και από τις εργασίες της Κάρμεν Σάντσεθ με τα αττικά κεραμικά της Ιμπίθα, απ' τα οποία αποδεικνύεται ο εμπορικός ρόλος που έπαιξε το Εμπόριο με τους καρχηδονίους.

Η τελευταία δεκαετία του 20^{ου} αι. είχε κι αυτή μεγάλη δυναμική όσον αφορά τις έρευνες και τις δημοσιεύσεις για την ελληνική αρχαιολογική κληρονομιά. Μεταξύ των δημοσιεύσεων πρέπει να ξεχωρίσουμε το βιβλίο *Οι έλληνες στην Ιβηρική Χερσόνησο* του Πιέρ Ρουγιάρ, που εκδόθηκε το 1991, έργο συνθετικό σχετικά με την ελληνική παρουσία στην Ιβηρία. Σημαντικά είναι επίσης και τα πρακτικά των συνεδρίων που έγιναν στο Εμπόριον το 1991 (Π. Καβρέρα, Ρ. Όλμος, Ε. Σανμαρτί, επιμελητές. *Ιβηρες και έλληνες: διαβάζοντας τη διαφορετικότητα*) και το 1999 (Π. Καβρέρα, Μ.

allow new proposals about the characteristics of the commercial philosophy of the Phoenicians and Greeks and their relations with the indigenous societies in the south of the Peninsula to be looked into. New findings concerning Greek importations in the interior of the Peninsula, particularly in Extremadura, in the southern area of the Meseta or in Alta Andalucía allow the study of the commercial networks and, above all, of the interior redistribution of these prestigious products from coastal centres to be dealt with in depth. New excavations in the Levante

Fig. 3.5.- Cover of Volume I of *Las necrópolis de Ampurias* by Martín Almagro dedicated to the Greek necropolises in Emporion, published in 1953. — Εξώφυλλο του πρώτου τόμου του βιβλίου *Οι νεκροπόλεις του Εμπορίου του Μαρτίν Αλμάργκο*, που αναφέρεται στα ελληνικά νεκροταφεία του Εμπορίου και εκδόθηκε το 1953.

Σάντος, επιμελητές. «*Ιωνικά κεραμικά της αρχαϊκής εποχής, Κέντρα παραγωγής και η εμπορική εκμετάλλευση στην δυτική Μεσόγειο*»), τα οποία εστίαζαν σε επίκαιρα προβλήματα της επιστημονικής αντιπαράθεσης: η αλληλεπίδραση μεταξύ ελλήνων και αυτοχθόνων και οι συνθήκες κάτω από τις οποίες γινόταν το ελληνικό εμπόριο στη Δύση την αρχαϊκή εποχή. Στη δεκαετία του 90, η σχέση του ελληνικού κόσμου με τις κοινωνίες των αυτοχθόνων εξετάζεται από μια νέα οπτική γωνία, από την οποία αμφισβητείται η πραγματική συμβολή και η σημασία του ελληνικού εμπορίου στις πολιτιστικές αλλαγές που συντελούνται στην Ιβηρική κατά την περίοδο

Fig. 3.6.- Cover of Gloria Trías' work *Las cerámicas griegas de la península Ibérica* published in 1967. — Εξώφυλλο του έργου της Γκλόρια Τρίας *Τα ελληνικά κεραμικά της Ιβηρικής Χερσονήσου*, που εκδόθηκε το 1967.

allowed the priority of Phoenician commercial presence in this area to be confirmed and the lack of Greek commercial penetration during ancient Greek times. Finally, the excavations carried out by Enric Sanmartí in the *Neapolis* of Empúries have enabled the chronology of some of the most significant constructions of the Hellenistic period of the city to be established and diverse stratigraphic sequences of it from the 5th century to the 2nd centuries BC to be recovered. The study of ceramic materials has allowed the commercial importance of Emporion to be verified, a significance which was also endorsed

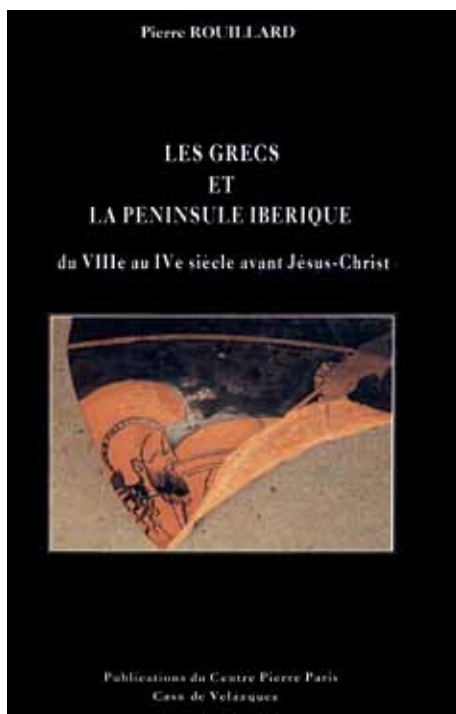
Fig. 3.7.- Cover of the book *El barco de El Sec* (Costa de Calvià, Mallorca) published in 1987 and aimed at studying the archaeological material discovered in the shipwreck. — Το εξώφυλλο του βιβλίου *Το πλοίο του Ελ Σεκ* (Ακτή του Καλβιά, Μαγιόρκα), που εκδόθηκε το 1987 και ασχολείται με τη μελέτη των αρχαιολογικών ευρημάτων του ναυαγίου.

μεταξύ 6^{ου} και 4^{ου} αι. π.Χ., ενώ οι κοινωνίες των αυτοχθόνων διεκδικούν τον πρωταγωνιστικό ρόλο στην ανάπτυξη του αποικιακού εμπορίου. Μ' αυτή την έννοια, πρέπει να επισημάνουμε επίσης τα αποτελέσματα των ανασκαφών στην Παλαιά Πόλη του Εμπορίου κατά τη διάρκεια εκείνης τη δεκαετίας, τα οποία δημοσιεύονται το 1999 (Σ. Ακίλουέ, διευθυντής ανασκαφών, *Αρχαιολογικές παρεμβάσεις στον Άγιο Μαρτίνο του Εμπορίου (1994-1996). Από τον προαποικιακό οικισμό στο σύγχρονο Εμπόριο*) και σύμφωνα με τα οποία αποδεικνύεται η ύπαρξη ενός οικισμού αυτοχθόνων προγενέστερου του πρώτου ελληνικού οικισμού στο Εμπόριον.

Τέλος, στην πρώτη δεκαετία του 21^{ου} αι., οι ελληνικού ενδιαφέροντος αρχαιολογικές έρευνες στην Ιβηρική Χερσόνησο συνεχίστηκαν δυναμικά, έθεσαν νέα σημεία ενδιαφέροντος και νέους προβληματισμούς, αξιολογώντας πάντα τις διαδικασίες πολιτιστικής και κοινωνικής αλληλεπίδρασης δια μέσου των εμπορικών σχέσεων. Στον τομέα της μελέτης των κεραμικών πρέπει να επισημάνουμε το συνθετικό έργο του Αδόλφο Ντομίνγκεθ και της Κάρμεν Σάντσεθ, που εκδόθηκε το 2001, με τον τίτλο *Ελληνική αγγειοπλαστική της Ιβηρικής Χερσονήσου. Αρχαϊκή και κλασική περίοδος*, όπως και τη μονογραφία της Μαϊτέ Μιρό για τα ερυθρόμορφα αττικά αγγεία της ελληνικής πόλης του Εμπορίου, που εκδόθηκε το 2006. Τα κεραμικά από την Εύβοια, την Αττική, την Κύπρο, τη Σαρδινία και τη Βιλλανόβα, που βρέθηκαν στην Ουέλβα το 2004 και χρονολογούνται μεταξύ αρχών του 9^{ου} αι. και 770 π.Χ. έφεραν στο φως καινούρια στοιχεία για το πολυσύνθετο διεθνές εμπορικό δίκτυο των πρώτων αιώνων της πρώτης χιλιετίας

thanks to the work on Attican material from Ibiza carried out by Carmen Sánchez, in which the commercial role that Empúries played in the Punic world has been demonstrated.

The final decade of the 20th century was also very dynamic with regard to research and publications concerning the Greek archaeological legacy. Among other publications, we should mention the book *Les grecs à la Péninsule Ibérique* by Pierre Rouillard, published in 1991, a summary of the Greek presence in Iberia. The documents from the two congresses held in Empúries in 1991 were also important (P. Cabrera, R. Olmos, E. Sanmartí, ed., *Iberos y griegos: lecturas desde la diversidad*) and in 1999 (P. Cabrera, M. Santos, ed., “*Cerámicas jonias de época arcaica. Centros de producción y comercialización en el Mediterráneo Occidental*”), which highlighted current problems with the scientific debate of the times: the interaction between the Greeks and the indigenous peoples and the reality of ancient Greek commerce in the West. In the 1990s, the relationship between the Greek world and the indigenous societies was looked at from a new perspective, in which the real scope and weight that Greek commerce had had on the cultural transformations of Iberia during the 6th to 4th centuries BC was questioned and in which the protagonist role of the local societies in the development of the colonial trade was vindicated. In this sense, we should also highlight the results of the excavations done in the *Palaiapolis* of Emporion during this decade and published in 1999 (X. Aquilué, dir., *Intervencions arqueològiques a Sant Martí d'Empúries*

π.Χ.. Μεγάλης αξίας για το εμπόριο της αρχαϊκής εποχής είναι και η δημοσίευση σχετικά με τα υλικά που βρέθηκαν στο ελληνικό πλοίο στην Κάλα ντε Σαν Βισένς, στη Μαγιόρκα. Τη δημοσίευση έκαναν το 2008 ο Χαβιέρ Νιέτο και η Μάρτα Σάντος. Κρίσιμης σημασίας είναι και η έκδοση, το 2006, της μονογραφίας της Άννα Μ. Πούικ και Αουρόρα Μαρτίν, για την ελληνική αποικία της Ρόδης (Ρόζες, Τζιρόνα), τον δεύτερο μετά το Εμπόριον αρχαιολογικά τεκμηριωμένο ελληνικό οικισμό στην Ιβηρική Χερσό-

Fig. 3.8.- Cover of the book *Les Grecs et la Péninsule Ibérique du VIIIe au IVe siècle avant Jésus-Christ* by Pierre Rouillard published in 1991. — Εξώφυλλο του έργου του Πιέρ Ρουγιάρ *Οι Έλληνες και η Ιβηρική Χερσόνησος από τον 8^ο ως τον 4^ο αι. π.Χ., που εκδόθηκε το 1991.*

(1994-1996). *De l'assentament precolonial a l'Empúries actual*), in which the existence of an indigenous village before the first Greek settlement in *Emporion* was verified.

Finally, during the first ten years of the 21st-century, research into Greek archaeology on the Iberian Peninsula continued with great dynamics, offering new approaches and new problems and always valuing the processes of cultural and social interaction through trade relations. In the field of ceramic studies, we should highlight the summarising work by Adolfo Domínguez and Carmen Sánchez, published in 2001, *Greek Pottery from the Iberian Peninsula. Archaic and Classical Periods* and the monographic work by Maite Miró on Attican red-figure pottery from the Greek city of *Emporion*, published in 2006. The finding, in 2004 in Huelva, of Euboean, Attican, Cypriot, Sardinian and Villanovan pottery dating from between the beginning of the 9th century and 770 BC, provided new data to the complex structure of international trade during the first centuries of the 1st millennium BC. The publication of the material recovered in the Greek boat in Cala de Sant Vicenç in Majorca, published in 2008 by Xavier Nieto and Marta Santos, was also of great value for trade in ancient Greek times. The publication in 2006, of the monograph about the Greek colony of *Rode* (Roses, Girona), the second of the Greek settlements archaeologically documented on the Iberian Peninsula after *Emporion*, published by Anna M. Puig and Aurora Martín, is of vital importance. This monograph documents the urban layout of the city during the Hellenistic period, its issues of coins

νισο. Σ' αυτό το έργο τεκμηριώνεται η ρυμοτομία της πόλης κατά την ελληνιστική περίοδο, οι κοπές των νομισμάτων της και η παραγωγή αγγείων μαύρου γαυώματος. Οι νέες έρευνες επηρέασαν και τη σχέση της ιβηρικής εικονογραφίας με άλλα εικονογραφικά συστήματα της Μεσογείου, μεταξύ αυτών και το ελληνικό. Οι έρευνες, στις οποίες πρωταγωνίστησε ο Ρικάρντο Όλμος, αναδεικνύουν την εσωτερική ανάγνωση της εικόνας, τον καθορισμό ιδίων σημασιολογικών κωδίκων και τη σημασία τους στην δημιουργία ιβηρικών κοινωνικών, πολιτικών και θρησκευτικών δομών, πάντα σε

Fig. 3.9.- Cover of the first issue of the magazine Huelva Arqueológica no. XIII which compiles the communications offered at the symposium "Iberos y griegos: lecturas desde la diversidad" held in Empúries in 1991. — Εξώφυλλο του πρώτου τόμου του περιοδικού Huelva Arqueológica τεύχος 13, που περιλαμβάνει τις εισηγήσεις που παρουσιάστηκαν στο Συμπόσιο «Ιβηρες και Έλληνες: αναγνώσεις με αφετηρία την διαφορετικότητα», που έγινε στο Εμπόριον το 1991.

and its black-varnish pottery productions. The new investigations also affected the relation of the Iberian image with other Mediterranean iconographic systems, including the Greek one. The research, carried out by Ricardo Olmos, highlighted the internal reading of the image, the establishing of its own semantic codes and its dynamics in the construction of Iberian social, political and religious structures, within their interaction with the Mediterranean colonial world.

Without a doubt, the archaeological contributions in recent years will allow new debates and new lines of research about the Greek presence in Iberia to be proposed and we hope that they will be able to be developed in open spaces such as those currently offered by the information and communication technologies. cccccccccccc

αλληλεπίδραση με τον αποικιακό κόσμο της Μεσογείου.

Αναμφισβήτητα, τα αποτελέσματα της αρχαιολογικής έρευνας τα τελευταία χρόνια θα ανοίξουν το δρόμο σε νέες αντιπαραθέσεις και νέες κατευθύνσεις στην έρευνα σχετικά με την ελληνική παρουσία στην Ιβηρία, Ελπίζουμε να μπορέσουν να αναπτυχθούν ελεύθερα πεδία όπως αυτά που μας προσφέρουν οι σύγχρονες τεχνολογίες στον τομέα της πληροφορίας και της επικοινωνίας. cc

Fig. 3.10.- Covers of the Monografies Emporitanes 9, 11 and 14 published by the Archaeological Museum of Catalonia-Empúries. — Εξώφυλλα της έκδοσης του Αρχαιολογικού Μουσείου της Καταλωνίας – Εμπορίου, υπό τον τίτλο Monografies Emporitanes, τεύχη 9, 11 και 14.

GREEK COLONIES IN IBERIA

ΟΙ ΕΛΛΗΝΙΚΕΣ ΑΠΟΙΚΙΕΣ ΣΤΗΝ ΙΒΗΡΙΑ

Xavier Aquilué

(Centre Iberia Graeca-Museu
d'Arqueologia de Catalunya)

THE GREEK COLONISATION of the Iberian Peninsula is closely linked to the economic activities carried out by the Phocaeans traders, particularly attracted by the rich metal resources in the south-west of the peninsula (silver, copper and tin). The Phocaeans' interest in having access to and consolidating this metal trade with the Tartessian society, physically controlled by the Phoenician factories that existed in the area, explains the creation of a commercial route from the north of the Mediterranean and the founding of the Phocaean colonies of *Massalia* (Marseille) in around 600 BC, and of *Emporion* (Empúries), some years later. Written sources from the classical period mention a series of commercial Phocaeans factories which went from Empúries to the south of the Iberian Peninsula. However, archaeology has not yet been able to find them. Nothing is known about the Greek city of *Mainake* (Málaga) mentioned by Strabo: "The first

Ο ΑΠΟΙΚΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΙΒΗΡΙΚΗΣ Χερσονήσου από τους έλληνες συνδέεται στενά με τις οικονομικές δραστηριότητες των φωκαέων εμπόρων, οι οποίοι ενδιαφέρθηκαν ιδιαίτερα για τους πλούσιους μεταλλουργικούς πόρους της νοτιοδυτικής χερσονήσου (άργυρος, χαλκός και κασσίτερος). Το ενδιαφέρον των φωκαέων να αποκτήσουν πρόσβαση στους πόρους αυτούς και να εδραιώσουν το εμπόριο μετάλλων με την Ταρτησσού, την οποία ήλεγχαν οι φοινικικές εμπορικές επιχειρήσεις της περιοχής, εξηγεί τη δημιουργία μιας εμπορικής οδού από τη βόρεια Μεσόγειο και την ίδρυση των φωκικών αποικιών της Μασσαλίας περί το 600 π.Χ. και του Εμπορίου μερικά χρόνια αργότερα. Οι γραπτές πηγές της κλασικής περιόδου αναφέρουν μια σειρά φωκικών εμπορικών επιχειρήσεων που ήρθαν στον νότο της χερσονήσου από το Εμπόριον, αλλά οι αρχαιολόγοι δεν έχουν καταφέρει ακόμα να τις εντοπίσουν. Δεν γνωρίζουμε τίποτα για την ελληνική πόλη Μαινάκη (Μάλαγα), που

city on this coastline is *Málaka*, which is as far from Calpe as it is from Gades; there is a market in it, which is used by the nomads who live on the opposite coast, as well as large fish salting establishments. Some believe that it is the same as *Mainake*, which tradition says was the last of the Phocaeen cities in the West; however this is not the case, as it is further from Calpe and the remains of its ruins show that it was a Greek city, while *Málaka* is closer and bears the stamp of a Phoenician city” (Strabo, *Geographica*, III, 4, 2). Nor is anything known about the cities of *Hemeroscopeion*, *Alonis* and *Akra Leuke*, supposedly found on the coast of Valencia: “Between the River Suco and Carthage, not far from the river, there are three small Massiliote cities. Of these, the best known is *Hemeroscopeion*, a place held in very great esteem, since it has on its promontory a temple of the Ephesian Artemis” (Strabo, *Geographica*, III, 4, 6).

Today, *Emporion* is the westernmost Greek colony on the Mediterranean and together with it and under its area of influence, there is also the colony of *Rode* (Roses), both in the Gulf of Roses, in the far north east of the peninsula. Archaeology has verified, in these two cases, the information provided by Strabo: “*Emporion* was founded by the Massiliotes; it is about 200 stadia from the Pyrenees and from the common boundary between Iberia and Celtic lands. The entire coast is fertile and has good harbours. Here too, is *Rode*, a small town belonging to the Emporians, though some say it was founded by the Rhodians. Both in *Rode* and in *Emporion* they worship Artemis of the

αναφέρει ο Στράβων: «Στην ακτή, η πρώτη πόλη είναι η Μάλακα, που απέχει το ίδιο τόσο από την Κάλπη όσο και απ’ τα Γάδειρα. Υπάρχει εκεί μια αγορά που χρησιμοποιούν οι νομάδες που ζουν στην απέναντι ακτή και μεγάλα εργαστήρια παστώματος. Κάποιοι θεωρούν πως πρόκειται για την ίδια τη Μαινάκη, η οποία κατά την παράδοση είναι η τελευταία πόλη των φωκαέων στη Δύση. Δεν είναι όμως έτσι, διότι η Μαινάκη βρίσκεται πιο μακριά από την Κάλπη και τα διασωζόμενα ερείπιά της αποδεικνύουν ότι πρόκειται για ελληνική πόλη, ενώ η Μάλακα βρίσκεται πιο κοντά και είναι φοινικική αποικία.» (Στράβων, *Γεωγραφικά*, Γ’, 4,2). Δεν γνωρίζουμε τίποτε ούτε για τις πόλεις του Ημεροσκοπείου των Αλωνών και της Άκρας Λευκής, που υποτίθεται ότι βρίσκονταν στην ακτή της σημερινής Βαλένθια: «Μεταξύ Σούκρωνος και Καρχηδόνας, όχι πολύ μακριά απ’ τον ποταμό, υπάρχουν τρεις αποικίες των μασσαλιωτών, η πιο γνωστή εκ των οποίων είναι το Ημε-

Fig. 4.1.- Location of the Greek cities on the Iberian Peninsula (CIG). — Η θέση των ελληνικών πόλεων στην Ιβηρική Χερσόνησο (CIG).

Ephesians, and I shall tell the reason for this in my account of *Massalia*. The Emporitans formerly lived on a little island off the shore, which is now called the Palaiapolis (Old City), but they now live on the mainland.” (Strabo, *Geographica*, III, 4, 8).

Therefore, *Emporion* and *Rode*, are to date the only Greek factories found on Iberia and the only ones whose archaeological remains can be investigated, documented and visited by the public. The historic importance and the knowledge we have about both cities is very unequal, and knowledge about the *Rode* colony is extremely limited. *Emporion* therefore became the only archaeological site on the Iberian Peninsula where one can understand the evolution of a Greek city from its

Fig. 4.2.- The first founding Greek settlement of Emporion: the Palaiapolis or the “Ancient City” is underneath today’s urban centre of Sant Martí d’Empúries (l’Escala, Girona) (MAC-Empúries). — Κάτω από τον σημερινό αστικό πυρήνα του Αγίου Μαρτίνου του Εμπορίου (l’Escala, Τζιρόνα) βρίσκεται ο πρώτος, ιδρυτικός, ελληνικός οικισμός του Εμπορίου: η Παλαιά Πόλις (Αρχαιολογικό Μουσείο της Καταλωνίας – Εμπόριον).

ροσκοπέιον, που έχει πάνω στον λόφο ένα ιερό της Εφεσίας Αρτέμιδος “ σφόδρα τιμώμενον ”.» (Στράβων, *Γεωγραφικά Γ*, 4, 6).

Σήμερα, το Εμπόριον είναι η πιο δυτική ελληνική αποικία στη Μεσόγειο και εκεί κοντά, στο πλαίσιο της σφαίρας επιρροής της, βρίσκεται η πόλη Ρόδη. Και οι δύο είναι στον κόλπο Ρόζες, στο βορειοανατολικό άκρο της χερσονήσου. Και στις δύο περιπτώσεις, οι αρχαιολόγοι έχουν επιβεβαιώσει τις πληροφορίες που παρέχει ο Στράβων: «Το Εμπόριον, το οποίο ίδρυσαν οι μασσαλιώτες, απέχει από τα Πυρρηναία και από τα σύνορα μεταξύ Ιβηρίας και Κελτικής περί τα 200 στάδια. Όλη αυτή η ακτή είναι εύφορη κι έχει πολλά λιμάνια. Εδώ βρίσκεται

Fig. 4.3.- View of the urban sector of the Neapolis in Emporion, in the south of the old port bay, and of the founding Palaiapolis (MAC-Empúries). — Αποψη του αστικού τομέα της Νέας Πόλεως του Εμπορίου, που βρίσκεται στα νότια του αρχαίου λιμενικού όρμου και του αρχικού πυρήνα της Παλαιάς Πόλεως (Αρχαιολογικό Μουσείο της Καταλωνίας – Εμπόριον).

founding in the 6th century BC until its effective Romanisation at the end of the 1st century BC. It also enables us to value the impressive Greek cultural legacy and the enormous influence that it had on the native peninsular communities.

The first Greek settlement of *Emporion* is found, just as Strabo says in his writings, on a small island (in fact it is an isthmus) which controls a deep natural harbour, suitable as a port for stopping over and the estuary of the River Fluvià, a fluvial harbour which allowed trading with the inland native communities. This first settlement nucleus (consisting of some 3 hectares) which the Greeks themselves later called *Palaiapolis*, was created on top of an indigenous settlement from the Early Iron Age (7th century BC), the origins of which date back to the end

η Ρόδη, μια μικρή πόλη που ίδρυσαν οι Εμπορίτες ή – κατ’ άλλους – οι Ρόδιοι. Όπως και στο Εμπόριον, τιμάται κι εδώ η Εφεσσία Άρτεμις, για τους λόγους που θα εξηγήσω όταν αναφερθώ στη Μασσαλία. Κατ’ αρχάς, οι εμπορίτες κατοικούσαν σ’ ένα νησάκι μπροστά στην ακτή. Αυτόν τον οικισμό σήμερα τον ονομάζουν Παλαιά Πόλη, αλλά τώρα ζουν στην ηπειρωτική στερεά.» (Στράβων, *Γεωγραφικά*, Γ’, 4, 8).

Το Εμπόριο και η Ρόδη λοιπόν είναι μέχρι σήμερα οι μοναδικές εμπορικές αποικίες στην Ιβηρική που έχουν εντοπιστεί και οι μοναδικές με τέτοια αρχαιολογι-

Fig. 4.4.- View of the Neapolis of Empúries with the Hellenistic period city walls (2nd century BC) which enclosed the city to the south (MAC-Empúries). — Αποψη της Νέας Πόλεως του Εμπορίου, με τα ελληνιστικά τείχη (2^{ος} αι. π.Χ.), που έκλειναν την πόλη από τον Νότο (Αρχαιολογικό Μουσείο της Καταλωνίας – Εμπόριον).

of the Bronze Age (9th to 8th centuries BC). The founding of the colony would have been between 580 and 560 BC, and would have been made by the Phocaeans from *Massalia*, the Western Phocaean metropolis. The commercial nature of the place is clearly reflected in its name: *Emporion*, “the market”.

The creation, in the middle of the 6th century BC, of the new urban sector

Fig. 4.5.- The temple to Asclepius, among other buildings, was found in the sanctuary sector of the Neapolis of Empúries, in the Acropolis of the city (MAC-Empúries). — Στην περιοχή των ιερών της Νέας Πόλεως του Εμπορίου, που βρίσκεται στην Ακρόπολη της πόλης, μεταξύ άλλων κτηρίων βρισκόταν και ο ναός του Ασκληπιού (Αρχαιολογικό Μουσείο της Καταλωνίας – Εμπόριον).

κά ερείπια που μπορούν να ερευνηθούν και να εκτεθούν στο κοινό. Η ιστορική σημασία των δύο πόλεων και η γνώση μας γι’ αυτές είναι δυσανάλογες. Για την Ρόδη π.χ. γνωρίζουμε ελάχιστα. Έτσι, το Εμπόριον αποτελεί τον μοναδικό αρχαιολογικό χώρο στην Ιβηρική Χερσόνησο, όπου μπορεί να γίνει κατανοητή η εξέλιξη της ελληνικής πόλης από την ίδρυσή της τον 6^ο αι. π.Χ., ως τον εκρωμαϊσμό της στα τέλη του 1^{ου} αι. π.Χ.. Μας επιτρέπει, επί πλέον, να εκτιμήσουμε την εντυπωσιακή ελληνική πολιτιστική κληρονομιά και την τεράστια επιρροή που άσκησε στους αυτόχθονες πληθυσμούς της χερσονήσου.

Ο πρώτος ελληνικός οικισμός στο Εμπόριον βρίσκεται, ακριβώς όπως περιγράφει γλαφυρά ο Στράβων, σ’ ένα νησάκι (έναν ισθμό στην πραγματικότητα), απ’ όπου μπορούσε να ελεγχθεί η φυσική λιμενική κοιλότητα, η οποία χρησίμευε ως ενδιάμεσος σταθμός, όπως και η εκβολή του ποταμού Φλουβιά, δηλαδή ως ποτάμιος λιμένας που υπηρετούσε το εμπόριο με τους αυτόχθονες πληθυσμούς στο εσωτερικό της χερσονήσου. Αυτός ο ιδρυτικός πυρήνας, έκτασης τριών εκαταρίων, που οι ίδιοι οι έλληνες ονόμασαν αργότερα Παλαιά Πόλη, χτίστηκε πάνω σ’ έναν οικισμό αυτοχθόνων της Πρώτης Εποχής του Σιδήρου (7^{ος} αι. π.Χ.), ο οποίος σχηματίστηκε κατά την Ύστερη Εποχή του Χαλκού (9-13^{ος} αι. π.Χ.). Η ελληνική αποικία χρονολογείται περί το 580 με 560 π.Χ. και τη δημιούργησαν φωκαείς προερχόμενοι από τη Μασσαλία, τη φωκική μητρόπολη στη Δύση. Ο εμπορικός χαρακτήρας αυτού του θυλάκου αντικατοπτρίζεται στο όνομά του: Εμπόριον ή Εμπορείον.

Ως αποτέλεσμα της ανάπτυξης του Εμπορίου, στα μέσα του 6^{ου} αι. π.Χ. δημιουρ-

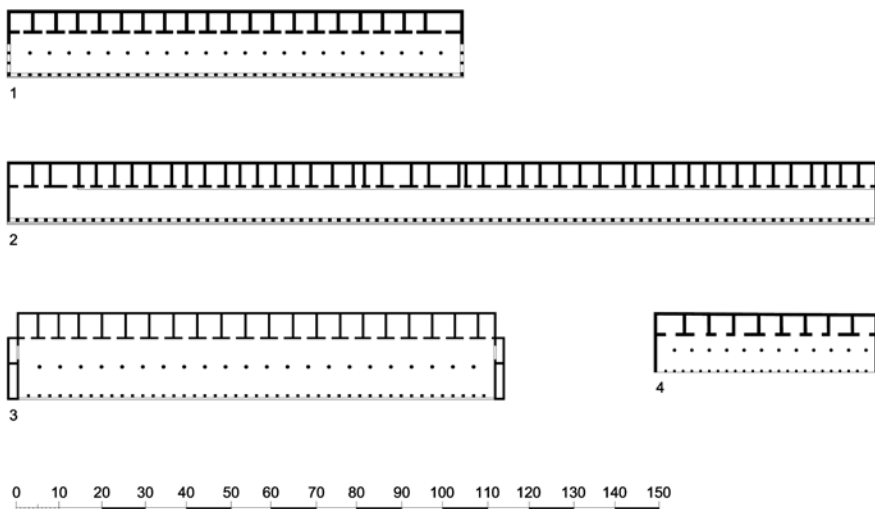

to the south of the harbour depression was the result of the growth of *Emporion*. This new urban area is what is known as the *Neapolis* (New City), a name it was given by the first director of the Emporitan excavations, Josep Puig i Cadafalch, in 1908. After the creation of the *Neapolis*, *Emporion* was always a city made up of two urban sectors separated by the sea. The *Neapolis*, which was completely excavated (some 5 hectares) between 1908 and 1936, is the only sector that enables us to find out more about the Greek architecture and urban planning in ancient *Emporion*. However, it should be said that most of the remains excavated from the city belonged to the later phases of its urban reforms, dating from the 2nd and 1st centuries BC, when the Greek *Emporion* was a federated city of Rome and was in the Roman province of

γείται ένα καινούριο αστικό σύμπλεγμα στα νότια της λιμενικής κοιλάδας. Αυτό τον νέο αστικό χώρο τον ονομάζουμε Νέα Πόλη, όνομα που έδωσε ο πρώτος διευθυντής των ανασκαφών στο Εμπόριο, ο Τζουζέπ Πούικ ι Γκαταφάлк, το 1908. Από την εποχή που δημιουργείται η Νέα Πόλη, το Εμπόριον έχει πλέον δύο αστικά συμπλέγματα, τα οποία χωρίζει η θάλασσα. Από το 1908 ως το 1936 έγιναν ανασκαφές σε όλη την έκταση της Νέας Πόλης (5 εκτάρια), η οποία εί-

Fig. 4.6.- The main public square (agora) of the Neapolis in Emporion is a Hellenistic period construction (2nd century BC). In the north, it was closed by the stoa building which housed several premises destined to the city's commercial activities (MAC-Empúries). — Η μεγάλη δημόσια πλατεία (αγορά) της Νέας Πόλεως του Εμπορίου είναι κατασκευή της ελληνοιστικής εποχής (2^{ος} αι. π.Χ.). Προς βορράν κλεινόταν από την στοά, στην οποία στεγάζονταν διάφορες εμπορικές επιχειρήσεις της πόλης (Αρχαιολογικό Μουσείο της Καταλωνίας – Εμπόριον).

Hispania Citerior. The founding urban remains of the Neapolis, as well as the layout of the 5th and 4th centuries BC are underneath the structures that can be seen today. We are largely ignorant about its urban layout or the location of the most important buildings (for example, the agora or public square) or the characteristics of the harbour facilities from this period. However, between the 6th and 4th centuries BC, the commercial importance of the city was enormous. *Emporion* was the first city on the Iberian Peninsula that minted coins (its first silver coins date from the mid-5th century BC), and its commercial networks enabled Greek

να το μοναδικό τμήμα που μας επιτρέπει να προσεγγίσουμε την ελληνική αρχιτεκτονική και πολεοδομία του αρχαίου Εμπορίου. Πρέπει να πούμε, ωστόσο, ότι στην πλειοψηφία τους τα ερείπια της πόλης που έχουν ανασκαφεί, ανήκουν στις τελευταίες πολεοδομικές αναμορφώσεις της, που τοποθετούνται χρονικά στο διάστημα μεταξύ 2^{ου} και 1^{ου} αι. π.Χ., όταν η ελληνική πόλη του Εμπορίου έχει προσαρτηστεί πια στη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία και βρίσκεται στην ρωμαϊκή επαρχία *Hispania Citerior*. Τα αστικά ερείπια της αρχικής Νέας Πόλης, όπως και το αστικό σύμπλεγμα του 5^{ου} και του 4^{ου} αι. π.Χ. βρίσκονται κάτω από αυτά που είναι σήμερα ορατά στην επιφάνεια. Είναι άγνωστα σε μεγάλο βαθμό τόσο η αστική διάρθρωση και η θέση των κτηρίων αναφοράς (π.χ. η αγορά ή η δημόσια πλατεία), όσο και τα χαρακτηριστικά των λιμενικών εγκαταστάσεων της εποχής εκείνης. Μεταξύ του 6^{ου} και του 4^{ου} αι. π.Χ. ωστόσο, η εμπορική σημασία της πόλης ήταν τεράστια. Το Εμπόριο

Fig. 4.7.- Plans of various stoas in Hellenistic period Greek cities with similar layouts: 1.- Sicyon, 2.- Kameiros, 3.- Athens (Stoa of Attalos II) and 4.- Empúries. — Σχέδια διαφόρων στοών ελληνικών πόλεων της ελληνιστικής εποχής με παρόμοια δομή: 1) Σικυών, 2) Κάμειρος, 3) Αθήνα (Στοά του Αττάλου Β') και 4) Εμπόριον.

products to be distributed (Attican pottery, perfumes, bronzes, wine, oil, salted fish, etc) throughout Iberia.

The urban layout documented in the Neapolis of Empúries in the 2nd to 1st centuries BC shows a city organised around a main street lying north to south which connected the harbour with the agora or public square and the main entrance to the city from the south. It was a Hellenistic city with no shortage of religious sanctuaries dedicated to divinities of the Greek pantheon, such as Asclepius; public buildings like the stoa, which followed the architectural models of the north stoa of Priene (150-125 BC) or the Stoa of Attalos II in Athens (159-138 BC); or the Hellenistic type houses in which Greek inscriptions appeared on the *opus signinum* floors of the main rooms. In 218 BC, the Roman army commanded by Gnaeus Cornelius Scipio who, within the context of the Second Punic War, started the conquest and Romanisation of the Iberian Peninsula, disembarked in the Greek port of *Emporion*. Nevertheless, *Emporion*, as an allied city of Rome, remained a socially and politically independent city until the Augustan period, when it merged with the Roman city of Empúries, giving rise to the creation of the *municipium Emporiae*.

With regard to *Rode* (Roses), as we have already mentioned, our knowledge about it is more limited. Today, we are able to confirm that it was a harbour city of an undetermined size, which started at the beginning of the 4th century BC and in which some room structures and traces of a defence site have been detected, with technical

ήταν η πρώτη πόλη που έκοψε δικό της νόμισμα στην Ιβηρική Χερσόνησο (οι πρώτες αργυρές κοπές χρονολογούνται από τον 5^ο αι. π.Χ.). Τα εμπορικά της δίκτυα επέτρεψαν τη διανομή των ελληνικών προϊόντων (αττικά κεραμικά, αρώματα, χάλκινα αντικείμενα, κρασί, λάδι, παστά....) σε όλη την Ιβηρία.

Το αστικό σύμπλεγμα που τεκμηριώνεται στη Νέα Πόλη του Εμπορίου τον 2^ο και 1^ο αι. π.Χ., δείχνει μια πόλη που αναπτύσσεται γύρω από μια κεντρική οδό στον άξονα βορρά-νότου - η οποία συνδέει το λιμάνι με την αγορά ή δημόσια πλατεία - και το κύριο σύστημα πρόσβασης στην πόλη από τον νότο. Πρόκειται για μια ελληνιστική πόλη με τα ιερά της, που είναι αφιερωμένα στις θεότητες του ελληνικού πανθέου, όπως ο Ασκληπιός, τα δημόσια κτήριά της όπως η στοά, η οποία ακολουθεί τα αρχιτεκτονικά πρότυπα της βόρειας στοάς της Πριήνης (150-125 π.Χ.) και της στοάς του Αττάλου Β' των Αθηνών (159-138 π.Χ.) και τα ελληνιστικού ρυθμού στίτια της, στα τσιμεντένια δάπεδα των οποίων είναι γραμμένες φράσεις στα ελληνικά. Στο ελληνικό λιμάνι του Εμπορίου αποβιβάστηκε το 218 ο ρωμαϊκός στρατός υπό τη διοίκηση του Γνέου Κορνηλίου Σκιπίωνα, ο οποίος - στο πλαίσιο του Β' Καρχηδονιακού Πολέμου - ξεκίνησε την κατάκτηση και τον εκρωμαϊσμό της Ιβηρικής Χερσονήσου. Το Εμπόριον πάντως, ως πόλη σύμμαχος της Ρώμης, διατηρήθηκε ως κοινωνικά και πολιτικά ανεξάρτητη μέχρι την εποχή του Αυγούστου, οπότε συγχωνεύτηκε με τη ρωμαϊκή πόλη Empúries, με αποτέλεσμα να προκύψει ο *municipium Emporiae* (Δήμος Εμπορίων).

Όσον αφορά την Ρόδη (σήμερα Ρόζες), όπως ήδη αναφέραμε, οι γνώσεις μας

characteristics that fit in with Greek building tradition. It should be pointed out that this colony was a Rhodian foundation before the first Olympiad, in other words before 776 BC, as some historians have tried to defend based on Strabo's famous text: "It is also related of the Rhodians that they have been prosperous by sea, not merely since the time when they founded the present city, but that even many years before the establishment of the Olympian Games they used to sail far away from their homeland to ensure the safety of their people. Since that time, also, they have sailed as far as Iberia; and there they founded *Rode*, of which the Massiliotes later took possession"

είναι πολύ περιορισμένες. Σήμερα μπορούμε να είμαστε σίγουροι πως επρόκειτο για λιμενικό οικισμό απροσδιοριστων διαστάσεων, που ιδρύθηκε στις αρχές του 4^{ου} αι. π.Χ.. Έχουν εντοπιστεί κάποια κτίσματα που αποδίδονται σε κατοικίες και τμήματα του αμυντικού της τείχους, με τεχνικά χαρακτηριστικά της ελληνικής οικοδομικής παράδοσης.

Πρέπει να τονίσουμε ότι ορισμένοι αρχαιολόγοι θεωρούν πως αυτή η πόλη ήταν αποικία των Ροδίων προ της πρώτης Ολυμπιάδας, δηλαδή προ του 776 π.Χ. και βασίζουν τον ισχυρισμό τους στο περίφημο κείμενο του Στράβωνα: «Λένε για τους ροδίους ότι η υπεροχή τους στη θάλασσα δεν χρονολογείται απλώς από την εποχή που ίδρυσαν την

Fig. 4.8.- The archaeological remains of the ancient Greek city of Rode were discovered in the 16th century military site in Roses Citadel (Girona) (ICRPC-Globusvisió). — Μέσα στο στρατόπεδο του 16^{ου} αι. στο Οχυρό της Ρόζες (Τζιρόνα) βρίσκονται τα αρχαιολογικά κατάλοιπα της ελληνικής πόλης της Ρόδης (ICRPC-Globusvisió).

(Strabo, *Geographica*, XIV, 2,10). The founding of Roses by the Rhodians was, without doubt, a legend created in antiquity with the aim of giving the city prestige and specific uniqueness with regard to the Greek settlements of *Massalia* and *Emporion*. This legend probably arose in the 3rd century BC, when Roses achieved a certain degree of political autonomy as a city. Therefore, the founding of Roses comes within the context of the area of influence of *Massalia* or *Emporion*, at the beginning of the 4th century BC. This initial nucleus underwent significant growth towards the east (the so-called “Hellenistic District”) and, during the first half of the 3rd century BC, a new

σημερινή πόλη, αλλά πριν από την καθιέρωση των Ολυμπιακών Αγώνων και ότι με στόχο να βοηθήσουν τους ανθρώπους ταξίδεψαν πολύ μακριά απ’ την πατρίδα τους, ακόμα και μέχρι την Ιβηρία έφτασαν, όπου ίδρυσαν την Ρόδη, η οποία αργότερα πέρασε στα χέρια των μασσαλιωτών.» (Στράβων, *Γεωγραφικά*, ΙΔ’ 2, 10). Χωρίς αμφιβολία, η ίδρυση της Ρόδης από τους Ροδίους είναι θρύλος που έπλασαν οι αρχαίοι για να προσδώσουν στην πόλη κύρος και μοναδικότητα, σε σύγκριση με τις ελληνικές αποικίες της Μασσαλίας και του Εμπορίου. Αυτός ο θρύλος εμφανίστηκε σίγουρα περί τον 3^ο αι. π.Χ., όταν η Ρόδη πέτυχε κάποια αξιόλογη πολιτική αυτονομία ως πόλη. Η ίδρυσή της λοιπόν πρέπει να ενταχθεί

Fig. 4.9.- Urban structures of the so-called “Hellenistic district” of Roses dating back to the first half of the 3rd century BC (ICRPC-Globusvisió). — Αστικές δομές της ονομαζόμενης «ελληνιστικής συνοικίας» της Ρόδης, οι οποίες χρονολογούνται στα μέσα του 3^{ου} αι. π.Χ. (ICRPC-Globusvisió).

urban layout, which was orthogonal and with Greek architectural features, was created. This event coincided with a reaffirmation and possible political independence of the city, as shown by the minting of its drachmas with the legend ΡΟΔΗΤΩΝ, and the manufacturing and trading of its own products, such as the black-varnish pottery from the so-called "Roses workshop". However, the city's flourishing phase did not last for long. The political and military events that took place in the western Mediterranean during this century between Rome and Carthage and which affected the Iberian Peninsula, in particular from 218 BC, meant the end of

Fig. 4.10.- The Iberian settlement at La Picola (Santa Pola, Alicante) was heavily Hellenised and one cannot rule out the existence of Greek traders in it as part of a stable nucleus (Alicante Archaeological Museum). — Ο Ιβηρικός οικισμός της Πικόλα (Σάντα Πόλα, Αλικάντε), εξελληνίστηκε έντονα και δεν αποκλείεται να υπήρχε σ' αυτόν κάποιος σταθερός πυρήνας ελληνικών εμπόρων (Αρχαιολογικό Μουσείο του Αλικάντε).

στο πλαίσιο της επιρροής της Μασσαλίας ή του Εμπορίου, κάποια στιγμή στις αρχές του 4^{ου} αι. π.Χ.. Εκείνος ο αρχικός οικισμός αναπτύχθηκε σημαντικά προς τα ανατολικά (η επονομαζόμενη «ελληνιστική συνοικία»), όταν τον 3^ο αι. π.Χ. δημιουργήθηκε μια αστική ζώνη με νέα ορθογώνια κτήρια και τα χαρακτηριστικά της ελληνικής αρχιτεκτονικής. Το γεγονός αυτό συμπίπτει με την επαναβεβαίωση και πιθανόν την πολιτική ανεξαρτησία της πόλης, γεγονός που αποδεικνύει η κοπή των δικών της δραχμών με τον τίτλο ΡΟΔΗΤΩΝ και την παραγωγή και εμπορία δικών της προϊόντων, όπως τα μελανόμορφα κεραμικά του επονομαζόμενου «εργαστηρίου της Ρόδης». Αυτή η περίοδος άνθισης της πόλης ωστόσο, διαρκεί λίγο. Τα πολιτικο-στρατιωτικά γεγονότα που συμβαίνουν στην Δυτική Μεσόγειο εκείνον τον αιώνα μεταξύ Ρώμης και Καρχηδόνας, τα οποία επηρεάζουν την Ιβηρική Χερσόνησο, κυρίως από το 218 π.Χ. και μετά, έχουν ως αποτέλεσμα να χάσει η Ρόδη την ανεξαρτησία της ως πόλη και να συνδεθεί οριστικά με το Εμπόριο, ως φρούριο της βόρειας περιοχής του κόλπου της Ρόδης. Κατ' αυτόν τον τρόπο, όταν το 195 π.Χ. η Ρώμη στέλνει τον πρόξενο Μάρκο Πόρκιο Κάτωνα για να καταπνίξει την εξέγερση των Ιβήρων κατοίκων της περιοχής του Εμπορίου (Εμπορντά), κατά τον Τίτο Λίβιο «έφτασαν στη Ρόδη και εκκένωσαν δια της βίας τον οικισμό των ισπανών που είχαν καταλάβει το φρούριο. Από τη Ρόδη, έφτασαν με ούριο άνεμο στο Εμπόριο. Εκεί αποβιβάστηκε όλο το στράτευμα. Στα πλοία έμειναν μόνο οι μούτσοι που δεν ήταν ρωμαίοι, αλλά κατάγονταν από τους λαούς-συμμάχους της Ρώμης (Τίτος Λίβιος, Από κτίσεως κόσμου, ΛΔ΄

its independence as a city for *Rode* and its definitive linking to *Emporion* as a defence point in the northern area of the Gulf of Roses. In this way, when the consul Marcus Porcius Cato was sent via Rome to stifle the uprising of the Iberian settlers of the Empordà region, Titus Livius stated that “they arrived in Roses and forcefully removed the detachment of Spaniards who occupied the fort. From Roses, with the wind in their favour, they reached Empúries: they landed all their troops there except for the crews of the ships” (Titus Livius, *Ab Urbe Condita*, XXXIV, 8, 4). So, Roses was a *castellum*, a small fort, which at this time in the rebellion had been occupied by the native rebels. After the beginning of the 2nd century BC, there is no archaeological data that allows the continuation of the occupation of *Rode* to be assumed.

It is to be hoped that future archaeological research will be able to document the physical presence of the Greek traders in the rest of the Iberian Peninsula, either forming part of commercial districts within known native settlements or as a differentiated reality in their own urban centres. In this sense, we should value Appian’s sentence concerning the “remaining Greek inhabitants, settled around *Emporion* and other places in Iberia” (*Iberike*, VI, 7), when he described the situation of the Iberian Peninsula before the beginning of the Second Punic War. **cccc**

8, 4). Η Ρόδη, λοιπόν, ήταν *castellum*, ένα μικρό φρούριο που εκείνη την ώρα της εξέγερσης κατελήφθη από τους εξεγερμένους ιθαγενείς. Από τις αρχές του 2^{ου} αι. π.Χ. δεν υπάρχουν αρχαιολογικά στοιχεία που να μας επιτρέπουν να συμπεράνουμε ότι η Ρόδη συνέχισε να κατοικείται.

Ελπίζουμε στο μέλλον η αρχαιολογική έρευνα να καταφέρει να τεκμηριώσει την φυσική παρουσία ελλήνων εμπόρων στην υπόλοιπη Ιβηρική Χερσόνησο, οι οποίοι θα μπορούσαν να ζουν στις εμπορικές συνοικίες των γνωστών οικισμών των αυτοχθόνων, είτε σε ξεχωριστές κοινότητες, σε δικούς τους αστικούς πυρήνες. Μ’ αυτή την έννοια, θα πρέπει να τεθεί υπό αξιολόγηση η φράση του Αππιανού σχετικά με «τους υπόλοιπους έλληνες κατοίκους που εγκαταστάθηκαν γύρω από το Εμπόριον κι άλλα μέρη της Ιβηρίας» (*Ιβηρική ΣΤ’ 7*), ο οποίος περιγράφει την κατάσταση στην Ιβηρική Χερσόνησο πριν από την έναρξη του Β’ Καρχηδονιακού Πολέμου. **cccccc**

GREEK POTTERY IN IBERIA. TABLEWARE
AND REPRESENTATIONAL OBJECTS *

Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΚΕΡΑΜΙΚΗ ΣΤΗΝ ΙΒΗΡΙΑ. ΤΑ
ΕΠΙΤΡΑΠΕΖΙΑ ΚΑΙ ΤΑ ΔΙΑΚΟΣΜΗΜΕΝΑ
ΑΓΓΕΙΑ *

➤➤➤➤➤ **Carmen Sánchez** ➤➤➤➤➤
(Universidad Autónoma de Madrid)

FOR MORE THAN FOUR CENTURIES, Greek pottery arrived on the Iberian Peninsula continuously. This period covered different forms of trade and the character of the importations changed. In ancient times, Greek vases took on features of aristocratic exchange while the latest ones to reach the Peninsula were almost everyday items. The plural nature of the peninsular world meant that, over time, Greek vases concentrated in one region or another, and that each area reacted, selected and used these imported objects in different ways. However, for more than four centuries, the formally admirable pottery made in Greece became a necessary luxury object and became integrated into the Iberian world to the extent that it was determining in the reproduction of the Iberian social system.

ΓΙΑ ΠΑΝΩ ΑΠΟ ΤΕΣΣΕΡΙΣ ΑΙΩΝΕΣ τα ελληνικά κεραμικά έφταναν αδιαλείπτως στην Ιβηρική Χερσόνησο. Σ' αυτή την περίοδο το εμπόριο πήρε διαφορετικές μορφές και άλλαξε ο χαρακτήρας των εισαγωγών. Τα παλαιότερα χρόνια, τα ελληνικά αγγεία ήταν αντικείμενα που μπορούσαν ν' αποκτήσουν μόνο οι αριστοκράτες, ενώ τα τελευταία χρόνια της εισαγωγής τους στην χερσόνησο, είχαν μετατραπεί πλέον σχεδόν σε αντικείμενα της καθημερινής ζωής. Λόγω της μεγάλης ποικιλίας συνηθειών στην Ιβηρική, με τον καιρό, τα ελληνικά αγγεία, συγκεντρώνονταν σε διαφορετικές περιοχές, η κάθε μια από τις οποίες αντιμετώπιζε και χρησιμοποιούσε αυτά τα εισαγόμενα αντικείμενα με αλλιώτικο τρόπο. Αλλά για πάνω από τέσσερις αιώνες τα αξιοθαύμαστης εμφάνισης ελληνικά κεραμικά, ήταν απαραίτητα αντι-

* This piece of research was carried out as part of the HAR2009-07448 project.

* Αυτή η εργασία υλοποιήθηκε στο πλαίσιο του προγράμματος HAR2009-07448.

There was a period until the end of the 7th century BC, with the important arrival of importations of vases brought by Greek, Phocaeen, perhaps Samian or other Western Greek traders. They concentrated in and around the area of Tartessos. They were luxurious vases, the objects of true aristocratic trade. Siana-style Attican cups, Laconian cups, chalices from Chios, skyphos and cups from Como, Corinthian perfume vases and pixides, an amphora with the protome of a horse, cups from Samos and even an olpe painted by Kleitias with the Judgement of Paris.

Fig. 5.1.- Attican black-figure lekythos from the second half of the 6th century BC, from Empúries (MAC-Empúries). — Μελανόμορφη αττική κεραμική λήκυθος από το δεύτερο μισό του 6^{ου} αι. π.Χ., που βρέθηκε στο Εμπόριο (Αρχαιολογικό Μουσείο Καταλωνίας – Εμπόριον).

κείμενα πολυτελείας, τα οποία μάλιστα ενσωματώθηκαν σε τέτοιο βαθμό στον ιβηρικό κόσμο, που έπαιξαν καθοριστικό ρόλο στην ίδια την εξέλιξη του ιβηρικού κοινωνικού συστήματος.

Προς τα τέλη του 7^{ου} αι. π.Χ., η εισαγωγή μιας σημαντικής παρτίδας αγγείων από Έλληνες, φοκαείς και πιθανώς σαμίους εμπόρους κι άλλους Έλληνες της ανατολής, σήμανε την έναρξη μιας καινούριας εποχής. Οι εισαγωγές αυτές προορίζονταν για την Ταρτησό και την γύρω περιοχή. Επρόκειτο για πολυτελή αγγεία, προϊόντα που απευθύνονταν σε αριστοκράτες. Έχουν βρεθεί αττικά κύπελλα τύπου Σιάνανα, κύπελλα από τη Λακωνία, κάλυκες από την Χίο, σκύφοι και κύπελλα των κωμαστών, αγγεία για αρώματα, κορινθιακές πυξίδες, ένας αλογόμορφος αμφορέας, κύπελλα απ' τη Σάμο, ακόμα και μια

Fig. 5.2.- Attican red-figure column krater by the Agrigento Painter (460-450 BC) from Empúries (MAC-Empúries). — Αττικός ερυθρόμορφος κεραμικός κιονωτός κρατήρας του ζωγράφου από το Αγκριτζέντο (460-450 π.Χ.), που βρέθηκε στο Εμπόριο (Αρχαιολογικό Μουσείο Καταλωνίας – Εμπόριον).

What is true is that we will not find any more vases which, to this extent, are of such good quality. The general tendency was that, over time, the percentage of more mediocre products increased.

The only Greek city documented on the Iberian Peninsula, Empúries, played an important role in the trade of Greek vases, above all thanks to the founding of the urban sector of the Neapolis in the second half of the 6th century BC. The vases found in *Emporion* are those that one would expect in a Greek city. There was an abundance of skyphoi –above all black varnish ones– and cups in the habitat and there were also black-figure and white-ground lekythoi in the necropolises, which were linked to burials and which did not

Fig. 5.3.- Attican red-figure bell krater with representation of Nike and rider, from the Polygnotos Group (circa 440 BC), from tomb 11 of the Tútugi Iberian necropolis (Galera, Granada) (National Archaeological Museum). — Κωδωνόσχημος αττικός κεραμικός ερυθρόμορφος κρατήρας με αναπαράσταση Νίκης και ιππέα της ομάδας του Πολυγνώτου (περί το 440 π.Χ.). Βρέθηκε στον τάφο 11 της ιβηρικής νεκρόπολης του Τούτουχι (Γαλέρα, Γρανάδα) (Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο).

όλη ζωγραφισμένη από τον Κλειτία, με αναπαράσταση της Κρίσης του Πάρι.

Η αλήθεια είναι ότι δεν ξαναβρέθηκαν αγγεία τέτοιας ποιότητας σε τέτοιες ποσότητες. Η γενική τάση είναι, με τον καιρό να αυξάνεται το ποσοστό των προϊόντων μέτριας ποιότητας.

Σημαντικό ρόλο στο εμπόριο ελληνικών αγγείων έπαιξε η μοναδική ελληνική πόλη που τεκμηριώνεται στην Ιβηρική Χερσόνησο, το Εμπόριον, κυρίως από τότε που αναπτύχθηκε ο αστικός πυρήνας της Νέας Πόλης, κατά το δεύτερο μισό του 6^{ου} αι. π.Χ.. Τα αγγεία που συναντάμε στο Εμπόριον είναι τα αναμενόμενα για ελληνική πόλη. Αφθονοί σκύφοι, κυρίως με μαύρο γάνωμα και κύπελλα στην περιοχή των κατοικιών και λήκυθοι - μελανόμορφες ή με λευκό

Fig. 5.4.- Attican red-figure column krater, from the mid-5th century BC, from the Cabezo Lucero Iberian necropolis (Guardamar del Segura, Alicante) (Alicante Archaeological Museum). — Κιονωτός ερυθρόμορφος αττικός κρατήρας από τα μέσα του 5^{ου} αι. π.Χ., που βρέθηκε στην ιβηρική νεκρόπολη του Καμπέθο Λουθέρο (Γουαδαμάρ ντελ Σεγούρα, Αλικάντε) (Αρχαιολογικό Μουσείο του Αλικάντε).

usually appear in the cemeteries of the native population.

Greek pottery was distributed from Empúries along the Spanish east coast. At the end of the 6th century BC and, above all, during the 5th century BC, Emporitan traders' vases (red-figure cups from the Marlay Painter, cups decorated with owls, late black-figure cups-skyphoi, St Valentin pitchers, etc.) reached the south of the Peninsula having been distributed throughout the Mediterranean area and the southwest of the Peninsula, reaching inland as far as the plateau area. However, the Greeks were not alone in trading Greek vases, the Punics from Ibiza or from Cádiz played an important role.

The Greek vases from the Punic areas, in aniconic tradition, were mainly in black varnish. With an almost complete absence of kraters and, in general, of figured vases, oil containers, such as black-figure lekythoi in the 5th century BC, or later the small potbellied lekythoi with geometrical decorations or schematic figurations and, of course, lamps were used in the funeral rites by the Punic inhabitants in their

Fig. 5.5.- Attic Castulo-style cup, from the second half of the 5th century BC, from the Puig des Molins Punic necropolis (Ibiza) (National Archaeological Museum). — Αττικό κεραμικό κύπελλο τύπου Κάστουλο, του δεύτερου μισού του 5^{ου} αι. π.Χ., που βρέθηκε στην καρχηδονιακή νεκρόπολη του Πούικ ντες Μολίνς (Ιμπίθα) (Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο).

φόντο - στις νεκροπόλεις. Τις ληκύθους τις χρησιμοποιούσαν στους ενταφιασμούς, αλλά δεν έχουν εντοπιστεί σε νεκροταφεία αυτοχθόνων.

Από το Εμπόριον, τα ελληνικά κεραμικά διανέμονται σε όλο το ισπανικό Λεβάντε (ανατολική ακτή, περιοχές Βαλένθια και Αλικάντε). Στα τέλη του 6^{ου} αι. π.Χ. και, κυρίως, τον 5^ο αι. π.Χ. τα αγγεία που εμπορευόταν το Εμπόριον (ερυθρόμορφα κύπελλα του ζωγράφου του Μαρλαί, κύπελλα διακοσμημένα με γλαύκες, ύστερα μελανόμορφα κύπελλα-σκύφοι, κάνθαροι τύπου Αγίου Βαλεντίνου κ.λπ.) διανέμονταν σε όλη τη μεσογειακή ακτή και τις νοτιοανατολικές περιοχές της χερσονήσου, έφταναν μέχρι τον νότο και εισχωρούσαν στο εσωτερικό, ακόμη και σε περιοχές του κεντρικού οροπεδίου. Αλλά οι έλληνες δεν ήταν οι μόνοι που εμπορευόταν ελληνικά κεραμικά. Σημαντικό ρόλο έπαιζαν και οι καρχηδόνιοι της Ιμπίθα και του Κάδιθ (Γάδειρα).

Τα ανεικονικού τύπου ελληνικά αγγεία στα καρχηδονιακά εδάφη, είναι συνήθως καλυμμένα με μαύρο γάνωμα. Απουσιάζουν σχεδόν παντελώς οι κρατήρες, και γενικά τα αγγεία με μορφές. Οι καρχηδόνιοι τα χρησιμοποιούσαν ως ταφικά κτερίσματα στους ενταφιασμούς τους (π.χ. στο νεκροταφείο του Πούικ ντες Μολίνς στην Ιμπίθα). Χρησιμοποιούσαν επίσης δοχεία λαδιού, όπως μελανόμορφες ληκύθους τον 5^ο αι. π.Χ., ή αργότερα τις μικρές κοίλες ληκύθους με γεωμετρική διακόσμηση ή σχηματοποιημένες μορφές. Χρησιμοποιούσαν, φυσικά και τις λύχνους. Ο ιβηρικός κόσμος έδειχνε πάντως ιδιαίτερη προτίμηση στα αγγεία που είχαν σχέση με την κατανάλωση οίνου.

Παντού στην Ιβηρική όμως τεκμηριώνονται οι ίδιες ποικιλίες. Στο ισπανικό

burials (for example, in the Ibizan necropolis of El Puig dels Molins). The Iberian world preferred vases related to wine consumption.

However, the same uses were not documented in all the regions of Iberia. On the eastern Spanish coast, with the greatest Punic influence, there were a lot of black varnish vases as well as all types of bowls, cups-skyphoi, bolsals and also pitchers. In the important Alta Andalusia region, where there was a great concentration of Attican importations, above all from the end of the 5th century BC and during the first half of the 4th century BC, kraters and figured cups predominated. This phenomenon can be verified in the necropolises because in the rare contexts of settlements, such as Castellones de Ceal in Jaén, there seem to have been an abundance of red-figure skyphoi.

In the Andalusian necropolises in the classical period, we find bell-shaped kraters, cups or paterae but they were given a different use than that for which they were designed. For Iberian people, Greek vases had value as a precious object and when commercial exchanges took place, they lost their original status as tableware. Open Greek vases were used as Iberian plates and

Λεβάντε, όπου είναι ισχυρότερη η καρχιδονιακή επιρροή, αφθονούν τα αγγεία με μαύρο γάνωμα, όπως και όλοι οι τύποι των κοίλων, τα κύπελλα-σκύφοι, οι λεκανίδες και οι κάνθαροι. Στη ζωτικής σημασίας περιοχή της Άνω Ανδαλουσίας, όπου παρατηρείται μια μεγάλη συγκέντρωση εισαγωγών από την Αττική, ιδίως από τα τέλη του 5^{ου} αι. π.Χ. και καθ' όλο το πρώτο μισό του 4^{ου} αι., κυριαρχούν οι κρατήρες και τα κύπελλα με μορφική διακόσμηση. Το φαινόμενο παρατηρείται στις νεκροπόλεις, διότι στα ελάχιστα αστικά περιβάλλοντα, όπως π.χ. στο Καστεγιόνες ντε Θεάλ στη Χαέν, μάλλον αφθονούν οι πάντα ερυθρόμορφοι σκύφοι.

Στις νεκροπόλεις της Ανδαλουσίας της κλασικής εποχής, βρίσκουμε κωδωνόσχημους κρατήρες, κύπελλα και πάτερες, αλλά δεν χρησιμοποιούνταν σύμφωνα με τον προορισμό τους. Για τον ίβηρα, το ελληνικό αγγείο ήταν πολύτιμο αντικείμενο και, τη στιγμή της εμπορικής ανταλλαγής, έχανε την αρχική του ιδιότητα του δοχείου. Τα ανοιχτά ελληνικά αγγεία χρησιμοποιούνταν ως πιάτα και κοίλα δοχεία που περιείχαν προσφορές ή ως καπάκια για τεφροδόχους κάλπες και, πολλές φορές, τα μεγάλα κλειστά αγγεία όπως οι κρατήρες και οι πελίκες (σπάνιες εδώ), ως τεφροδόχοι. Σ' αυτή την περιοχή,

Fig. 5.6.- Interior base of a red-figure Attican cup with representation of an owl dating from between 420-410 BC, from the Iberian settlement of Castellones de Ceal (Hinojosa, Jaén) (National Archaeological Museum). — Εσωτερική βάση ερυθρόμορφου αττικού κυπέλλου με αναπαράσταση γλαυκός. Χρονολογείται μεταξύ 420-410 π.Χ. και βρέθηκε στον ίβηρικό οικισμό του Καστεγιόνες ντε Θεάλ (Ινοχόσα, Χαέν) (Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο).

bowls, containing offerings or as coverings for funeral urns and, often large closed vases such as kraters or pelikes (very rare) were used as containers for ashes. In this region, Attican pottery was a product that was mainly destined for funeral use in tombs. It was the prestigious feature required to reproduce a hierarchical social system linked to the ostentatious consumption of the aristocratic elite and its clients. Images, which were very rare in the Iberian world, played an important role here. The themes that appeared most frequently were Dionysian scenes, those of banquets or amazonomachy and gryphons. In general, we find few mythical themes, the Iberians were not so much interested in specific history as in the symbolic character of representation in which there was an abundance of winged figures, such as Eros or Nike or gryphons similar to their own funeral iconography.

Fig. 5.7.- Attican St. Valentin-style kantharos, from the first half of the 4th century BC, from the Iberian settlement of Ullastret (MAC-Ullastret). — Αττικός κεραμικός κάνθαρος τύπου Αγίου Βαλεντίνου, από το πρώτο μισό του 4ου αι. π.Χ., που βρέθηκε στον ιβηρικό οικισμό του Ουλιαστρέτ (Αρχαιολογικό Μουσείο της Καταλωνίας – Ουλιαστρέτ).

τα αττικά κεραμικά προορίζονταν κυρίως για ταφική χρήση. Αποτελούσαν το απαραίτητο στοιχείο κύρους για την αναπαραγωγή ενός ιεραρχικού κοινωνικού συστήματος που συνδεόταν με την επιδεικτική κατανάλωση εκ μέρους της αριστοκρατίας και των πελατών της. Εδώ παίζουν σημαντικό ρόλο οι εικόνες, που στον ιβηρικό κόσμο σπανίζουν. Τα θέματα που εμφανίζονται συχνότερα είναι οι διονυσιακές και εορταστικές σκηνές, οι αμαζονομαχίες και οι γρυπομαχίες. Γενικώς σπανίζουν οι μύθοι. Οι ιβηρες δεν ενδιαφέρονταν και τόσο για την συγκεκριμένη ιστορία, αλλά για τον συμβολικό χαρακτήρα της αναπαράστασης, όπου αφθονούσαν οι φτερωτές φιγούρες, όπως ο Έρως και η Νίκη ή οι γρύπες, οι οποίοι είχαν αφομοιωθεί στην ντόπια ταφική εικονογραφία.

Επειδή αυτά τα αγγεία ήταν μεγάλης αξίας, συχνά τα βρίσκουμε κολλημένα και πολύ φθαρμένα. Μετά από μακροχρόνια καθημερινή χρήση, χρησιμοποιούνταν στο ταφικό τελετουργικό. Υπάρχουν όμως και αγγεία που αποκτήθηκαν για να χρησιμοποιηθούν αποκλειστικά σε ταφικά τελετουργικά, όπως στο εντυπωσιακό σύμπλεγμα του τάφου 43 της Μπάθα (Γρανάδα) που χρονολογείται από τον 4^ο αι. π.Χ.

Η μεγάλη ζήτηση για ορισμένα αγγεία στον ιβηρικό κόσμο προκάλεσε πιθανώς αλλαγές στην παραγωγή κάποιων εργαστηρίων στην Αθήνα. Τον 4^ο αι. π.Χ. υπήρχαν εργαστήρια αγγειοπλαστικής που εξήγαγαν μεγάλο μέρος των προϊόντων τους στην Ιβηρική, όπως αυτά που εντάχθηκαν στην ομάδα της Τήλου. Κάποιοι ζωγράφοι, όπως αυτός του Μαύρου Θύρσου, μείωσαν το μέγεθος των κωδωνόσχημων κρατήρων τους και αύξησαν το μέγεθος άλλων αγγείων,

The value of these vases meant that they often appeared damaged and worn. They were reused for funeral purposes after they had been used for everyday use. However, we also find pieces that were acquired only for funeral use, such as the impressive ensemble in tomb 43 in Baza (Granada) in the middle of the 4th century BC.

The great demand for certain vases in the Iberian world probably led to changes in the production of some workshops in Athens. In the 4th century BC, there were pottery workshops that imported a large part of their products into the Iberian area, such as those found in the Telos group. Some painters, such as the Black Thyrsus Painter reduced the size of their bell-shaped kraters, while other vases, such as paterae with projecting rims, were increased to adapt to their new function in the Iberian world, such as lids for kraters-urns. There are Attican ceramic products that were massively concentrated on our Peninsula. In the 5th century BC, they were Castulo-type cups and in the 4th century BC, they were red-figured cups from the Group of Vienna 116 painter.

However, the influence of Greek vases was also found in Iberian pottery workshops. Some Iberian pottery imitated the shapes of the imported vases although, strangely, the most popular one does not usually appear in Iberian sites, such as the case of the column krater.

For more than four centuries, importations of Greek ceramics arrived on the Iberian Peninsula. However, towards the middle of the 4th century BC they started to disappear and the last vases,

όπως οι πάτερες με εξέχον χείλος, προκειμένου να τα προσαρμόσουν στις νέες χρήσεις που απέκτησαν στον ιβηρικό κόσμο, όπως καπάκια των τεφροδόχων κρατήρων. Υπάρχουν και προϊόντα της αττικής κεραμικής που συναντώνται μαζικά στην Ιβηρική. Τον 5^ο αι. π.Χ. ήταν τα κύπελλα τύπου Κάστουλο και τον 4^ο αι. π.Χ. τα ερυθρόμορφα κύπελλα της ομάδας του ζωγράφου της Βιέννης 116.

Και στα ιβηρικά εργαστήρια αγγειοπλαστικής όμως γίνεται αισθητή η αξία των ελληνικών αγγείων. Κάποια ιβηρικά κεραμικά μιμούνται τα σχήματα των εισαγομένων αγγείων, αν και, όλως περιέργως, το πιο δημοφιλές, όπως ο κιονωτός κρατήρας, δεν συναντάται σε ιβηρικούς οικισμούς.

Fig. 5.8.- Attican reticular squat lekythos, from the first half of the 4th century BC, from the Puig des Molins Punic necropolis (Ibiza) (National Archaeological Museum). — Συναρμολογημένο αττικό ληκύθιο με σφαιροειδές σώμα του πρώτου μισού του 4ου αι. π.Χ. Βρέθηκε στην καρθηδονιακή νεκρόπολη του Πούικ ντες Μολίνς (Ιμπίθα) (Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο).

which were already sporadic, coincided with the end of the manufacturing of red-figure pottery in Athens. **cccc**

Fig. 5.9.- Attican red-figure bell krater with an Amazonomachy scene, from 375-350 BC from the "York-Reverse Group" circle, from tomb 43 of the Cerro del Santuario Iberian necropolis (Baza, Granada) (National Archaeological Museum). — Κωδωνόσχημος ερυθρόμορφος αττικός κρατήρας με αναπαράσταση αμαζονομαχίας. Χρονολογείται μεταξύ 375-350 π.Χ. και ανήκει στον κύκλο "York-Reverse Group". Βρέθηκε στον τάφο 43 της Ιβηρικής νεκρόπολης του Θέρο Σαντουάριο (Μπάθα, Γρανάδα) (Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο).

Επί τέσσερις αιώνες και πλέον εισάγονταν στην Ιβηρική Χερσόνησο ελληνικά κεραμικά, αλλά περί τα μέσα του 4^{ου} αι. π.Χ. άρχισαν να εξαφανίζονται. Τα τελευταία, πολύ σπάνια πια, συμπίπτουν με το τέλος της παραγωγής των ερυθρόμορφων αγγείων στην Αθήνα. **cccc**

Fig. 5.10.- Attican red-figure bell krater from the workshop of the "Retorted Painter", from 375-350 BC, with an Iberian pottery lid, from tomb 52 of the Villaricos Iberian necropolis (Almeria) (National Archaeological Museum). — Κωδωνόσχημος ερυθρόμορφος αττικός κρατήρας του εργαστηρίου του "Retorted Painter", που χρονολογείται μεταξύ 375-350 π.Χ., με Ιβηρικό κεραμικό καπάκι. Βρέθηκε στον τάφο 52 της Ιβηρικής νεκρόπολης του Βιγιαρικός (Αλμερία) (Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο).

GREEK POTTERY IN IBERIA. AMPHORAE
AND FOOD TRADING

Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΚΕΡΑΜΙΚΗ ΣΤΗΝ ΙΒΗΡΙΑ.
ΑΜΦΟΡΕΙΣ ΚΑΙ ΕΜΠΟΡΙΟ ΤΡΟΦΙΜΩΝ

José Pérez Ballester

 (Universitat de València)

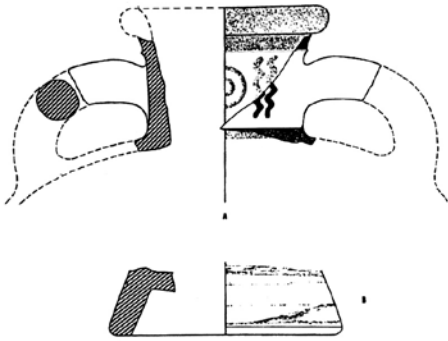
THE TRADING OF GREEK PRODUCTS on the Iberian Peninsula is documented as far back as the second half of the 8th century BC in Huelva, the Bay of Cádiz and the Phoenician settlements in the South or Southeast of the Peninsula. They arrived thanks to Phoenician intermediaries in their relations with the first Greek colonies of the West. Oil was transported in “SOS” amphorae of mainly Attican origin and also in Corinthian type A amphorae. Wine came in Ionian pottery, from Klazomenai and from the island of Chios. Throughout the entire 7th century, the dynamics for importing these products was in Phoenician hands, although the oil also started to come from other Ionian places. In the Palaiapolis of *Emporion*, Greek wine and oil can be found from the end of the 7th century BC, together with Phoenician amphorae and Etruscan wine amphorae.

From the beginning of the 6th century BC, Phocaeans joined the Phoenician trading networks. They

ΤΟ ΕΜΠΟΡΙΟ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΠΡΟΪΟΝΤΩΝ στην Ιβηρική Χερσόνησο το τεκμηριώνουμε από το δεύτερο μισό του 6^{ου} αι. π.Χ. στην Ουέλβα, στον κόλπο του Κάδιθ (Γάδειρα) και τους φοινικικούς οικισμούς στη νότια ή νοτιοανατολική χερσόνησο. Τις εισαγωγές έκαναν οι φοίνικες οι οποίοι είχαν σχέσεις με τις πρώτες ελληνικές αποικίες της Δύσης. Το λάδι μεταφερόταν σε αμφορείς με σιγμοειδή διακόσμηση, αττικής προέλευσης στην πλειοψηφία τους και σε κορινθιακούς αμφορείς τύπου Α'. Το κρασί ερχόταν από την Ιωνία, από τις Κλαζομενές ή από τη Χίο. Σε όλη τη διάρκεια του 7^{ου} αι. π.Χ. οι εισαγωγές αυτών των προϊόντων εξακολούθησαν να γίνονται από τους φοίνικες, αν και εκείνη την εποχή το λάδι προερχόταν και από άλλα μέρη της Ιωνίας. Στην Παλαιά Πόλη του Εμπορίου συναντάμε το ελληνικό κρασί και το ελληνικό λάδι από τα τέλη του 7^{ου} αι. π.Χ., όπως και φοινικικούς αμφορείς και ετρουσκικούς οινηρούς.

Από τις αρχές του 6^{ου} αι. οι φωκαείς έμποροι εισχωρούν στα φοινικικά εμπο-

came from the Ionian coast and from neighbouring islands, although they would soon arrive from their Western foundations, such as Velia and *Massalia*. They came particularly in search of silver, copper and tin from Tartessian Huelva. After the founding of *Emporion*, it became the place for the arrival and redistribution of Greek products throughout the territory and further south. Wine from Chios was joined by wine from Miletus, Lesbos, Corinth and other Western Greek settlements. The exportation of wine from *Massalia* increased throughout the century, particularly during the second half. Corinthian oil continued arriving, probably from central Mediterranean areas; Attican oil was stored in “à la brosse” amphorae, which were also made in other Ionian places. We should not forget that in addition to wine and oil, there were perfumed oils, particularly of Corinthian origin or from Naucratis

Fig. 6.1.- Attic SOS-type amphora (750-675 BC) used to transport oil, from the Phoenician settlement in Toscanos (Málaga) (according to H. G. Niemeyer). — Αττικός αμφορέας με σιγμοειδή διακόσμηση (750-675 π.Χ.), για τη μεταφορά λαδιού. Βρέθηκε στον φοινικικό οικισμό του Τοσκάνος (Μάλαγα) (κατά τον Χ. Γκ. Νιμέγιερ).

ρικά δίκτυα. Προέρχονται από τις Ιωνικές ακτές και τα γειτονικά νησιά, αν και γρήγορα έρχονται από τις δυτικές αποικίες τους, όπως η Βέλια και η Μασσαλία. Έρχονται αναζητώντας κυρίως το σήμι, τον χαλκό και τον κασσίτερο της Ουέλβα, στην περιοχή της Ταρτησσού. Όταν ιδρύεται το Εμπόριον, μετατρέπεται σε σημείο εισόδου και διανομής των ελληνικών προϊόντων στην γύρω περιοχή και νοτιότερα. Τώρα, εκτός από κρασί από τη Χίο, έρχεται και κρασί από τη Μίλητο, τη Λέσβο και την Κόρινθο και από άλλες ελληνικές αποικίες στη Δύση. Οι εξαγωγές μασσαλιώτικου κρασιού αυξάνονται καθ' όλη τη διάρκεια του αιώνα, ιδίως κατά το δεύτερο μισό. Το κορινθιακό λάδι εξακολουθεί να έρχεται μάλλον από θυλάκους της κεντρικής Μεσογείου. Το αττικό λάδι εμφιαλώνεται σε αμφορείς «à la brosse», οι οποίοι παρασκευάζονται και σε άλλους ιωνικούς θυλάκους. Πέρα από το κρασί και το λάδι, εισάγονται και αρωματικά έλαια, κυρίως από την Κόρινθο ή την Ναυκρατίδα, εμφιαλωμένα σε μικρούς, όμορφους αρυβάλλους και αλαβάστρους που συναντάμε σε παράκτιους οικισμούς, αλλά και στο εσωτερικό της χερσονήσου. Από τα μέσα του 6^{ου} αι. π.Χ., μετά από την πτώση της Φωκαίας, παρατηρείται μια απότομη πτώση των εισαγωγών ελληνικών προϊόντων από την Ανατολή σε όλη την Ανδαλουσία. Στην περιοχή του Εμπορίου, αν και αυξάνεται προοδευτικά η εισαγωγή κρασιού μασσαλιώτικης προέλευσης, εξακολουθούν να εισάγονται τόσο κρασί όσο και λάδι από την Ιωνία και την Κόρινθο.

Τα ναύγια που βρίσκουμε σε Πούντα Μπρασέτο, Πουάντ ντε Λεκέν Α και Τζίλιο μας αποκαλύπτουν ναυτικά φορτία με διάφορα προϊόντα: αμφορείς κρασιού

stored in small, beautiful aryballos and alabastra which were found in coastal settlements and redistributed inland on the Peninsula.

From the mid-6th century BC, after the fall of Phocaea, there was a steep drop in importations of Western Greek products throughout Andalusia. In the Emporitan area, although the arrival of wine from *Massalia* grew dramatically, Ionian and Corinthian wines and oils were still found.

The shipwrecks about which we have knowledge (Punta Bracceto, Pointe de Lequin A, Giglio) tell us about boats with compound cargoes: wine amphorae from different places (including Etruscan and Massiliote) with ceramic tableware, normally associated to the consumption of this wine (for example, Ionian cups). In the Cala Sant Vicenç shipwreck (Majorca) at the end of the 6th century BC, there were mainly amphorae of *Magno Greco* wine (Calabria), with a minority presence of eastern wines: Corinth and Chios, among others. According to its researchers, this responds to an emporium kind of trade, with heterogeneous cargoes (elaborate metal, food products, pottery tableware, etc.) which, from a port like *Emporion*, travelled from diverse points on the coast to their area of influence.

The 5th century BC was when Attican ceramic vases were found on the Iberian Peninsula, with its peak moment at the beginning of the 4th century BC. It was exchanged for Emporitan cereal, as well as other products such as flax and esparto on the eastern coast or salted fish from the area of Cádiz, the

διαφορετικής προέλευσης (ακόμη και ετρουσκικοί και μασσαλιώτικοι), μαζί με κεραμικά αγγεία που σχετίζονται με την κατανάλωση κρασιού, π.χ. ιωνικά κύπελλα. Στο ναυάγιο που βρέθηκε στο Κάλα Σαντ Βισένς, στη Μαγιόρκα και χρονολογείται από τον 6^ο αι. π.Χ., κυριαρχούν οι αμφορείς με κρασί από τη Μεγάλη Ελλάδα (Καλαβρία), αλλά υπάρχουν και μερικοί – λιγότεροι – από την ανατολική Μεσόγειο: από την Κόρινθο και τη Χίο, μεταξύ άλλων. Σύμφωνα με τους ερευνητές του ναυαγίου, αποκαλύπτεται ένα εμπόριο ποικίλων προϊόντων, με ετερογενή φορτία (επεξεργασμένα μέταλλα, τρόφιμα, κεραμικά αγγεία,

Fig. 6.2.- Fragment of an amphora from Chios (600-575 BC) used to transport wine, from Huelva (National Archaeological Museum). — Θραύσματα αμφορέα από τη Χίο (600-575 π.Χ.), για μεταφορά κρασιού. Βρέθηκε στην Ουέλβα (Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο).

amphorae for which are found documented in Corinth and Athens.

The role of *Emporion* in the redistribution of Greek products must have been decisive, within a complex system of interchange in which it would seem that the Iberian intermediaries played a notable role. With regard to the arrival of Greek wine to our coasts, the “El Sec” shipwreck (400-375 BC), with wine amphorae from diverse places, suggests a model of trading in which the port of Piraeus would have operated as a main port. Amphorae with wine from all the Aegean and even from the Black Sea (Sinope) was stored there which, together with Attican tableware would have been loaded onto boats that could

Fig. 6.3.- Fragments of an amphora from Chios (600-575 BC) from the La Fonteta/La Rábita settlement, Guardamar del Segura (Alicante) (Alicante Archaeological Museum). — Θραύσματα αμφορέα από τη Χίο (600-575 π.Χ.), που βρέθηκε στον οικισμό Λα Φοντέτα / Λα Ράμπιτα, Γκουαρνταμάρ ντελ Σεγούρα (Αλικάντε) (Αρχαιολογικό Μουσείο του Αλικάντε).

κ.λπ.), τα οποία ξεκινούσαν από το λιμάνι του Εμπορίου και διανεμόνταν σε διάφορα παράκτια σημεία της σφαίρας της επιρροής του.

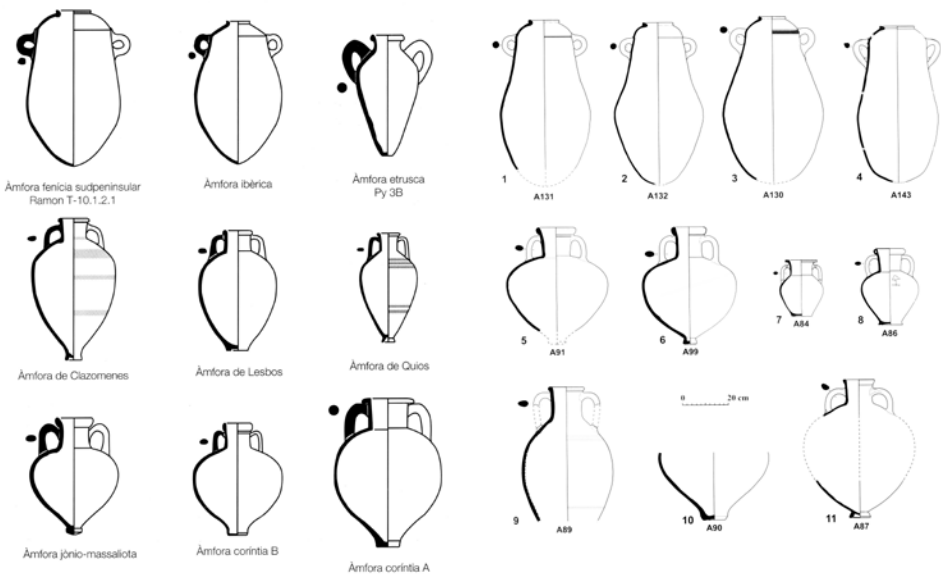
Τα αττικά κεραμικά αγγεία γνωρίζουν μεγάλη δημοτικότητα στην Ιβηρική Χερσόνησο κατά τον 5^ο αι. π.Χ. και το αποκορύφωμά της σημειώνεται στις αρχές του 4^{ου} αι. π.Χ.. Οι έμποροι τα αντήλασαν με δημητριακά από την περιοχή του Εμπορίου, αλλά και άλλα προϊόντα, όπως λινάρι και σπάρτο από την ακτή του Λεβάντε, αλλά και αμφορείς με κονσέρβες παστών ψαρικών από την περιοχή του Κάδιθ (Γάδειρα), που έχουν τεκμηριωθεί στην Κόρινθο και στην Αθήνα.

Ο ρόλος του Εμπορίου στην διανομή ελληνικών προϊόντων πρέπει να ήταν αποφασιστικός, στο πλαίσιο ενός πολύπλοκου συστήματος ανταλλαγών, όπου – κατά τα φαινόμενα – οι ιβηρες μεσάζοντες έπαιζαν ξεχωριστό ρόλο. Όσον αφορά τις εισαγωγές ελληνικού κρασιού στις ιβηρικές ακτές, αντλούνται πληρο-

Fig. 6.4.-Fragment of an amphora from Samos (600-550 BC), used to transport oil, from Huelva (National Archaeological Museum). — Θραύσματα αμφορέα από τη Σάμο (600-550 π.Χ.), για μεταφορά λαδιού. Βρέθηκε στην Ουέλβα (Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο).

stop off at any central Mediterranean port (Sicily?) and would then have been reloaded on other boats which would have taken them and other products to Iberia (*Emporion*?) from where they would have been redistributed. The presence of Punic intermediaries is based on the origin of the tableware found on board the boat, “El Sec”, and

Fig. 6.5.- Type of amphorae found in the occupation phase of ancient Greek times (580-500 BC) of the Greek colony of Emporion, in the Palaïapolis sector (Sant Martí d'Empúries, L'Escala, Girona). Along with Phoenician, Iberian and Etruscan amphorae, there were Greek amphorae from Klazomenai, Lesbos, Chios, Corinth and Massalia (X. Aquilué, dir, 1999, fig. 251). — Τυπολογία των αμφορέων που χρονολογούνται στην αρχαϊκή εποχή (580-500 π.Χ.), στην περιοχή της Παλαιάς Πόλεως της ελληνικής αποικίας του Εμπορίου (Άγιος Μαρτίνος του Εμπορίου, Λ'Εσκάλα, Τζιρόνα). Μαζί με τους φοινικικούς, ιβηρικούς και ετρουσκικούς αμφορείς, υπάρχουν και ελληνικοί αμφορείς από τις Κλαζομένης, τη Λέσβο, τη Χίο, την Κόρινθο και τη Μασσαλία (επιμελητής Σ. Ακλιούε, 1999, εικ. 251).

φορίες από το ναυάγιο του πλοίου που πήρε το όνομα εργασίας «Ελ Σεκ», ναυάγιο που έγινε στις ακτές της Μαγιόρκας μεταξύ 400 και 375 π.Χ.. Στο πλοίο βρέθηκαν αμφορείς κρασιού από διάφορα μέρη, γεγονός που δείχνει ότι το λιμάνι του Πειραιά έπαιξε τον ρόλο βασικού λιμανιού. Εκεί αποθηκεύονταν αμφορείς με κρασί απ' όλο το Αιγαίο, ακόμα

Fig. 6.6.- Type of amphorae found in the Greek boat in Cala Sant Vicenç (Pollença, Majorca), dating from the last quarter of the 6th century BC. 1-4: Iberian amphorae, 5-6: Amphorae from Magna Graecia, 7-8: Small Greek amphorae, 9: Amphora from Chios, 10: Corinthian amphora and 11: Amphora from the Northern Aegean (X. Nieto/M. Santos, 2008, fig. 61). — Τυπολογία των αμφορέων που βρέθηκαν στο ελληνικό πλοίο στο Κάλα Σαν Βοσένς (Πολιένσα, Μαγιόρκα), το οποίο χρονολογείται στον 6^ο αι. π.Χ.. Από το 1 ως το 4: Ιβηρικοί αμφορείς. 5 και 6: Αμφορείς από την Μεγάλη Ελλάδα. 7 και 8: Μικροί ελληνικοί αμφορείς. 9: Αμφορέας απ' τη Χίο. 10: Κορινθιακός αμφορέας, και 11: Αμφορέας από το βόρειο Αιγαίο (Σ. Νιέτο / Μ. Σάντος, 2008, εικ. 61).

on the Semitic “graffiti” found on Attican vases in the shipwreck as well as an Emporitan tank from the same period.

The wine trade of Magna Graecia and Sicily was found both in the shipwreck of “El Sec” as well as in *Emporion* and its area of influence, together with Masiote wine and, in increasingly smaller amounts, amphorae of wine from Corinth or Samos. Oil continued arriving from Attica in “à la brosse” amphorae although in small quantities. However, the shortage of these containers on firm land is notable in comparison to the abundant presence of Attican red-figure or black varnish tableware all along the coastal strip of Iberia and

Fig. 6.7.- Greek amphora for transporting wine from the second half of the 4th century BC from the El Sec shipwreck (Calvià, Mallorca) (National Archaeological Museum). — Ελληνικός αμφορέας για τη μεταφορά κρασιού, που χρονολογείται στο δεύτερο μισό του 4^{ου} αι. π.Χ. και βρέθηκε στο ναυάγιο του Ελ Σεκ (Καλιβιά, Μαγιόρκα) (Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο).

κι απ’ τη Μαύρη Θάλασσα (Σινώπη), το οποίο φορτωνόταν με αττικά αγγεία στα πλοία, που μάλλον το μετέφεραν σε κάποιο λιμάνι της κεντρικής Μεσογείου (πιθανώς της Σικελίας), όπου μεταφορτωνόταν, μαζί με άλλα προϊόντα, σε άλλα πλοία, τα οποία το πήγαιναν στην Ιβηρία (ίσως στο Εμπόριον). Από κει, τα προϊόντα αυτά διανεμόταν στην Ιβηρική. Η ύπαρξη καρχηδονίων μεσαζόντων τεκμηριώνεται από την προέλευση του αγγείου που βρέθηκε στο «Ελ Σεκ» και στα σημιακά «γκραφίτι» πάνω στα αττικά αγγεία αυτού του ναυαγίου και σε μια αποθήκη της ίδιας εποχής στο Εμπόριο. Το εμπόριο του κρασιού από την Μεγάλη Ελλάδα και τη Σικελία τεκμηριώνεται τόσο στο ναυάγιο του «Ελ Σεκ»,

Fig. 6.8.- Amphora from Massalia (Marseille) from the 4th century BC, used to transport wine, from the coast of Castellón, between Benicarló and Peníscola (National Archaeological Museum). — Αμφορέας από τη Μασσαλία του 4^{ου} αι. π.Χ., για τη μεταφορά κρασιού. Βρέθηκε στην ακτή του Καστεγιόν, μεταξύ Μπενικαρλό και Πενίσκολα (Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο).

even much more inland. This is possibly due to the lack of research, the existence of locally produced wine or, more plausibly, the use of Attican tableware for other purposes than consuming wine in the symposium.

During the Hellenistic period (3rd to 1st centuries BC), there was a particular abundance of amphorae of Western Greek wine from the island of Rhodes as well as from other producing centres such as Chios or Kos. These amphorae reached the Iberian Peninsula in a context of maritime trade controlled by Carthaginian agents and, from the end of the First Punic War, by Italics under the control of Rome. They arrived

Fig. 6.9.- Massaliote amphora from the 4th century BC, from Emporion. The people of Emporitan were the main trading intermediaries for Massaliote wine on the Iberian Peninsula (MAC-Empúries). — Αμφορέας από τη Μασσαλία του 4^{ου} αι. π.Χ. από το Εμπόριον. Οι εμπορίτες είναι οι βασικοί μεσάζοντες στο εμπόριο μασσαλιώτικου κρασιού στην Ιβηρική Χερσόνησο (Αρχαιολογικό Μουσείο της Καταλωνίας – Εμπόριον).

όσο και στο Εμπόριον και την σφαίρα επιρροής του, μαζί με το μασσαλιώτικο κρασί και τα ολοένα και φθίνοντα ποσοστά αμφορέων κορινθιακού και σαμιώτικου κρασιού. Το λάδι εξακολουθεί να έρχεται από την Αττική σε αμφορείς «à la brosse», αν και σε μικρές ποσότητες. Προκαλεί ωστόσο την προσοχή η απουσία αυτών των αγγείων στην ηπειρωτική χώρα, σε σύγκριση με την αφθονία των ερυθρόμορφων αττικών αγγείων, ή των αγγείων μελανού γανώματος, σε όλη την παράκτια ζώνη της Ιβηρίας, ακόμη και στο προχωρημένο εσωτερικό της. Ως επιχείρημα χρησιμοποιείται η έλλειψη έρευνας, η τοπική παραγωγή κρασιού και – το πιθανότερο – η χρήση των αττικών αγγείων με τρόπο διαφορετικό απ' αυτόν για τον οποίον επινοήθηκαν, δηλαδή την κατανάλωση κρασιού στα συμπόσια.

Κατά την ελληνιστική περίοδο (3^{ος}-1^{ος} αι. π.Χ.), κυριαρχούν ειδικά οι αμφορείς με ελληνικό κρασί από την Ρόδο, αλλά κι άλλους παραγωγούς απ' την Ανατολή, όπως η Χίος και η Κως. Αυτοί οι αμφορείς έρχονται στην Ιβηρική Χερσόνησο στο πλαίσιο ενός ναυτικού εμπορίου που ελέγχουν καρχηδόνιοι πράκτορες και, από τα τέλη του Α' Καρχηδονιακού Πολέμου, ιταλοί πράκτορες για λογαριασμό της Ρώμης. Έρχονται με καράβια με ομοιογενή φορτία ιταλικού κρασιού, στα οποία το ελληνικό κρασί αποτελεί αμελητέα ποσότητα.

Αργότερα, μετά από τον Γ' Καρχηδονιακό Πόλεμο, κι ενώ πια η Ρώμη είναι κυρίαρχος της Μεσογείου και έχει ανακηρύξει τη Δήλο ελεύθερο λιμάνι (166 π.Χ.), η Ρόδος παύει πλέον να είναι το κύριο εμπορικό κέντρο στο Αιγαίο, ρόλο που παίζει πια η Δήλος. Οι ανασκαφές των γάλλων στη Δήλο έφεραν στο φως

in boats with homogenous cargoes of Italic wine, in which Greek wine only played an incidental role.

Later on, after the Third Punic War, when Rome dominated the Mediterranean and after the Roman declaration of Delos as a free port (166 BC), Rhodes stopped being the main commercial centre in the Aegean, and Delos took over. In Delos, French excavations have documented hundreds of wine amphorae (especially Rhodian) which later travelled to the Italian Peninsula together with another series of products such as western pottery tableware, as part of a commercial trade dominated by the lucrative slave trade. The arrival port was that of Rome: Puteoli. Greco-Western wine continued arriving at our coasts until the middle of the 1st century BC, as can be found from shipwrecks of this period, always accompanying cargoes of Italic wine. The Kos-style amphora, with its characteristic forked handles, was adopted in the Pompeii farming world for bottling and exporting its wine (Dressel 2-4 amphorae) and later it was used for transporting wine from all Tarraconense, from Girona to Alicante, between the end of the 1st century BC and the entire 1st century A.D.

εκατοντάδες αμφορείς κρασιού (κυρίως ροδίτικου), που θα ταξίδευαν στη συνέχεια στην Ιταλική Χερσόνησο, μαζί με άλλα προϊόντα, όπως ανατολικά κεραμικά αγγεία, στο πλαίσιο μιας εμπορικής κίνησης, στην οποία το κυρίαρχο και πιο επικερδές προϊόν ήταν οι δούλοι. Το λιμάνι υποδοχής της Ρώμης ήταν το Πουτέολι. Το ελληνικό κρασί από την Ανατολή συνέχισε να φτάνει στις ιβηρικές ακτές μέχρι τα μέσα του 1^{ου} π.Χ. αι., όπως καταδεικνύουν τα ναυάγια εκείνης της εποχής. Πάντα όμως συνοδεύεται με φορτία ιταλικού κρασιού. Έτσι, το είδος των αμφορέων από την Κω, με τις χαρακτηριστικές δισχιδείς λαβές, το υιοθέτησαν οι παραγωγοί από την Πομπηία για να κατασταμνίσουν και να εξάγουν το κρασί τους (αμφορείς Dressel 2-4). Αργότερα χρησιμοποιήθηκε σε όλη την περιοχή της ρωμαϊκής επαρχίας Hispania Citerior Tarraconensis, από τη Τζιρόνα ως το Αλικάντε ανάμεσα στα τέλη του 1^{ου} αι. π.Χ και τα τέλη του 1^{ου} αι. μ.Χ.

GREEK NUMISMATICS IN IBERIA: MINTS
AND CURRENCY CIRCULATION

Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΝΟΜΙΣΜΑΤΙΚΗ ΣΤΗΝ
ΙΒΗΡΙΑ: ΤΑ ΝΟΜΙΣΜΑΤΟΚΟΠΕΙΑ ΚΑΙ Η
ΚΥΚΛΟΦΟΡΙΑ ΤΩΝ ΝΟΜΙΣΜΑΤΩΝ

➔ **Pere Pau Ripollès** ➔
(Universitat de València)

THE OLDEST COINS FOUND on the Iberian Peninsula arrived within the context of trading contacts and it is probable that many of them did so thanks to the Greeks or Hellenised people, obviously, in small amounts. However the most important Greek numismatic influence came from the existence of two Greek colonies in Iberia, *Emporion* and *Rode*, which issued coins.

Literary sources show the existence of various Greek colonies in Iberia, placed along the Mediterranean coast, although, apart from the two mentioned above, none of them achieved a sufficiently developed degree of political organisation to start their own issues. In fact, their location continues to be unresolved.

Emporion and *Rode* were the two westernmost Greek colonies that minted coins, although the most important and influential of them was *Emporion*,

ΤΑ ΑΡΧΑΙΟΤΕΡΑ ΝΟΜΙΣΜΑΤΑ που έχουν βρεθεί στην Ιβηρική Χερσόνησο βρέθηκαν εκεί στο πλαίσιο των εμπορικών επαφών και είναι πιθανόν πολλά απ' αυτά να έφτασαν στα χέρια ελλήνων ή εξελληνισμένων ατόμων, πάντα βέβαια σε μικρές ποσότητες. Αλλά η σημαντικότερη ελληνική νομισματική επιρροή προήλ-

Fig. 7.1.- Emporitan fraction with the head of a lamb on the front and a cross made of dots with a circle in the middle on the back. Beginning of the 5th century BC (P. P. Ripollès). — Υποδιαίρεση νομίσματος του Εμπορίου με αναπαράσταση κεφαλής αμνού στην εμπρόσθια όψη και έναν σταυρό με στίγματα και κύκλο στην οπίσθια όψη. Αρχές του 5^{ου} αι. π.Χ. (Π.Π. Ριπολιές).

due to the period of time it did so (the 5th to 2nd centuries BC) and due to the volume of production that it put into circulation, as *Rode* had a rather more limited existence over time (4th to 3rd centuries BC).

The precise time at which the *Emporion* colony initiated its minting is unknown, however thanks to the chronology of the Treasure of Auriol, in which some of the first issues appeared, we can be sure that the beginning of Emporitan issues took place in ancient Greek times, possibly around 500 BC.

The issues from the 5th and 4th centuries BC are characterised by their reduced weight and small module, in other words they are fractions, which correspond to obols with a weight of ca. 0.80-0.90 g, hemiobols of ca. 0.40-0.45 g and tetratemia of ca. 0.20 g, following a monetary model that was also found in the Greek colony of *Masalia*. The fact that the first coins minted on the Iberian Peninsula were only fractions suggests that they were destined for paying small sums; from the

Fig. 7.2.- Emporitan fraction with a head with helmet on the front and a lion on the back, with the letters "EM" retrograded. 4th century BC (P. P. Ripollès). — Υποδιαίρεση νομίσματος του Εμπορίου με αναπαράσταση κεφαλής με περικεφαλαία στην εμπρόσθια όψη και αγριόχοιρο στην οπίσθια, μαζί με τα γράμματα «EM» αρνητικά. 4^{ος} αι. π.Χ. (Π.Π. Ριπολιές).

θε από τις δύο ελληνικές αποικίες στην Ιβηρία, το Εμπόριον και την Ρόδη, που έκοβαν δικά τους νομίσματα.

Οι γραπτές πηγές επισημαίνουν την ύπαρξη πολλών ελληνικών αποικιών στην Ιβηρία, κατά μήκος της μεσογειακής ακτής, αν και, εκτός από τις δύο που αναφέραμε, καμιά δεν έφτασε σε επαρκώς ανεπτυγμένη πολιτική οργάνωση ώστε να κόψει δικό της νόμισμα. Πράγματι, ο εντοπισμός τους εξακολουθεί να αποτελεί άλυτο πρόβλημα.

Το Εμπόριον και η Ρόδη ήταν οι δύο δυτικότερες ελληνικές αποικίες που έκοβαν νόμισμα. Αν και η σημαντικότερη και η πιο ισχυρή ήταν το Εμπόριον, επειδή η χρονική περίοδος κατά την οποία έκοβε νομίσματα υπήρξε μεγαλύτερη (5^{ος} – 2^{ος} αι. π.Χ.) κι επειδή η ποσότητα που έθεσε σε κυκλοφορία ήταν σημαντική, ενώ η περίοδος ζωής της Ρόδης ήταν πολύ πιο περιορισμένη (4^{ος} – 3^{ος} αι. π.Χ.).

Δεν έχει προσδιοριστεί επακριβώς η χρονική στιγμή κατά την οποία το Εμπόριον ξεκίνησε να κόψει χρήμα, αλλά κρίνοντας από τον θησαυρό του Ωριόλ, στον οποίο βρέθηκαν μερικά νομίσματα από τις πρώτες κοπές, μπορούμε να πούμε με βεβαιότητα ότι τα πρώτα νομίσματα του Εμπορίου κόπηκαν κατά την αρχαϊκή εποχή, πιθανώς περί το 500 π.Χ.

Τα νομίσματα του 5^{ου} και του 4^{ου} αι. π.Χ. χαρακτηρίζονται από το περιορισμένο βάρος και τον μικρό τους όγκο. Πρόκειται δηλαδή για νομίσματα που αντιστοιχούν σε οβολούς βάρους περίπου 0,80 g, ημιόβολα βάρους περίπου 0,40-0,45 g και τεταρτημόριο βάρους περίπου 0,20 g, σύμφωνα με το νομισματικό πρότυπο που συναντάμε και στην ελληνική αποικία της Μασσαλίας. Το γεγονός ότι οι

very start, these coins had a wide range of users as their reduced value meant that large segments of both the colonial as well as the indigenous population had access to them.

The trading activities, developed in and from the city of *Emporion*, which focused on the exchange of luxury products and those made out of raw agricultural and mining materials, led to the setting up of relations with the native peoples as a result of which the coins of *Emporion* and of other places which were found along the commercial route spread throughout these territories and even further. Findings are relatively frequent in the Languedoc-Roussillon region and the entire eastern coastal strip of Iberia, where coins were incorporated as money which circulated as crude metal.

At the beginning of the 3rd century BC, there was a substantial change in the value of the coins minted in *Emporion*, soon after the change that took place in the neighbouring Greek colony of *Rode* (Roses, Girona). The exclusive emission of fractions (obols,

πρώτες κοπές είναι μόνο υποδιαρέσεις, δείχνει ότι προορίζονταν για πληρωμές ποσών όχι ιδιαίτερος υψηλών. Εξ αρχής αυτά τα νομίσματα είχαν μια ευρεία βάση χρηστών, διότι η περιορισμένη αξία τους, τα έκανε προσβάσιμα σε μεγάλα τμήματα του πληθυσμού, τόσο των αποίκων, όσο και των αυτοχθόνων.

Οι εμπορικού τύπου δραστηριότητες που αναπτύσσονταν τόσο μέσα στην πόλη του Εμπορίου, όσο και απ' αυτήν προς αλλού, είχαν ως αντικείμενο την ανταλλαγή προϊόντων πολυτελείας και κατασκευασμένων με αγροτικές και ορυκτές πρώτες ύλες. Προϋπέθεταν, επομένως, τη σχέση με αυτόχθονες πληθυσμούς, διά των οποίων τα νομίσματα του Εμπορίου και άλλης προέλευσης που κυκλοφορούσαν να διασκορπιστούν σ' αυτή την περιοχή και λίγο πιο μακριά.

Τα ευρήματα είναι σχετικά συχνά στο Λανγκντόκ-Ροσεγιόν και σε όλη την ανατολική παράκτια ζώνη της Ιβηρίας, όπου ενσωματώθηκαν ως χρήμα που κυκλοφορούσε υπό μορφή μετάλλου.

Fig. 7.3.- Emporitan fraction with the head of a lion on the front and a charging bull on the back. 4th century BC (P. P. Ripollès). — Υποδιαίρεση νομίσματος του Εμπορίου με αναπαράσταση λεοντοκεφαλής στην εμπρόσθια όψη και επιτιθέμενο ταύρο στην οπίσθια. 4^{ος} αι. π.Χ. (Π.Π. Ριπολιές).

Fig. 7.4.- Emporitan fraction with a head with helmet on the front and a goat on the back, with the letters "EM" inverted. 4th century BC (P. P. Ripollès). — Υποδιαίρεση νομίσματος του Εμπορίου με αναπαράσταση κεφαλής με περικεφαλαία στην εμπρόσθια όψη και αίγα στην οπίσθια, με τα γράμματα «EM» αντίστροφα. 4^{ος} αι. π.Χ. (Π.Π. Ριπολιές).

hemiohols and tetrastomia) came to an end and drachma started to be minted, with a weight of ca. 4.70-4.80 g, in keeping with the pattern of weights used at that time. In addition, during the same century, the trend towards the standardisation of design started, abandoning the constant variability of the types of coins used in the fractions of the 5th and 4th centuries BC. After one of the issues of drachma with a reverse standing horse, the designs used were a feminine head surrounded by three dolphins on the front and Pegasus on the reverse with the legend ΕΜΠΟΡΙΤΩΝ. With regard to the production in the 3rd century BC, the years with the greatest activity with regard to issuing coins were at the end of the century and are related to the historic events of the Second Punic War, which led *Emporion* to carrying out an important role as a supplier of coins with which most Roman financial expenses were paid. These issues, barely a few tenths of a gram less than their standard weight, were characterised by the head of Pegasus on the reverse being transformed into a human figure which touched the tips of its toes with its hands. In this context of the ceaseless movement of troops and of war actions, Emporitan coins became a type of minting that was always found in every war scene, although to a greater degree in the eastern half of Iberia. As a result of this, the Emporitan issues became a well-known type of coin, to the extent that a significant number of Iberian towns also manufactured them imitating the designs, so that they were used in a monetary context dominated by

Στις αρχές του 3^{ου} αι. π.Χ. έγινε μια ουσιαστική αλλαγή στην αξία των νομισμάτων που είχαν κοπεί στο Εμπόριο, λίγο μετά από την γειτονική αποικία της Ρόδης (Ρόζες, Τζιρόνα). Σταμάτησε η αποκλειστική κοπή υποδιαϊρέσεων (οβολοί, ημιόβολα και τεταρτημόρια) και ξεκίνησε η κοπή δραχμών, βάρους περίπου 4,70 – 4,80 g, σύμφωνα με το σταθμητικό σύστημα που χρησιμοποιούταν ως τότε. Έπειτα, εκείνον τον αιώνα, άρχισε να παρατηρείται η τάση της τυποποίησης των σχεδίων. Περιορίζεται σιγά-σιγά η μεγάλη ποικιλία σχεδίων των υποδιαϊρέσεων που συναντάμε στα νομίσματα του 5^{ου} και του 4^{ου} αι. π.Χ.. Αφού έγιναν μερικές κοπές δραχμών με όρθιο άλογο στην πίσω πλευρά, καθιερώθηκε το γυναικείο κεφάλι με τα τρία δελφίνια στην μπροστινή όψη και ο Πήγασος στην πίσω όψη με την επιγραφή ΕΜΠΟΡΙΤΩΝ.

Από τις κοπές του 3^{ου} αι. π.Χ., οι πιο συχνές ήταν προς τα τέλη του και σχετίζονται με ιστορικά γεγονότα του Β' Καρχηδονιακού Πολέμου, εξ αιτίας των

Fig. 7.5.- Emporitan drachma with a female head and legend of the mint on the front and a standing horse crowned by a winged Nike on the back. Beginning of the 3rd century BC (National Archaeological Museum). — Δραχμή του Εμπορίου με γυναικεία κεφαλή και σφραγίδα του νομισματοκοπείου στην εμπρόσθια όψη και με όρθιο άλογο πάνω από το οποίο υπάρχει φτερωτή Νίκη στην οπίσθια. Αρχές 3^{ου} αι. π.Χ. (Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο).

Emporitian drachma and, presumably, related to funding the war expenses of the Second Punic War.

Throughout the 2nd century BC, *Emporion* continued to mint drachma with the same designs, but with a lower average weight, of between 4 and 4.20 g. There is no evidence to establish the precise chronology of their issue, but the treasures in which they appeared are dated to the end of the 2nd century BC, meaning that some of them must have been in circulation at this time.

The second Greek colony established in Iberia which, for a period of time, perhaps a century or maybe less, had an operating monetary workshop was *Rode*, on the north coast of the Bay of Roses (Girona); a place that was surprisingly close to *Emporion* and which makes one think that there was a complementary nature between them rather than rivalry.

At the end of the 4th century or beginning of the 3rd century BC, *Rode* minted

Fig. 7.6.- *Emporitian drachma* with a female head surrounded by three dolphins on the front and a Pegasus on the back, with the legend of the mint. Mid-3rd century BC (National Archaeological Museum). — Δραχμή του Εμπορίου με γυναικεία κεφαλή που περιβάλλεται από τρία δελφίνια στην εμπρόσθια όψη και Πήγασο με σφραγίδα του νομισματοκοπέιου στην οπίσθια Μέσα του 3^{ου} αι. π.Χ. (Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο).

οποίων το Εμπόριον έπαιξε σημαντικό ρόλο ως προμηθευτής του νομίσματος με το οποίο καλύφθηκε μεγάλο μέρος των εξόδων των ρωμαίων. Το χαρακτηριστικό γνώρισμα αυτών των νομισμάτων που κόπηκαν τότε, με το βάρος τους μόλις κατά μερικά δέκατα του γραμμαρίου χαμηλότερο του τυποποιημένου, είναι ότι στην πίσω πλευρά τους έχουν το κεφάλι του Πηγάσου, στο οποίο διακρίνεται ένα ανθρώπινο σώμα, που με τα χέρια του αγγίζει τις άκρες των ποδιών του. Σ' εκείνο το περιβάλλον της ακατάπαυστης κίνησης στρατευμάτων και πολεμικών πράξεων, τα εμπορίτικα νομίσματα ήταν πάντα παρόντα σε κάθε σκηνικό μάχης, ιδιαίτερος μάλιστα στο ανατολικό μισό της Ιβηρίας. Συνεπώς, τα νομίσματα του Εμπορίου έγιναν πολύ γνωστά, μέχρι σημείου μάλιστα, αρκετοί ιβηρικοί οικισμοί να τα αντιγράψουν για να τα χρησιμοποιήσουν σ' ένα νομισματικό πλαίσιο στο οποίο κυριαρχούσαν οι εμπορίτικες δραχμές και, πιθανώς, για να καλύψουν τα έξοδα του Β' Καρχηδονικού Πολέμου.

Σε όλη τη διάρκεια του 2^{ου} αι. π.Χ. το Εμπόριο εξακολούθησε να κόβει νομίσματα με τα ίδια σχέδια, αλλά με μέσο βάρος λίγο χαμηλότερο, μεταξύ 4 και 4,20 g. Δεν υπάρχουν ενδείξεις για να προσδιορίσουμε επακριβώς τη χρονολογία της κοπής, αλλά οι θησαυροί στους οποίους βρέθηκαν χρονολογούνται από τα τέλη του 2^{ου} αι. π.Χ. και επομένως, κάποια απ' αυτά τα νομίσματα, κυκλοφορούσαν τότε.

Η δεύτερη ελληνική αποικία στην Ιβηρία που για κάποιο διάστημα, ίσως ενός αιώνα ή λιγότερο, διέθετε εν ενεργεία νομισματοκοπέιο, ήταν η Ρόδη, στα βόρεια του κόλπου των Ρόδων (Τζιρόνα),

silver and bronze coins under diverse names. The drachma, with an average weight of 4.70-4.80 g adapted to the standard weight of coins in circulation in the area, preferably minted in *Mas-salia* and *Emporion*. It was a notable mint, not only because of the greater value of the coins minted, but also because of the quality of the engraving of the mints, meaning that they employed excellent craftsmen. The types that were chosen for the drachma were a female head with the legend ΡΟΔΕΤΩΝ for the front, modelled according to the Syracusan design of Arethusa created by Evainetos, and on the reverse a rose seen from below, with the cut stem in the centre and four petals and sepals (occasionally it was represented seen from above); this particular way of representing a rose was an original creation of the colony and constituted the most anomalous representation possible of a rose.

Rode also minted silver and bronze divisors, which were an innovation

Fig. 7.7.- *Emporitian drachma with the head of Arethusa on the front and Pegasus the horse with its head changed into a human figure on the back. 2nd century BC (MAC-Empúries). — Δραχμή του Εμπορίου με την κεφαλή της Αρέθουσας στην εμπρόσθια όψη και Πήγασο με κεφάλι που σχηματίζεται από ανθρώπινο σώμα στην οπίσθια όψη. Τέλη 3^{ου} αι. π.Χ. (Αρχαιολογικό Μουσείο της Καταλωνίας - Εμπόριον).*

εκπληκτικά κοντά στο Εμπόριον. Αυτό μας κάνει να σκεφτόμαστε ότι οι δύο αποικίες έπαιζαν ρόλο μάλλον συμπληρωματικό η μία προς την άλλη, παρά ανταγωνιστικό.

Στα τέλη του 4^{ου} ή αρχές του 3^{ου} αι. π.Χ. η Ρόδη έκοψε αργυρά και χάλκινα νομίσματα με διαφορετικά ονόματα. Οι δραχμές, που είχαν ένα μέσο βάρος μεταξύ 4,70-4,80 g, προσαρμόστηκαν στο τυποποιημένο βάρος των νομισμάτων που κυκλοφορούσαν στην περιοχή και είχαν κοπή κατά πάσα πιθανότητα στη Μασσαλία ή στο Εμπόριον. Αυτή η κοπή ξεχώρισε, όχι μόνο λόγω της μεγαλύτερης αξίας των νομισμάτων, αλλά και για την ποιότητα του αναγλύφου σχεδίου, για το οποίο είχαν προσληφθεί εξαιρετικοί καλλιτέχνες. Τα σχέδια που επελέγησαν για τις δραχμές ήταν: Για την μπροστινή πλευρά, γυναικεία κεφαλή με την επιγραφή ΡΟΔΕΤΩΝ. Για την κεφαλή χρησίμευσε ως πρότυπο το σχέδιο του Ευαίνετου με την κεφαλή της Αρέθουσας για τη δραχμή των Συρακουσών. Για την πίσω πλευρά, η όψη ενός ρόδου όπως το βλέπει κάποιος από κάτω, με την τομή του μίσχου στο κέντρο και τέσσερα πέταλα και σέπала (κάποιες φορές στην αναπαράσταση εμφανίζεται η όψη του ρόδου όπως φαίνεται από πάνω). Αυτός ο ιδιόμορφος τρόπος αναπαράστασης του ρόδου είναι αυθεντικό σχέδιο της αποικίας και είναι η πιο ανώμαλη πιθανή αναπαράσταση του ρόδου.

Στη Ρόδη κόπηκαν και αργυρές και χάλκινες υποδιαιρέσεις. Οι τελευταίες αποτελούν πρωτοτυπία για τον ελληνικό κόσμο της Ιβηρίας, αφού στην ελληνική αποικία του Εμπορίου δεν είναι γνωστές χάλκινες υποδιαιρέσεις. Όσον αφορά τα

in the Greek area of Iberia, as we are not aware of any bronze issues made in *Emporion*, as a Greek colony. As far as bronze issues are concerned, *Rode* minted two values, the largest had a module and a weight similar to the drachma; the feminine head of the drachma was chosen for the front and on the back, the open rose seen from above. They were minted following a pattern of 4.09 g and many of them were re-minted on Punic bronze coins from Sardinia, issued during the first half of the 3rd century BC. The smaller bronze coin, with an average weight of 0.81 g, has a female head on the front and the profile of a rose on the reverse.

The *Rode* issues were an example of its political and economic maturity, as they showed a fluid, efficient monetary structure, by means of which the colony and users could use the coins to make clearly defined, precise payments, at the same time as showing the reduced value of the goods and exchanges that

Fig. 7.8.- Drachma from the Emporion mint with the head of Artemis/Diana on the front and with Pegasus the horse on the back, with the symbols of a wild boar and a staff at its feet. Beginning of the 2nd century BC (P. P. Ripollès). — Δραχμή από το νομισματοκοπείο του Εμπορίου με κεφαλή της Αρτέμιδος στην εμπρόσθια όψη και τον Πήγασο στην οπίσθια. Στα πόδια του αλόγου διακρίνονται ένας αγριόχοιρος και μία ράβδος. Αρχές του 2^{ου} αι. π.Χ. (Π.Π. Ριπολλές).

μπρούτζινα νομίσματα, η Ρόδη έκοψε δύο αξίες. Η μεγαλύτερη έχει ένα μέγεθος και βάρος παρόμοιο με της δραχμής. Για την μπροστινή πλευρά επελέγη η γυναικεία κεφαλή των δραχμών και για την πίσω επελέγη η κάτοψη ενός ανοιχτού ρόδου. Τα σχέδια αυτά τυπώθηκαν στο πρότυπο των 4,09 g και πολλά απ' αυτά ξανατυπώθηκαν σε καρχηδονιακά χάλκινα νομίσματα της Σαρδηνίας, που κόπηκαν κατά το πρώτο μισό του 3^{ου} αι. π.Χ. Το μικρότερης αξίας χάλκινο νόμισμα, μ' ένα μέσο βάρος 0,81 g, έχει στην μπροστινή πλευρά ένα γυναικείο κεφάλι και στην πίσω την πλάγια άποψη ενός ρόδου.

Η κοπή νομισμάτων στην Ρόδη αποτελεί απόδειξη της πολιτικής και οικονομικής της ωριμότητας, διότι ανταποκρινόταν σε μια εύχρηστη και αποτελεσματική χρηματική δομή, μέσω της οποίας η αποικία και οι χρήστες του χρήματος μπορούσαν να συνθέσουν με τα νομί-

Fig. 7.9.- Emporitian drachma from the last issues. On the front it has a female head surrounded by dolphins and Pegasus the horse on the back, with the head of a spear and the legend of the mint at its feet. 2nd century BC (National Archaeological Museum). — Δραχμή του Εμπορίου από τις τελευταίες κοπές. Στην εμπρόσθια όψη αναπαριστάται γυναικεία κεφαλή που περιβάλλεται από δελφίνια και στην οπίσθια όψη ο Πήγασος, στα πόδια του οποίου διακρίνεται η αιχμή δόρατος και η σφραγίδα του νομισματοκοπείου (Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο).

coins were able to cover. Their impact on the native peoples of Iberia was limited to their environment, the local area and the area of Languedoc-Roussillon, as the greatest density of findings have been in these areas, although commercial relations managed to disseminate the *Rode* coin to diverse places along the Iberian Mediterranean coast. ~~~~~

σματα καθορισμένες και ακριβείς ποσότητες πληρωμής και παράλληλα υπήρχαν νομίσματα που μπορούσαν να καλύψουν μικρές αξίες αγαθών και υπηρεσιών. Όπως προκύπτει από τα συχνά ευρήματα, ο αντίκτυπός τους στους αυτόχθονες πληθυσμούς της Ιβηρίας περιορίστηκε μόνο στη γύρω περιοχή, εκεί που ζούσαν οι ινδικέτες και στην περιοχή του Λανγκεντόκ-Ροσεγιόν, παρά το γεγονός ότι διά του εμπορίου, το νόμισμα της Ρόδης διαδόθηκε σε πολλά σημεία της μεσογειακής ακτής της Ιβηρίας. ~~~~~

Fig. 7.10.- Rode drachma with a female head on the front and a rose seen from underneath on the back. Beginning of the 3rd century BC (National Archaeological Museum). — Δραχμή της Ρόδης με γυναικεία κεφαλή στην εμπρόσθια όψη και κάτοψη ρόδου στην οπίσθια όψη. Αρχές 3^{ου} αι. π.Χ. (Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο).

GREEK SCULPTURE IN IBERIA

Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΓΛΥΠΤΙΚΗ ΣΤΗΝ ΙΒΗΡΙΑ

Martín Almagro-Gorbea

 (Real Academia de la Historia)

GREEK SCULPTURE is one of the great creations of human culture. Nevertheless, we do not always understand its cultural meaning, which offers aspects as varied as technique and style (which is related to aesthetic taste), its relationship to the economy and social structure and, above all, as a statement of religious beliefs and ideology. All these aspects help to understand its rich meaning, which transcends that of mere aesthetic creation. In this sense, so as not to make a chronological mistake, we should take into account that what we consider to be artistic creations were, in that period, the product of craftsmen with greater or lesser skills at the service of the demand of their society, in other words, generally the ruling classes, to transmit ideological messages that would highlight their prestige and power. Also, sculpture was never conceived as an independent creation, but formed part of sacred monuments, such as friezes or metopes of a temple or part of a funeral or commemorative stele.

Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΓΛΥΠΤΙΚΗ είναι από τα μεγάλα δημιουργήματα του ανθρωπίνου πολιτισμού. Δεν γίνεται όμως πάντα κατανοητή η πολιτιστική της σημασία σε όλη της την έκταση, δεδομένου ότι έχει διαφορετικές πλευρές, όπως η τεχνική και το ύφος που σχετίζεται με τις αισθητικές προτιμήσεις, η σχέση της με την οικονομία και την κοινωνική δομή και, κυρίως, η ιδιότητά της ως έκφραση των θρησκευτικών και ιδεολογικών πεποιθήσεων. Όλες αυτές οι πλευρές μας βοηθούν να κατανοήσουμε την τεράστια σημασία της, η οποία ξεπερνά αυτή της απλής αισθητικής δημιουργίας. Με αυτή την έννοια, για να μην πέσουμε σε αναχρονισμό, πρέπει να λάβουμε υπ' όψιν, ότι αυτά που εμείς σήμερα θεωρούμε καλλιτεχνικές δημιουργίες, εκείνη την εποχή ήταν προϊόντα ικανών καλλιτεχνών που ανταποκρίνονταν στη ζήτηση της κοινωνίας, των τάξεων που κυβερνούσαν σε γενικές γραμμές, με στόχο να μεταδώσουν ιδεολογικά μηνύματα που υπογράμιζαν το κύρος και την εξουσία τους. Επί πλέον, τα αγάλματα δεν νοούντο ποτέ ως ανεξάρτητες δημιουργίες,

Sculpture, like other Greek art, came from ideas from the East developed from the Orientalising period although Greek genius, in one of the most interesting aesthetic experiences of the history of humanity, developed an increasingly greater concept of beauty which culminated in the incredible creations of classical art, which associated aesthetic pleasure with deep philosophical and ethical concepts. The development of Greek art influenced the cultures around the Mediterranean, which adapted it to its own cultural traditions, with a growing assimilation of ancient Greek, Severe style, but with a progressive distancing from classical art, not so much because of their lack of technical ability, but for cultural reasons, something which was overcome from Hellenistic times.

Fig. 8.1.- Stone antefix decorated with a palmette, dating from the 5th century BC, from the roof of an undiscovered temple in the Neapolis in Emporion (MAC-Empúries). — Πέτρινο ακροκέραμο διακοσμημένο με ανθέμιο, που χρονολογείται στον 5^ο αι. π.Χ. και προέρχεται από τη στέγη ναού της Νέας Πόλης του Εμπορίου, που δεν έχει εντοπιστεί (Αρχαιολογικό Μουσείο της Καταλωνίας – Εμπόριο).

αλλά ως στοιχεία ιερών μνημείων, όπως είναι τα αετώματα και οι μετόπες ενός ναού ή ως τμήματα μιας επιτύμβιας ή αναμνηστικής στήλης.

Η γλυπτική, όπως και άλλες ελληνικές τέχνες, προέρχεται από ιδέες που έφτασαν στην Ελλάδα από την Ανατολή και αναπτύχθηκαν από την Εποχή του Εξανατολισμού, αν και η ελληνική ιδιοφυΐα, σε μια από τις πιο ενδιαφέρουσες αισθητικές εμπειρίες στην ιστορία της ανθρωπότητας, ανέπτυξε μια ολοένα και πιο υψηλή έννοια του κάλλους, με αποκορύφωμα τα ανεπανάληπτα έργα της κλασικής τέχνης, που συνδύαζαν την αισθητική αγαλλίαση με βαθιές φιλοσοφικές και ηθικές έννοιες. Η ανάπτυξη της ελληνικής τέχνης επέδρασε στους περί τη Μεσόγειο πολιτισμούς, οι οποίοι την ενέταξαν στις δικές τους πολιτιστικές παραδόσεις, αφομοιώνοντας ολοένα και περισσότερο το αρχαϊκό και το αυστηρό ύφος, ενώ ταυτοχρόνως απομακρύνονταν σταδιακά από την κλασική τέχνη, όχι τόσο επειδή υστερούσαν από τεχνικής απόψεως, αλλά λόγω πολιτισμικών διαφορών. Αυτό το «διαζύγιο» ξεπεράστηκε από την ελληνιστική εποχή και μετά.

Η ακτινοβολία της ελληνικής τέχνης, της γλυπτικής συγκεκριμένα, έφτασε δια της Μεσογείου ως τη μακρινή Ιβηρική, το δυτικό άκρο του γνωστού κόσμου. Δεν ξέρουμε τίποτα για γεωμετρικού τύπου δημιουργίες, ούτε καν της περιόδου 9^{ου}-8^{ου} αι. π.Χ., αλλά στην Καρμόνα, την αρχαία Κάρμο, μια από τις μεγαλοπόλεις της περιοχής της Ταρτησσού, βρέθηκε μια ιωνικού τύπου *Magna Mater* (*Μεγάλη Μητέρα, Μαΐα, Κυβέλη*), η τεχνοτροπία της οποίας κατατάσσεται μεταξύ 560 και 540 π.Χ., οπότε τοποθετείται χρονικά και το απόγειο των σχέσεων Φωκαίας και

The spreading of Greek art, specifically sculpture, throughout the Mediterranean reached as far as Iberia, in the western extreme of the known world. We have no information about geometric creations, not even in late ancient Greek times, but in Carmona, formerly *Carmo*, one of the Tartessian metropolises, a *Magna Mater* has appeared, in an Ionian style, corresponding to 560-540 BC, at the zenith of the relations between Phocaea and Tartessos. The characteristic Tartessian lotus decoration of her dress allows us to consider it as an Ionian-Tartessian work commissioned by the local king to a top-quality Ionian sculptor, who had perhaps fled from Phocaea after its conquest by Cyrus in 546 BC, who would have adapted it to the taste of the person who commissioned and paid for the work. The first small Ionian-style bronzes that appeared in Iberian sanctuaries, together with importations such as the *Centauro de Rollos* (Murcia) appeared at this time

Fig. 8.2.- Bronze centaur from Los Royos (Caravaca, Murcia), dating from the 6th century BC (National Archaeological Museum). — Ορειχάλκινος Κένταυρος που βρέθηκε στο Λος Ρόγιος (Καράβακα, Μούρθια) και χρονολογείται στον 6^ο αι. π.Χ. (Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο).

Ταρτησού. Η χαρακτηριστική για την Ταρτησού διακόσμηση του ενδύματος με λωτούς, μας επιτρέπει να την θεωρήσουμε ιωνικό-ταρτησσιακό έργο, που ανέθεσε ο αυτόχθων βασιλιάς σε πολύ καλό ίωνα καλλιτέχνη, ο οποίος πιθανώς να είχε διαφύγει από την Φώκαια μετά την κατάληψή της από τον Κύρο το 546 π.Χ. και ο οποίος προσάρμοσε το έργο στις προτιμήσεις εκείνου που του το ανέθεσε και τον πλήρωνε για τη δουλειά του.

Εκείνης της εποχής ή λίγο μεταγενέστερα είναι και τα πρώτα μικρά ορειχάλκινα γλυπτά ιωνικού ρυθμού που βρέθηκαν στα ιβηρικά ιερά, μαζί με εισαγόμενα όπως ο Κένταυρος του Ρόγιος (Μούρθια), που είναι μάλλον έργο από τη Λακωνία ή από τη Μεγάλη Ελλάδα και χρονολογείται από τα μέσα του 6^{ου} αι. π.Χ.. Τα έργα αυτά σχετίζονται με το εμπόριο ιωνικών κυπέλλων για κρασί και άλλων εισαγωγών από την Φώκαια, εμπόριο που δείχνει τις σχέσεις φιλοξενίας και σύμπραξης που είχαν οι έλληνες με τις ανώτερες τάξεις των φιλελλήνων ιβήρων, οι οποίοι έδρασαν ως μισθοφό-

Fig. 8.3.- Relief of the sphinxes of Empúries, from the Palaioporus sector of Emporion, currently preserved at the Barcelona headquarters of the Archaeological Museum of Catalonia (MAC-Empúries). — Ανάγλυφο με τις σφίγγες του Εμπορίου, που βρέθηκε την Παλαιά Πόλη και σήμερα φυλάσσεται στην έδρα του Αρχαιολογικού Μουσείου της Καταλωνίας στη Βαρκελώνη (Αρχαιολογικό Μουσείο της Καταλωνίας – Εμπόριον).

or slightly later and are probably from Laconia or Magna Graecia, dating from the mid-6th century BC. The appearance of these pieces should be associated to the trade of Ionian cups for wine and of other Phocaeen importations, a trade that reveals the relations of hospitality and federation of the Greeks towards the elite philhellene Iberians, who acted as mercenaries against the Phoenicians of the southern coasts.

This policy of attracting the local elite was embodied in new sculptures, made in sandstone, with a plasterwork, painted surface. These creations appeared in the South East, where they replaced monuments previously made by orientalisated Phoenician or Tartessian artists. They were mythical animals, protecting

Fig. 8.4.- Sphinx of Agost (Alicante) dating from the end of the 6th century BC (National Archaeological Museum). — Η σφιγξ του Αγκόστ (Αλικάντε), που χρονολογείται στα τέλη του 6^{ου} αι. π.Χ. (Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο).

ροι εναντίον των φοινίκων των μεσογειακών ακτών.

Αυτή η πολιτική της προσέλκυσης των ανωτέρων τάξεων των αυτοχθόνων αποτυπώθηκε σε καινούρια αγάλματα, πάντα από αμμώδη πέτρα, η επιφάνεια των οποίων σοβατιζόταν και βαφόταν. Τέτοια έργα βρίσκουμε στο νοτιοανατολικό τμήμα της Ιβηρικής Χερσονήσου. Αντικαθιστούν προγενέστερα μνημεία που είχαν γίνει από φοινίκες ή ταρτησιανούς καλλιτέχνες με τάσεις προς την Ανατολίτικη τεχνοτροπία. Είναι μυθικά ζώα (σφιγγες, γρύπες, λιοντάρια και ταύροι) προστάτες των τάφων ηρωοποιημένων ή θεοποιημένων προσωπικοτήτων. Κάποια απ' αυτά τα γλυπτά, όπως η σφιγγα της Μπογκάρρα (Αλμπαθέτε), μπορεί να χρονολογούνται από τα μέσα του 6^{ου} αι. π.Χ. αν κρίνουμε από το στυλ της περιόδου μεταξύ 570 και 530 π.Χ.. Τα περισσότερα όμως έχουν ένα χαλαρό

Fig. 8.5.- Sphinx of El Salobral (Albacete) dating from the end of the 6th century BC (National Archaeological Museum). — Η σφιγξ του Ελ Σαλομπράλ (Αλμπαθέτε), που χρονολογείται στα τέλη του 6^{ου} αι. π.Χ. (Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο).

the tomb of heroised or divinised characters, such as sphinxes, griffins, lions and bulls. Some of these sculptures, such as the Bogarra Sphinx (Albacete), could date back to the mid-6th century BC, due to their mid-ancient Greek style, however the majority have the loose style and growing interest in movement typical of late ancient Greek style and the beginning of Early Classical art, which allows them to be dated to the end of the 6th century and beginning of the 5th century BC. Among these 6th-century BC creations, we find a challenged relief from the *Palaiapolis* in *Emporion* (Empúries) with two sphinxes, which has been related to the ancient Greek reliefs from Assos due to its style and the sandstone used, which would allow it to be attributed to the *Artemision* or polyadic temple of the ancient Greek *Emporion*.

These Ionian-Iberian artists created works of clear quality, such as the Sphinx of Agost, the Alicante head in the Barcelona Archaeological Museum or the monument of Monforte del Cid, which is associated to a new horizon of top-quality Greek importations dating from around 500 BC. This new horizon should be related to the warlike effort of the Phocaeans in the West in a parallel way to that of the Greco-Persian Wars and the uprising of the Ionian cities against the Persian Empire in the Aegean, which ended with the triumphs of Marathon and Salamis and with the Battle of Himera against the Punics in Sicily. In this historical context, top-quality Ionian sculptors came to Iberia with a late ancient Greek and Early Classical style full of energy and movement and with deep knowledge

στυλ με αυξανόμενο ενδιαφέρον για την κίνηση, που χαρακτηρίζει την περίοδο μεταξύ 510 και 490 π.Χ. και την αρχή της αυστηρής τέχνης 490-450 π.Χ., την κλασική εποχή. Αυτό μας επιτρέπει να τα τοποθετήσουμε χρονικά ανάμεσα στα τέλη του 6^{ου} και αρχές του 5^{ου} π.Χ. αι.. Μαζί μ' αυτά τα έργα του 6^{ου} αι. π.Χ., θα μπορούσαμε να τοποθετήσουμε κι ένα πολυσυζητημένο ανάγλυφο από την Παλαιά Πόλη του Εμπορίου, με δύο σφίγγες που έχουν συσχετιστεί με τα αρχαϊκά ανάγλυφα της Άσσου, λόγω του στυλ του και της αμμώδους πέτρας στην οποία είναι σκαλισμένο, γεγονός που μας επιτρέπει να το αποδώσουμε στο

Fig. 8.6.- Sculpture of the Lady of Elche (Alicante) dating from the mid-5th century BC (National Archaeological Museum). — Άγαλμα της Γυναίκας της Ελικής (Έλτσε, Αλικάντε), που χρονολογείται στα μέσα του 5^{ου} αι. π.Χ. (Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο).

about sculptural technique that reflected beautiful heads with geometric proportions to transmit greater aesthetic strength. Among these sculptures, we should mention the *herôn* of Porcuna (Jaén), circa 480 BC, the Lady of Elche (Alicante), circa 460 BC or the splendid horse of Juan Núñez (Albacete). They were works commissioned by local kings to praise their heroised predecessors and reinforce their political power, which reveals that, due to its ideological significance, sculpture was a powerful medium for paying political alliances. The same style can be found in some small Ionian-Iberian bronzes, such as the “*Guerrero sacrificando un carnero*” of La Puerta de Segura (Jaén), circa 490 BC or the “*La Bastida*” style horsemen, circa 470 BC, pieces of unarguable quality, which would have been signs of power, which could be included among the best creations of Greek art in Iberia.

From the mid-5th century BC, contacts decreased, as small bronzes in classical Greek style no longer appeared. The same phenomenon is found in stone sculptures, which followed previous models, both with regard to human sculptures as well as those of animals, with increasingly more local styles without the elegance of the initial prototypes. In the 4th century alone, in the South East, the Coimbra del Barranco Ancho pillar-stele (Jumilla, Murcia) and the La Albufereta stele (Alicante) show the arrival of new stimuli closer to the classical spirit, not excluding the continuity of ancient Greek traditions, which were very evident in zoomorphic sculptures. This lack of evolution shows the slower development of sculpture which, together with the destruction of

Αρτεμίσιον ή στον ναό της πολιάδος του αρχαϊκού Εμπορίου.

Αυτοί οι ιωνο-ίβηρες καλλιτέχνες έφτιαξαν έργα οφθαλμοφανούς ποιότητας, όπως οι σφίγγες του Αγκόστ, η κεφαλή του Αλικάντε (Αρχαιολογικό Μουσείο Βαρκελώνης) και το μνημείο του Μονφόρτε ντελ Θιδ, τα οποία σχετίζονται με μια νέα εποχή εισαγωγής ποιοτικών ελληνικών προϊόντων, που χρονολογείται περί το 500 π.Χ.. Αυτή η νέα περίοδος θα πρέπει να συνδεθεί με τις πολεμικές δραστηριότητες των φοκαέων στην Δύση, που εξελίσσονται παράλληλα με τους Περσικούς Πολέμους και με την εξέγερση των ιωνικών πόλεων εναντίον της περσικής αυτοκρατορίας στο Αιγαίο,

Fig. 8.7.- Head of a gryphon from the Cabezo Lucero necropolis (Guardamar de Segura, Alicante), dating from the second half of the 5th century BC (Alicante Archaeological Museum). — Κεφαλή γρυπός από τη νεκρόπολη του Καμπέθο Λουθέρο (Γκουαρνταμάρ ντε Σεγούρα, Αλικάντε), που χρονολογείται στο δεύτερο μισό του 5^{ου} αι. π.Χ. (Αρχαιολογικό Μουσείο του Αλικάντε).

Fig. 8.8.- Different models of Iberian funeral monuments. 1.-Turret shaped monument in Pozo Moro (Albacete); 2-4.- Stele pillars in the eastern area; 5-6.- Mythological reliefs in Pozo Moro; 7.- Chamber tomb in Baza (Granada) (Taken from A. Ruiz/M. Molinos, *Los iberos*, Barcelona 1993, fig. 74). — Διαφορετικά πρότυπα ιβηρικών ταφικών μνημείων: 1) Πυργοειδές μνημείο του Πόθο Μόρο (Αλμπαθέτε). 2-4) Ταφικές στήλες των ανατολικών περιοχών. 5, 6) Ανάγλυφα με μυθολογικά θέματα από το Πόθο Μόρο. 7) Ταφικός θάλαμος στην Μπάθα (Γρανάδα) (Από το βιβλίο των Α. Ρουίθ και Μ. Μολίνος *Οι Ιβήρες*, Βαρκελώνη 1993, εικ. 74).

που έληξαν με τις νίκες στον Μαραθώνα και στη Σαλαμίνα και με την μάχη της Ιμέρας εναντίον των Καρχηδονίων στη Σικελία. Σ' αυτό το ιστορικό πλαίσιο, έφτασαν στην Ιβηρία πολύ καλοί ιώνες γλύπτες, με την τεχνοτροπία της περιόδου 510-490 π.Χ. και της αυστηρής τέχνης, με βαθιά γνώση της τεχνικής κι ένα στυλ γεμάτο δύναμη και κίνηση. Όλ' αυτά αντικατοπτρίζονται στις πανέμορφες κεφαλές με γεωμετρικές αναλογίες ώστε να εκπέμπουν περισσότερο κάλλος. Μεταξύ αυτών των γλυπτών ξεχωρίζει το *Ηρώον* της Προκούνα (Χαέν), περί το 480 π.Χ., η Γυναίκα της Έλτσε (Αλικάντε) περί του 460 π.Χ. και το εξαιρετικό άλογο του Χουάν Νούνιεθ (Αλμπαθέτε). Αυτά τα έργα τα ανέθεσαν αυτόχθονες βασιλείς για να εξαιρούν τους ηρωοποιημένους προγόνους τους και να ενισχύσουν έτσι την πολιτική εξουσία τους, γεγονός που δείχνει ότι η γλυπτική, λόγω της ιδεολογικής της σημασίας, ήταν ένα ισχυρό μέσο εξαργύρωσης πολιτικών συμμαχιών. Το ίδιο στυλ έχουν και μερικά μικρά ορειχάλκινα ιωνο-ιβηρικά γλυπτά, όπως ο «Πολεμιστής θυσιάζων κριό» που βρέθηκε στην Λα Πουέρτα ντε Σεγούρα (Χαέν) και χρονολογείται περί το 490 π.Χ. και οι ιππείς τύπου «Λα Μπαστίδα», οι οποίοι χρονολογούνται περί το 470 π.Χ.. Τα έργα αυτά είναι αδι-αμφισβήτητης ποιότητας, βασιλικά σκήπτρα σίγουρα και μπορούν να συμπεριληφθούν ανάμεσα στα καλύτερα έργα ελληνικής τέχνης στην Ιβηρία.

Από τα μέσα του 5^{ου} αι. π.Χ. οι επαφές μειώνονται και δεν βρίσκουμε πια μικρά ορειχάλκινα αγάλματα κλασικού ελληνικού τύπου. Το ίδιο συμβαίνει και με τη γλυπτική σε πέτρα, η οποία ακολουθεί προγενέστερα πρότυπα, τόσο στην αναπαράσταση ανθρώπων, όσο και ζώων.

numerous earlier monuments, seems to indicate a tendency that was similar to new aristocratic elites which replaced the earlier heroic, divinised character.

Hellenism represented the end of Greek sculpture in Iberia. Alexander the Great introduced deep economic, social and ideological changes throughout the urban world of ancient Greece, which was reflected in sculpture and which reached peripheral areas such as Iberia. The growing Punic oppression in the 3rd century BC was hardly perceived in plastic art; nor was Greek before the Roman presence in *Hispania*. However, throughout the 2nd century BC, the regions that were more open to the Mediterranean, inhabited by the Turdetani, renewed their sculptural traditions with new Hellenistic models that had arrived from the Italic world. Of these models, we should highlight the decadent lions of

Ακολουθεί ολοένα και περισσότερο ντόπιους τύπους, που δεν έχουν την κομψότητα των αρχικών πρωτοτύπων. Μόνο τον 4^ο αι. π.Χ. στα νοτιοανατολικά, ο πυλώνας-στήλη της Κοΐμπρα ντε Μπαρράνκο (Χουμίγια, Μούρθια) και η στήλη της Αλμπουφερέτα (Αλικάντε) δείχνουν επιρροές από νεοφερμένα ερεθίσματα, πλησιέστερα στο κλασικό πνεύμα, χωρίς ν' αποκλείουν την συνέχεια των αρχαϊζόντων παραδόσεων, οι οποίες είναι εμφανείς στην ζωομορφική γλυπτική. Αυτή η έλλειψη εξέλιξης αποκαλύπτει και την μικρότερη ανάπτυξη της γλυπτικής, που μαζί με την καταστροφή πολλών προγενεστέρων μνημείων, πρέπει να δείχνει και μια τάση ισονομίας και

Fig. 8.9.- The Sanctuary of Asclepius is in the highest sector of the Neapolis in Emporion (MAC-Empúries). — Το ιερό του Ασκληπιού βρίσκεται στο ψηλότερο σημείο της Νέας Πόλης του Εμπορίου (Αρχαιολογικό Μουσείο της Καταλωνίας – Εμπόριον).

late Hellenism, which crowned funeral monuments following the ancient tradition of orientalising origin, whose traces in the landscape were embodied in the names of Roman ways such as *ad statuas* and *ad turres*.

This phase of growing opening to Hellenism, now under the power of Rome,

Fig. 8.10.- The statue of Asclepius (known as the "Esculapio of Empúries") is a work from the Greek Hellenistic period (2nd century BC.). It was found in 1909 in the southern sector of the Neapolis in Emporion (MAC-Empúries). — Το άγαλμα του Ασκληπιού (ο ονομαζόμενος Ασκληπιός του Εμπορίου) είναι ελληνικό έργο της ελληνιστικής εποχής (2^{ος} αι. π.Χ.). Εντοπίστηκε το 1909 στον νότιο τομέα της Νέας Πόλης του Εμπορίου (Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο της Καταλωνίας – Εμπόριον).

την ανάδειξη νέων αριστοκρατικών ελίτ, οι οποίες αντικατέστησαν τις προηγούμενες που βασιζόνταν στην ηρωοποίηση και την θεοποίηση.

Η ελληνιστική εποχή σημαίνει το τέλος της ελληνικής γλυπτικής στην Ιβηρία. Ο Μέγας Αλέξανδρος εισήγαγε βαθιές οικονομικές, κοινωνικές και ιδεολογικές αλλαγές σε όλον τον αστικό κόσμο της Αρχαιότητας, οι οποίες αντικατοπτρίζονται στη γλυπτική και έφτασαν ακόμα και στην περιφέρεια, όπως είναι η Ιβηρία. Η διαρκώς αυξανόμενη πίεση των Καρχηδονίων κατά τον 3^ο αι. π.Χ. μετά βίας γίνεται αισθητή στις πλαστικές τέχνες, το ίδιο όμως και η ελληνική μπροστά στην ρωμαϊκή παρουσία στην Ισπανία. Κατά τη διάρκεια του 2^{ου} αι. π.Χ. όμως, οι πιο ανοιχτές στη Μεσόγειο περιοχές, όπου κατοικούσαν οι Τουρδετανοί, ανανεώνουν τις γλυπτικές τους παραδόσεις με νέα ελληνιστικά πρότυπα που φτάνουν εκεί μέσω του ιταλικού κόσμου. Ανάμεσα στα πρότυπα αυτά ξεχωρίζουν οι ακανόνιστοι λέοντες της ύστερης ελληνιστικής περιόδου, που επιστέγγαζαν ταφικά μνημεία, ακολουθώντας την αρχαία παράδοση ανατολίτικης προέλευσης, το ίχνος της οποίας έμεινε ανεξίτηλο στον στολισμό των ρωμαϊκών οδών ως *ad statuas* ή *ad turres*.

Σ' αυτό το στάδιο του αυξανόμενου ανοίγματος προς την ελληνική τέχνη, παρά την ρωμαϊκή κατοχή, ανήκει το σημαντικότερο ελληνικό άγαλμα που έχει βρεθεί στην Ιβηρία, ο περιβόητος Ασκληπιός του Εμπορίου. Ο θεός, επιβλητικός με το αστηρό του ύφος και το φίδι του, θεωρείται πως είναι ο Ασκληπιός, θεός της ιατρικής, αλλά και ο Σάραπις, η σπουδαία θεότητα της Αλεξάνδρειας και της Πτολεμαϊκής Αιγύπτου, ο οποίος, επειδή συνδύαζε αιγυπτιακά,

produced the most important Greek sculpture found in Iberia, the famous “Esculapio” of *Emporion*. This impressive god with his severe face and associated with a snake, has been interpreted as Asclepius, the god of medicine, and also as Serapis, the great divinity of Alexandria and of Ptolemy’s Egypt, whose syncretic character, with Egyptian, Oriental and Greek features facilitated his dissemination throughout the Mediterranean. However, the location of the temple next to the tower-watch out post of the city seems to indicate that he could also be interpreted as having been Agathodaemon, the ancestral founding hero converted into Genius or protective god of the town. The sculpture was made in two parts, one of Parian marble and another of marble from Penteliko and it is an eclectic work, typical of the mid-2nd century BC, inspired by models of late classicism from the 4th century BC.

The magnificent “Esculapio” in Empúries represents the end of Greek sculpture in Iberia, not counting work from Greek workshops and craftsmen who arrived in *Hispania* in the Roman Empire, generally with a lack of creative strength. The long development of Greek sculpture in Iberia, over almost 500 years, reflects, like no other document, the Hellenisation process of Iberia and the growing overlapping of the urban cultures of the Mediterranean. A process in which sculpture was probably the main element for transmitting aesthetic feelings and ideas and, therefore, the most important instrument of Hellenisation and of propagating power.

ανατολίτικα και ελληνικά στοιχεία, διαδόθηκε ευρέως στη Μεσόγειο. Ο εντοπισμός όμως του ναού του δίπλα από τον πύργο-παρατηρητήριο της πόλης θα μπορούσε να σημαίνει ότι πρόκειται για τον Αγαθό Δαίμονα, τον προγονικό Ήρωα Ιδρυτή που μεταμορφώθηκε σε Πνεύμα ή θεό-προστάτη του πληθυσμού. Το άγαλμα έχει σκαλιστεί σε δύο κομμάτια, το ένα από παριανό και το άλλο από πεντελικό μάρμαρο. Πρόκειται για έργο σύνθετο, τυπικό των μέσων του 2^{ου} αι. π.Χ. και εμπνευσμένο από τα πρότυπα του ύστερου κλασικισμού του 4^{ου} αι. π.Χ.

Ο υπέροχος Ασκληπιός του Εμπορίου αντιπροσωπεύει το τέλος της ελληνικής γλυπτικής στην Ιβηρία, χωρίς να μετράμε έργα ελληνικών εργαστηρίων και ελλήνων καλλιτεχνών που έφτασαν στην Ισπανία επί Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, τα οποία σε γενικές γραμμές υστερούν σε ποιότητα. Η μακρόχρονη ανάπτυξη της ελληνικής γλυπτικής στην Ιβηρία – 500 χρόνια περίπου – αντικατοπτρίζει όσο κανένα άλλο τεκμήριο, την διαδικασία εξελληνισμού της Ιβηρίας και την αυξανόμενη επιβολή της στους αστικούς πνευματικούς πολιτισμούς της Μεσογείου. Σ’ αυτή τη διαδικασία η γλυπτική ήταν μάλλον το βασικό μέσο μετάδοσης αισθητικών συναισθημάτων και ιδεών και, κατά συνέπεια, το σημαντικότερο εργαλείο εξελληνισμού και προπαγάνδας της εξουσίας.

María Paz de Hoz

 (Universidad de Salamanca)

BETWEEN 590 AND 560 BC, a Greek person who, in a more or less temporary way was on the other side of the Pillars of Hercules, in the harbour area of Tartessian Huelva, dedicated a bowl of yellowish paste of Samian origin to an indigenous person in the area, or perhaps, as Martín Almagro suggested, to a local divinity. The rim of the bowl, or of the lid, was inscribed: ἀνέθηκε]ν Νηθῶι (*[I dedica]te it to Niethos*). Unfortunately, the name of the person who dedicated it has been lost although it is clear that it is of Ionian origin because of the dialect that was used, possibly Samian due to the origin of the pottery and because Samian trade was that which was most found in the Tartessian area at the end of the 7th century BC and the first half of the 6th century BC. Until recently, this inscription was the first one from Huelva that provided a full name, however recent discoveries interpreted by Domínguez Monedero have provided two other inscriptions which date from

ΜΕΤΑΞΥ 590 ΚΑΙ 560 Π.Χ. κάποιος έλληνας που βρισκόταν μάλλον προσωρινά στην απέναντι πλευρά των Ηρακλείων στηλών, στο λιμάνι της Ουέλβα, στην περιοχή της Ταρτησσού, αφιέρωσε μια λεκάνη από κιτρινωπή πάστα, χιώτικης προέλευσης, σε έναν αυτόχθονα από την περιοχή, ή κατά την άποψη του Μαρτίν Αλμάγρο, σε κάποια τοπική θεότητα. Στο χείλος της λεκάνης, ή στο καπάκι, έγραψε: Ανέθηκεν Νηθῶ (το αφιέρωσε στον Νηθῶ). Δυστυχώς δεν διασώζεται το όνομα του ανθρώπου που έκανε την αφιέρωση, αν και είναι σαφές ότι είναι ιωνικής καταγωγής, λόγω της διαλέκτου που χρησιμοποιεί, πιθανόν σάμιος αν κρίνουμε από την προέλευση του κεραμικού και από το γεγονός ότι υπάρχουν πολλές μαρτυρίες για το σαμιακό εμπόριο στην περιοχή της Ταρτησσού στα τέλη του 7^{ου} αι. π.Χ. και πρώτο μισό του 6^{ου} αι. π.Χ.. Μέχρι πρόσφατα, αυτή η επιγραφή ήταν η πρώτη στην Ουέλβα που μας έδινε ολόκληρο όνομα, αλλά νεώτερες ανακαλύψεις έφεραν στο φως άλλες δύο επιγραφές της ίδιας εποχής.

the same period. One is engraved on a Greek cup and, using letters from the Knidos alphabet, it says []ρακλέος ημί, which very probably, for linguistic reasons, as well as the worship remains that appeared in the place of the findings, could be understood as [H]ρακλέος ημί (*I belong to [He]racles*), thus providing the first epigraphic testimony of the existence of worship to this Greek god with whom the famous Melqart of Gades was identified, according to literary sources, as well as the confirmation of the important role that, through this identification, ancient Greek trade played on the Peninsula. Apart from some inscriptions of ownership, dedications or votive offerings such as these, numerous trading inscriptions consisting of abbreviated brands or proper names to identify traders and/or numbers corresponding to the number of vases included in a batch showed the presence of the Greeks from the coasts of eastern Greece, mainly from Samos, but also from other Ionian cities and from the Dorian cities of Rhodes and Knidos, as well as Euboea or its South Italic colonies, from the 7th century BC. The most ancient epigraphs, found in Guadalhorce and Toscanos on the Málaga

Fig. 9.1.- Samian bowl with Greek writing from Huelva dating from between 590 and 560 BC (according to Jesús Fernández and Ricardo Olmos). — Πινάκιο από τη Σάμο με ελληνική γραφή που βρέθηκε στην Ουέλβα και χρονολογείται μεταξύ 590 και 560 π.Χ. (κατά τον Χεσούς Φερνάντεθ και τον Ρικάρντο Όλμος).

Η μία είναι σκαλισμένη σε ελληνικό κύπελλο με το κνιδιακό αλφάβητο και λέει []ρακλέος ημί. Πιθανότατα, τόσο από γλωσσολογικής πλευράς, όσο και εξ αιτίας των πολιτιστικών ευρημάτων στην περιοχή, μπορεί να εκληφθεί ως [H]ρακλέος ημί (είμαι ο Ηρακλής) και μας δίνει την πρώτη επιγραφική μαρτυρία για την ύπαρξη της λατρείας του έλληνα ημίθεου, με τον οποίο – σύμφωνα με τις γραπτές πηγές – ταυτίζοταν ο Μέλκαρτ του Γκάδες. Επιβεβαιώνεται επίσης ο σημαντικός ρόλος αυτής της ταύτισης στο αρχαϊκό ελληνικό εμπόριο στην Ιβηρική Χερσόνησο. Εκτός από μερικές επιγραφές ιδιοκτησίας, αφιερώσεις ή αναθήματα όπως αυτές, υπάρχουν πολλές εμπορικές επιγραφές, που αποτελούνται από σημάδια ή συντομευσεις ονομάτων, ώστε να καταλαβαίνουν οι έμποροι και/ή από αριθμούς που αντιστοιχούν στην ποσότητα των αγγείων μιας παρτίδας. Όλ' αυτά αποδεικνύουν την παρουσία ελλήνων με καταγωγή από τις ακτές της ανατολικής Ελλάδας, κυρίως από τη Σάμο, αλλά κι από άλλες Ιονικές πόλεις και από τις δωρικές Ρόδο και Κνίδο, όπως και απ' την Εύβοια, και τις αποικίες της στη νότια Ιταλία, από τον 7^ο αι. π.Χ.. Από εκείνη την εποχή χρονολογούνται δυο αρχαιότερες επιγραφές που βρέθηκαν στο Γκουαδαλόρθε και στο Τοσκάνος της ακτής της Μάλαγα, όπου το ελληνικό εμπόριο εμφανίζεται να σχετίζεται αναμφίβολα με το δραστήριο φοινικικό εμπόριο. Οι ζωγραφισμένες επιγραφές από τον ίδιο τον ζωγράφο σε εικονογραφικές αναπαραστάσεις είναι αποτέλεσμα της εισαγωγής αττικών κεραμικών πολυτελείας ήδη από τις αρχές του 6^{ου} αι. π.Χ.. Τέτοιο παράδειγμα έχουμε στο Μεδεγίν (Μπαδαχόθ), που αποδίδεται στον ζωγράφο Εύχερο. Πρό-

coast, where Greek trade appeared, without a doubt, related to the intense Phoenician trade. Painted legends of iconographic representations are a reflection of the entry of luxurious Attic pottery at the beginning of the 6th century BC, of which there is an example in Medellín (Badajoz) attributed to the painter, Eucheiros, with an inscription showing ownership: καλῶν : εἰμι ποτέρ<ι>ο[v] / [Εὐχερος ἐποίησεν ἐμέ] (“I am a beautiful cup; I was made by Eucheiros”).

A new epigraphic phase, though closely related to the previous one, is found in the numerous Greek trading and ownership inscriptions, engraved above all on Attic pottery and, to a lesser degree, on South Italic pottery and found in Iberian settlements along the entire Mediterranean coast, that reflect the trading exchanges between the Greeks that were setting up more or less stable trading settlements on the Iberian coast and the Punics and Iberians. There are many trading epigraphs from the 5th and 4th

κειται για μια επιγραφή που δηλώνει τον δημιουργό: καλῶν εἰμι ποτέρ<ι>ο[v] / [Εὐχερος ἐποίησεν ἐμέ] (Εἶμαι ἓνα ωραῖο κύπελλο, με ἐφτιαξε ο Εὐχερος).

Ένα νέο στάδιο στην ιστορία των επιγραφών, αν και στενά συνδεδεμένο με το προηγούμενο, αποτελούν οι πολυάριθμες ελληνικές εμπορικές καταγραφές ή αυτές που αφορούν ιδιοκτησία, κυρίως σε αττικά κεραμικά και λιγότερο σε κεραμικά της νότιας Ιταλίας. Τέτοιες έχουν βρεθεί σε ιβηρικούς οικισμούς σε όλη την μεσογειακή ακτή και αποδεικνύουν τις εμπορικές ανταλλαγές μεταξύ των ελλήνων που εγκαθιδρύουν πάνω-κάτω σταθερές εμπορικές εγκαταστάσεις στην ιβηρική ακτή και των καρχηδονίων και ιβήρων. Υπάρχουν πολλές εμπορικές επιγραφές του 5^{ου} και 6^{ου} αι. π.Χ., μερικές φορές στα ελληνικά και στα καρχηδονιακά, που έχουν βρεθεί στις περιοχές: Τούχια (Χαέν), Θέρρο ντελ Ρεάλ (Γρανάδα), Θιγαρραλέχο, Πόθο ντε λα Νιέβε (Μούρθια), Τόρρε Ουτσέα (Αλμπαθέτε), Βιγιαρικός (Αλμερία), Γουαρδαμάρ ντελ Σεγούρα και Ιλιέτα ντελς Μπανιέτς (Αλικάντε), Ολοκάου (Βαλένθια ἓνα κύπελ-

Fig. 9.2.- Front and back of the Attic kylix from Eucheiros' workshop from Medellín (Badajoz), dating from the beginning of the 6th century BC (National Archaeological Museum). — Εμπρός και πίσω πλευρά αττικού κύλικα από το εργαστήριο του Εὐχερου, που βρέθηκε στο Μεδεγίν (Μπαδαχόθ). Χρονολογείται στις αρχές του 6^{ου} αι. π.Χ. (Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο).

centuries BC, sometimes in Greek and Punic, from Tugia (Jaén), Cerro del Real (Granada), Cigarralejo, Pozo de la Nieve (Murcia), Torre Uchea (Albacete), Villaricos (Almeria), Guardamar del Segura and La Illeta dels Banyets (Alicante), Olocau (Valencia, cup with the inscription Ἐρωτος, and, above all, Ullastret. It might have been an Iberian and not an Ionian who in the 5th century BC brought the little bronze figure with the dedication Ἀπολλόνιος ἀνέθεκεν (*Apollonius dedicated it*; to the Valencian coast from Attica, Euboea or an Euboean colony.

1	2	3	1	2	3
a	ΑΑ	Α	ks	Ξ	—
b	Β	Β	o	ο	◊
g	Γ	Γ	p	Π	—
d	Δ	Δ	q	Φ	—
e	ΕΕ	—	r	ΡΡ	ΔΔ
w	Ϝ	—	-	—	Δ' Δ' f
dz	ΙΙ	—	s	Ξ	ξ §
e:	Η	Η ^e	t	Τ	Τ
th	Θ	—	u	Υ	Υ
i	Ι	Ι	ph	Φ	—
k	Κ	Κ	kh	+ X	—
l	Λ	Λ	ps	Ψ	—
m	Μ	—	o:	Ω	—
n	ΝΝ	Ν	ts	Μ	ΜΜ ^s

Fig. 9.3.- Transcription of the Greek alphabet (1) together with its equivalence in the Ionic alphabet at the end of the ancient Greek period (2) and with the Greek-Iberian alphabet from the east of the Peninsula (3), according to Javier de Hoz. — Το ελληνικό αλφάβητο (1) με την αντιστοιχία του στο ιωνικό αλφάβητο κατά τα τέλη της αρχαϊκής περιόδου (2) και στο ελληνο-ιβηρικό αλφάβητο της Ανατολικής Ιβηρικής Χερσονήσου (3) (κατά τον Χαβιέρ ντε Θέ).

λο με την επιγραφή Ἐρωτος) και κυρίως στο Ουλιαστρέτ. Θα μπορούσε να είναι ιβηρας και όχι ίων αυτός που τον 5^ο αι. π.Χ. έφερε στην ακτή της Βαλένθια από την Αττική, την Εύβοια ή κάποια ευβοϊκή αποικία το ορειγάλκινο αγαλματίδιο με την αφιέρωση Απολλόνιος ανέθεκεν (Το αφιέρωσε ο Απολλόνιος).

Ξεχωριστή περίπτωση φυσικά αποτελεί το Εμπόριον, η ίδρυση του οποίου ως ελληνική πόλη τον 6^ο αι. π.Χ. το μετατρέπει όχι μόνο σε βασική εστία επιγραφικών μαρτυριών, αλλά και σε μέρος, όπου αυτές οι μαρτυρίες αποκτούν στην αρχαϊκή εποχή μεγαλύτερη ποικιλία, ανάλογη μιας κοινότητας πολιτών και όχι απλά μιας εμπορικής εγκατάστασης. Ανάμεσα στους βασικούς εκπροσώπους της αρχαϊκής επιγραφικής αυτής της πόλης, εκτός από μερικές καταγραφές ιδιοκτησίας ή υπογραφές δημιουργού, έχουμε εξαιρετικές επιγραφές του είδους Ἄκρυλος μην έηκε μ'ερίρω συν[εταίρω] (ο Ἄκρυλος μου έστειλε τον έμπιστο συνεταίρο του) και Ονάσις (ε)ι του καταλαπαξικολίου / [H]ρακλέ (Χρησιμεύεις για ν' αδειάζεις την κοιλιά, Ηρακλή), ή πολιτιστικού χαρακτήρα, όπως διάφορες επιγραφές με το όνομα του Διονύσου.

Αλλά το σημαντικότερο εύρημα στο Εμπόριο είναι οι τρεις ιδιωτικές επιστολές, πιθανόν εμπορικού περιεχομένου και οι τρεις, που είναι γραμμένες σε μόλυβδο. Ο μόλυβδος ως επιγραφική βάση αποκτά μεγάλη σπουδαιότητα στον Ιβηρικό κόσμο. Αυτή η βάση, αλλά και το επιγραφικό περιεχόμενο αυτών των επιστολών έχει τέτοιο ενδιαφέρον που συναντάται μόνο σε κείμενα άλλων περιθωριακών τόπων του ελληνικού κόσμου, όπως αυτά του Πες Μαό στη Γαλλία και της Ολβίας και του Μπερεζάν στη Μαύρη Θάλασσα. Η πληρέστερη και σίγου-

Obviously, the case of Empúries is different, whose founding as a Greek city in the 6th century BC made it not only the main focus of epigraphic testimonies, but the place in which they took on the greatest variety, in keeping with the type of citizen community and not simply as a trading settlement, in ancient Greek times. The main representatives of ancient Greek epigraphy in this city were, apart from various signs of ownership or authorship, recreational inscriptions such as Ἄρκυλος μὴν ἔηκε μ' ἐρήρωι συν[εταίρωι] (*Arkylos sent me his faithful com[panion]*) or Ὀνάσις· (εἶ) ἵ τοῦ καταλαπαξικοιλίου / [H]ρακλέ (*You are useful for emptying my belly. Heracles*) or of a cultural kind such as several inscriptions with the name of Dionysus.

However, the most characteristic ones of Empúries –because of implications that the use of this support had in the

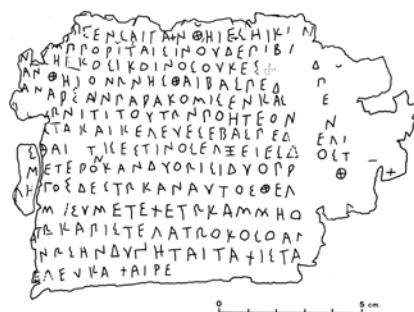
Fig. 9.4.- Greek writing on Attican pottery from the 5th and 4th centuries BC, from the excavations carried out in the Neapolis in Emporion (MAC-Empúries). — Ελληνικές επιγραφές σε αττικά κεραμικά του 5^{ου} και του 4^{ου} αι. π.Χ., που βρέθηκαν κατά τις ανασκαφές στη Νέα Πόλη του Εμπορίου (Αρχαιολογικό Μουσείο της Καταλωνίας – Εμπόριον).

ρα εμπορικού χαρακτήρα επιστολή, που χρονολογείται μάλλον από το δεύτερο μισό του 5^{ου} αι. π.Χ., περιέχει οδηγίες του αποστολέα της προς τον παραλήπτη και αναφέρει κάποιο τρίτο άτομο, μάλλον ιβηρικής καταγωγής, αν κρίνουμε από το όνομά του, Μπασπέντ, αλλά και τους εμπορίτες συνολικά. Η επιστολή περιέχει ορολογία χαρακτηριστική των εμπορικών μαρτυριών και ειδικά του ναυτικού εμπορίου, και –μαζί με τις επιστολές της νότιας Γαλλίας και της Μαύρης Θάλασσας – δείχνει ότι τον 5^ο, ίσως και τον 6^ο αι. π.Χ., αν κρίνουμε από κάποιο απ' τ' άλλα γράμματα, υπήρχε ένα σύστημα ναυτικού εμπορίου με δικό του σύστημα ναύλωσης και δικούς του νόμους, στο οποίο η δομή έπαιζε πια σημαντικό ρόλο. Λαμβάνοντας υπ' όψιν πόσο ευρέως χρησιμοποιούσαν τον μόλυβδο οι ιβηρες και πόσο προσαρμόστηκαν στο ελληνικό αλφάβητο, γίνεται φανερός ο ρόλος που έπαιξε στις σχέσεις ελλήνων-ιβήρων στη Χερσόνησο η χρήση του μολύβδου από τους έλληνες του Εμπορίου, όπου εκτός απ' αυτές τις επιστολές βρέθηκαν και δύο κατάδεςμοι (κατάρες) σε μόλυβδο, ιδιαίτερου ενδιαφέροντος, κυρίως λόγω της ονοματολογίας και των γλωσσολογικών χαρακτηριστικών, ιδίων της Ιωνίας, από την οποία προέρχονταν και οι φωκαείς άποικοι της πόλης.

Οι εμπορικές επαφές κατά την ελληνιστική περίοδο με τον ελληνικό κόσμο της Δύσης, γίνονται αισθητές κυρίως από τις πολυάριθμες επιγραφές σε αμφορείς, ως επί το πλείστον από τη Ρόδο, αλλά και από τη Σάμο και την Κνίδο, που βρέθηκαν σε θραύσματα αυτών των αμφορέων σε όλη τη μεσογειακή ακτή. Αυτοί οι αμφορείς αποδεικνύουν ότι υπήρχε δραστήριο εμπόριο σε όλη της δυτική ακτή της Μικράς Ασίας, το

Iberian world, as well as the interest in the epigraphic content, similar only to texts from other marginal places of the Greek world, such as Pech Maho in Gaul or Olbia Island and Berezan on the Black Sea— are the three private letters inscribed on lead, probably of a commercial nature. The most complete one, which referred to trading, probably dates from the second half of the 5th century BC and is a letter in which the author sends the addressee instructions and mentions a third party, possibly an Iberian due to his name, Basped, as well as the Emporitans as a whole. The letter contains terminology typical of commercial documents and specifically of maritime trade and reflects, along with parallel letters from the south of Gaul and from the Black Sea, the existence of a complex naval trade with its own contractual and legal system, in which writing played an important role, in the 5th century BC (possibly dating from the 6th century BC judging by some of the other letters). In view of the extensive use of lead by the Iberians and their adaptation to the Greek alphabet, the implications that the use of lead by Greeks in Empúries had on the relationship between the Greeks and Iberians in the Peninsula are obvious. Two curse tablets inscribed on lead were found in addition to these two letters, which are of special interest, above all because of the onomastics and linguistic characteristics typical of the Ionian area from which the Phocaean colonisers of the city came.

The Hellenistic presence in the western Greek world was mainly found, with regard to written statements, in the great number of amphora stamps,

οποίο - όπως αποδεικνύουν οι μαρτυρίες από την αρχαϊκή εποχή – σημάδεψε την αρχή των επαφών των ελλήνων με την Ιβηρία, αν και διά των φοινίκων εκείνη την εποχή. Αν και σε μικρότερη ποσότητα, υπάρχουν ελληνικές επιγραφές και σε ιταλικούς αμφορείς. Το καλύτερο παράδειγμα που έχουμε είναι αυτό του ναυαγίου στο Μαγκουάρδισ της Μαγιόρκα, από τα τέλη του 2^{ου} – αρχές του 1^{ου} αι. π.Χ.. Το πλοίο μετέφερε τουλάχιστον κρασί από την Απουλία και την Κατάνια. Χάρη σε άλλο ναυάγιο στον κόλπο της Αλμπουφερέτα (Αλικάντε) έχουμε ένα

Fig. 9.5.- Greek commercial letter written on lead from the 5th century BC from the Neapolis in Emporion (MAC-Empúries). — Ελληνική επιστολή σε μόλυβδο, του 5^{ου} αι. π.Χ. που βρέθηκε στη Νέα Πόλη του Εμπορίου (Αρχαιολογικό Μουσείο της Καταλωνίας – Εμπόριον).

above all from Rhodes, but also from Samos and Knidos, found on fragments of amphora handles all along the Mediterranean coast. These amphorae show the existence of intense trade with the western coast of Asia Minor, a trade that seems to have recovered, as shown in ancient Greek statements, what set the beginning of Greek contacts with Iberia, although still in the hands of the Phoenicians. To a lesser degree, there are also Greek stamps on Italian amphorae, of which the best example was found in the Nanguardis shipwreck in Majorca, from the end of the 2nd century BC/beginning of the 1st century BC, loaded with Apulian and Campanian wine, among others. Thanks to another shipwreck, this time in the Bay of Albufereta (Alicante), we have a sample of how, together with amphorae and other trading objects that arrived in boats from the east to our coasts, other kinds of objects that traders brought with them also arrived, either as personal objects or as amulets. The text inscribed on a pottery fragment found in the shipwreck in the Bay of Albufereta, perhaps an ostrakon, is clearly for votive purposes as it mentions the Cabeiri and it is perhaps related to an oracular response, possibly regarding the trip to Iberia, judging by the letters $\chi\rho\eta\sigma\iota$ on the first line preserved, corresponding to a verbal or nominal form of the root assigned to oracular activity. The stamps with the names Ion and Nikias, typical of a seemingly well-established workshop of Campanian pottery, show stable Greek presence in the Hellenistic period. This pottery was distributed throughout a large area of territory of

δείγμα για το πώς, μαζί με αμφορείς και άλλα προϊόντα που μεταφέρονταν με πλοία από την Ανατολή στις ιβηρικές ακτές, μεταφέρονταν κι άλλου είδους αντικείμενα που κουβαλούσαν μαζί τους οι έμποροι, είτε ως προσωπικά αντικείμενα είτε ως φυλακτά. Το κείμενο που είναι γραμμένο σ' ένα κεραμικό θραύσμα που βρέθηκε στο ναυάγιο του κόλπου της Αλμπουφερέτα, ένα όστρακο πιθανώς, είναι σαφώς αναθηματικό, όπως συνεπάγεται από την αναφορά στους Καβείρους και ίσως να σχετίζεται με κάποιον χρησμό για το ταξίδι στην Ιβηρία, αν κρίνουμε από τη λέξη $\chi\rho\eta\sigma\iota$ της πρώτης αράδας που διασώζεται, που θα μπορούσε να είναι η ρίζα της λέξης χρησμός. Μαρτυρία της ελληνικής παρουσίας την ελληνιστική εποχή αποτελούν και οι επιγραφές με τα ονόματα Ίων και

Fig. 9.6.- In the 1952 publication by Martín Almagro, Las inscripciones ampuritanas griegas, ibéricas y romanas, the first exhaustive inventory of the Greek epigraphs found in Emporion was given. Image of page 20 of the publication with the inscription of the Massaliote Thespis. — Στο βιβλίο του Μαρτίν Αλμάργκο το 1952, υπό τον τίτλο Οι ελληνικές, ιβηρικές και ρωμαϊκές επιγραφές του Εμπορίου υπάρχει η πρώτη λεπτομερής απογραφή των ελληνικών επιγραφών του Εμπορίου. Εικόνα από τη σελίδα 20 του βιβλίου, με την επιγραφή του μασσαλιώτη Θέσπιδος.

what is currently Catalonia, particularly Roses, Ullastret and Empúries.

It was at the end of the 3rd century BC and above all during the 2nd century BC, when Greek epigraphy on the Peninsula became most enriched, particularly for two reasons. One was the arrival of the Romans and the other was the appearance, at last, of stone as an epigraphic support. The first written statements of the relationship between Greeks and Romans on the Peninsula are of a warlike nature: sling projectiles which appeared in Sagunto with the names of Euethidas and Arnias and sling projectiles found in Garray (Soria), with the inscription Αιτωλῶν (*of the Etolians*), written in both cases probably by a member of the Greek *auxilia* who fought in the Roman conquest wars during the 2nd century BC, or in the case of the first, perhaps at the end of the 3rd century BC, when Sagunto was captured.

Epigraphs on stone appeared with an interesting epitaph found in Empúries, which dates from between the 3rd and 1st centuries BC and was dedicated to Thespis son of Aristoleos, a Massiliote, reflecting the continuity of the relations between the Greek colonies in the north of the Peninsula and the South of France. An epitaph which dates from the 2nd to 1st centuries BC from near Tarraco dedicated to Euxenos of Neapolis is possibly a reflection, at the same time, of the relation between the coast of Tarraco, Roman occupation and the south of Italy. Some examples of private domestic epigraphy in mosaic date to the 1st century BC, which were found at the entrance to some rooms and consisted of formulas of

Νικίας, που κατά τα φαινόμενα αποδίδονται σ' ένα γνωστό εργαστήριο κεραμικών στην Κατάνια, το οποίο πουλούσε το εμπόρευσμά του σε μεγάλο τμήμα της σημερινής Καταλωνίας, ιδιαιτέρως στη Ρόδη, το Ουλιαστρέτ και το Εμπόριον.

Η ελληνική επιγραφική στην Ιβηρική Χερσόνησο εμπλουτίζεται κυρίως στα τέλη του 3^{ου} αι. π.Χ. για δύο λόγους: ο πρώτος είναι η άφιξη των ρωμαίων και ο δεύτερος η εμφάνιση – επί τέλους – της πέτρας ως βάση της επιγραφής. Οι πρώτες γραπτές μαρτυρίες για τη σχέση μεταξύ ελλήνων και ρωμαίων στην Ιβηρική Χερσόνησο είναι πολεμικού χαρακτήρα: βελανδία-βλήματα που βρέθηκαν στο Σαγούντο με τα ονόματα Ευεθίδας και Αρνίας και βελανδία στο

Fig. 9.7.- Greek inscriptions from the 1st century BC, done in opus signinum, which was found on the floors of the various houses of the Neapolis in Emporion (MAC-Empúries). — Ελληνικές επιγραφές του 1^{ου} αι. π.Χ. σε ρωμαϊκό σκυρόδεμα, που βρίσκονται στα δάπεδα διαφορετικών σπιτιών της Νέας Πόλης του Εμπορίου (Αρχαιολογικό Μουσείο της Καταλωνίας – Εμπόριον).

domains or greetings: χαῖρε ἀγαθός δαίμων; ἡδύκοιτος; εὐ[τ]υχέω; χαῖρετε, which showed how long the Hellenistic atmosphere lasted in Empúries. From the same period, the inscription on clay tiles of the abbreviation Δημ could be one of the few statements of public epigraphy found in this city if the abbreviation corresponds to δημ(όσια), which is the most likely, or one of the few statements of worship if it corresponds to Δήμητρος. In fact, one of the questions that arises from the Greek epigraphy in Empúries is the lack of it in general and the absence of expected official statements in a significant number over so many centuries, taking into account the model of the classical Greek city. A series of fragments dating from the 2nd-1st centuries BC could belong to public inscriptions judging by the large size of the letters and the care taken with the finishes of the epigraphic fields. In some of these fragments, a mention of Zeus and the nymphs has been thought to be found. What is sure is that there is a stone plaque to put against the wall on which one can read Θέμιδος (of

Fig. 9.8.- Inscription of Emporion, dating from the Hellenistic period, which was linked to a sanctuary dedicated to Themis (MAC-Empúries). — Ελληνιστική επιγραφή του Εμπορίου, που προφανώς σχετιζόταν με το ιερό της Θέμιδος (Αρχαιολογικό Μουσείο της Καταλωνίας – Εμπόριον).

Γκαρράι (Σόρια) με την επιγραφή Αιτωλών (των Αιτωλών). Και στις δύο περιπτώσεις, πρέπει να είχαν σκαλιστεί από έλληνες βοηθούς (auxilia) πολεμιστών, που συμμετείχαν στους ρωμαϊκούς κατακτητικούς πολέμους τον 2^ο αι. π.Χ., ή – στην περίπτωση των δύο πρώτων – στα τέλη του 3^{ου} αι. π.Χ., στην κατάκτηση του Σαγούντο.

Οι επιγραφές σε πέτρα εμφανίζονται με μια ενδιαφέρουσα επιτύμβια πλάκα που βρέθηκε στο Εμπόριον και χρονολογείται μεταξύ 3^{ου} και 1^{ου} αι. π.Χ.. Είναι αφιερωμένη στον Θέσπιδα, γιό του μασσαλιώτη Αριστολέου. Η πλάκα αυτή επιβεβαιώνει τη συνέχεια των σχέσεων μεταξύ των ελληνικών αποικιών στη βόρεια Ιβηρική και τη νότια Γαλλία.

Μια επιτύμβια πλάκα που χρονολογείται μεταξύ 2^{ου} και 1^{ου} αι. π.Χ., προέρχεται από το Τάρρακο (σημερινή Ταρραγόνα) και είναι αφιερωμένη στον Εύξεινο από τη Νάπολη, είναι πιθανόν να αποδεικνύει την σχέση ανάμεσα στην κατεχόμενη από τους ρωμαίους ακτή του Ταράκκου και της νότιας Ιταλίας. Από τον 1^ο αι. π.Χ. χρονολογούνται ορισμένες επιγραφές σε μωσαϊκά ιδιωτικών κατοικιών, που βρέθηκαν στις εισόδους δωματίων. Αφορούν ευχές ή χαιρετισμούς όπως χαῖρε ἀγαθός δαίμων, ἡδύκοιτος, εὐ[τ]υχέω, χαῖρετε και αποδεικνύουν την επιβίωση του ελληνικού στοιχείου στο Εμπόριον. Από την ίδια εποχή χρονολογείται και η επιγραφή πάνω σε πήλινα κεραμίδια της συντομογραφίας Δημ, η οποία θα μπορούσε να είναι ένα από τα ελάχιστα τεκμήρια δημόσιας επιγραφικής που βρέθηκαν σ' αυτή την πόλη, αν η επιγραφή σημαίνει δημ(όσια), όπως πιθανολογείται, ή ένα από τα επίσης λίγα πολιτιστικά τεκμήρια, αν σημαίνει Δήμη(τρος). Ένα από τα ερωτηματικά

Themis), possibly to demarcate an altar or area dedicated to Themis probably in the area of the Hellenistic sanctuaries of the southern sector of Neapolis. Unfortunately, apart from letters and fragments, the epigraphy of this large area for worship about which we have archaeological knowledge only consists of an inscription from the end of the 2nd century BC/beginning of the 1st century BC which, for various reasons, among others that of being the only definite statement of the ascription of one of the Emporitian worship areas

Fig. 9.9.- Bilingual inscription, in Greek and Latin, from the southern sector of the Neapolis in Emporion, in which Noumas from Alexandria dedicates a temple to Serapis at the beginning of the 1st century BC (MAC-Empúries). — Δίγλωσση επιγραφή – στα ελληνικά και στα λατινικά – που βρέθηκε στον νότιο τομέα της Νέας Πόλεως του Εμπορίου, σύμφωνα με την οποία, ο αλεξανδρινός Νουμάς αφιέρωσε έναν ναό στον Σαράπιδα στις αρχές του 1^{ου} αι. π.Χ. (Αρχαιολογικό Μουσείο της Καταλωνίας – Εμπόριον).

που προκύπτουν από τις ελληνικές επιγραφές στο Εμπόριον είναι γιατί είναι γενικώς τόσο λίγες και γιατί δεν υπάρχουν επίσημες μαρτυρίες, που θα ήταν φυσιολογικό να υπάρχουν πολλές μέσα σε τόσους αιώνες, αν λάβουμε υπ' όψιν το πρότυπο της κλασικής ελληνικής πόλης. Μια σειρά από θραύσματα της περιόδου μεταξύ 2^{ου} και 1^{ου} αι. π.Χ. θα μπορούσαν ν' ανήκουν σε δημόσιες επιγραφές, αν κρίνουμε από το μεγάλο μέγεθος των γραμμάτων και την προσοχή στο φινίρισμα της γραμμής περιοχής. Σε κάποια απ' αυτά τα θραύσματα κάποιοι πιστεύουν ότι αναφέρεται ο Ζευς και οι νύμφες. Θεωρείται βέβαιο ότι η επιτείχια πλάκα με την επιγραφή Θέμιδος οριοθετεί έναν βωμό ή χώρο αφιερωμένο στην Θέμιδα, που πιθανώς βρισκόταν στην περιοχή των ελληνιστικών ιερών του νοτίου τομέα της Νέας Πόλης. Δυστυχώς, από αυτόν τον σπουδαίο λατρευτικό χώρο που είναι γνωστός από αρχαιολογικής πλευράς, από επιγραφικής πλευράς δεν έχουν διασωθεί παρά μόνο γράμματα και θραύσματα και μία επιγραφή από τα τέλη του 2^{ου} – αρχές του 1^{ου} αι. π.Χ., η οποία αποτελεί το κύριο ελληνικό επιγραφικό εύρημα σε πέτρα από την προ Αυγούστου εποχή, για διάφορους λόγους, μεταξύ των οποίων επειδή είναι το μοναδικό σίγουρο τεκμήριο που αποδίδει κάποιον από τους λατρευτικούς χώρους του Εμπορίου σε συγκεκριμένη θεότητα. Πρώτα στα λατινικά και ύστερα στα ελληνικά, το κείμενο λέει: *Για [την Ισιδα και ;] τον Σαράπιδα, ο Νουμάς Νουμένιος ο αλεξανδρινός έφτιαξε με ευσέβεια τούτον τον ναό, τα αγάλματα και την στοά.* Φαίνεται πως πρόκειται για το αναμνηστικό κείμενο της θεμελίωσης του ναού του Σαράπιδος στο Εμπόριον, τον οποίο έφτιαξε ένας

to a given divinity, is the main Greek epigraphic finding on stone in pre-Augustan Iberia. The text says, first in Latin and then in Greek: *For [Isis and?] Sarapis the temple, the statues and the stoa were piously made by Alexandrine Noumas Noumenio*. It would seem to be the commemorative text of the founding of the Temple of Serapis in Empúries, carried out by a Greek from Alexandria, who had possibly settled in the city for trading reasons, as many other Alexandrines had done in other trading ports on the Mediterranean, which we know about thanks to the inscriptions. Apart from the mainly worshipful interest of the text, what is notable is the fact that it is bilingual and that Latin is the first language, which, together with the content, confirms the founding as an event recognised by the government of the city, which was then under Roman command. This Greco-Latin contact, which also reflects the bilingual epitaph of Democritus, son of Sostratus and Paula Emilia at the change of period, was the predecessor of the kind of Greek epigraph that was to be found from then on, on the Iberian Peninsula. On the one hand, an epigraphy of Greek and Greco-Oriental people settled in Roman cities or sent to Hispania within the context of the Roman army or administration. On the other hand, an epigraphy of Roman elite people who boasted their Hellenic culture. ~~~~~

έλληνας απ' την Αλεξάνδρεια, που για επαγγελματικούς λόγους (εμπόριο) είχε εγκατασταθεί στην πόλη, όπως είχαν κάνει κι άλλοι αλεξανδρινοί σε άλλα εμπορικά λιμάνια της Μεσογείου, όπως καταδεικνύουν οι επιγραφές. Πέρα από το κυρίως λατρευτικό ενδιαφέρον του κειμένου, ξεχωρίζει το γεγονός ότι είναι δίγλωσσο. Τόσο αυτό το στοιχείο, όσο και το περιεχόμενό του, επιβεβαιώνουν ότι η θεμελίωση ήταν πράξη αναγνωρισμένη από την κυβέρνηση της πόλης, η οποία τότε τελούσε υπό ρωμαϊκή κυριαρχία. Αυτή η συνύπαρξη ελληνικών και λατινικών, που συναντάμε και στην δίγλωσση επιτύμβια πλάκα του Δημοκρίτου, υιού του Σωστράτου και της Πάουλα Εμιλία, που χρονολογείται από την αλλαγή της χιλιετίας, θεωρείται πρόδρομος των ελληνικών επιγραφών της Ιβηρικής Χερσονήσου και από εκείνη την εποχή και ύστερα. Από την μία πλευρά έχουμε επιγραφές ελλήνων ή ελλήνων από την Ανατολή που είχαν εγκατασταθεί σε ρωμαϊκές πόλεις ή αποσταλεί στην Ισπανία με τον ρωμαϊκό στρατό ή διοίκηση. Από την άλλη πλευρά έχουμε τις επιγραφές της ρωμαϊκής ανώτατης κοινωνικής τάξης που έκανε επίδειξη του ελληνικού μορφωτικού της υποβάθρου. ~~~~~

GREEK TOREUTICS AND PRECIOUS
METAL WORK IN IBERIA

Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΤΟΡΕΥΤΙΚΗ ΚΑΙ
ΧΡΥΣΟΧΟΪΑ ΣΤΗΝ ΙΒΗΡΙΑ

»»»»»»»» **Sebastián Celestino Pérez** ««««««««

(Unidad Asociada Universidad Autónoma de Madrid/
Instituto de Arqueología de Mérida del CSIC)

THE ENORMOUS IMPACT of the Phoenician colonisation on the south of the Iberian Peninsula favoured the general introduction of manufactured objects from the eastern Mediterranean. In this way, the presence of Greek products was limited, used for trading on the peninsular market by the Phoenicians themselves from the first moments of the colonisation, together with other objects from the westernmost areas of the Mediterranean. Therefore, the vast majority of precious metal work and toreutics that are documented on the Iberian Peninsula from the 9th century BC onwards are of Eastern origin. Barely a century later, these products were being made in local workshops, imitating the eastern models with hardly any alterations. It was at this time when bronze and gold objects from Greece took on special relevance which, despite not being very commonly found, were prestigious goods among the ruling classes. These objects were an

Ο ΦΟΙΝΙΚΙΚΟΣ ΑΠΟΙΚΙΣΜΟΣ στη νότια Ιβηρική Χερσόνησο προκάλεσε σε μεγάλο βαθμό την γενικευμένη εισαγωγή χειροποίητων αντικειμένων από την ανατολική Μεσόγειο. Έτσι, περιορίστηκε η παρουσία ελληνικών προϊόντων, που εμπορεύονταν στη χερσόνησο οι ίδιοι οι φοίνικες, από την πρώτη στιγμή του αποικισμού, μαζί με αντικείμενα από τις δυτικότερες περιοχές της Μεσογείου. Γι' αυτό, η μεγάλη πλειοψηφία των προϊόντων χρυσοχοΐας και τορευτικής που τεκμηριώνονται στην Ιβηρική Χερσόνησο από τον 9^ο αι. π.Χ. προέρχονται από την ανατολή. Μόλις έναν αιώνα αργότερα, αυτά τα προϊόντα κατασκευάζονταν πια σε ντόπια εργαστήρια, τα οποία μιμούνταν τα ανατολίτικα πρότυπα σχεδόν χωρίς διαφορές. Ακριβώς τότε είναι που γίνονται ιδιαίτερως δημοφιλή τα μπρούτζινα και χρυσά αντικείμενα από την Ελλάδα που, επειδή είναι σπάνια, παίζουν τον ρόλο αντικειμένων κοινωνικού κύρους στους κόλπους των τάξεων εξουσίας. Αυτά τα αντικείμενα είναι το

alternative and a sign of distinction in view of the homogeneity and the high number of pieces made in peninsular workshops, and this continued to be the case until well into the 6th century BC, when the Etruscan workshops and those from the south of Italy started to introduce their own products imitating the Greek originals. This process lasted until the beginning of the 4th century BC. Therefore, there are more ancient Greek bronzes than from the 5th and 4th centuries BC, when there was a genuine invasion of Attican pottery. The main places in which the oldest Greek objects, particularly of Ionian origin, have been documented are restricted to the Catalan coast which was more exposed to Greek colonisation and to Huelva, where some of the most

Fig. 10.1.- Corinthian helmet found at the estuary of the River Guadalete (Cádiz) dating from the beginning of the 7th century BC (National Archaeological Museum). — Κορινθακή περικεφαλαία που βρέθηκε στις εκβολές του ποταμού Γκουαδαλέτε (Κάδιθ) και χρονολογείται στις αρχές του 7^{ου} αι. π.Χ. (Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο).

διαφορετικό στοιχείο, αυτό που ξεχωρίζει, απέναντι στην ομοιογένεια και την αφθονία των προϊόντων που έχουν κατασκευαστεί στα ντόπια εργαστήρια και αυτή η νοοτροπία θα διατηρηθεί μέχρι προχωρημένον τον 6^ο αι. π.Χ., που τα ετρουσκικά εργαστήρια και τα εργαστήρια της νότιας Ιταλίας αρχίζουν να εξάγουν τα δικά τους προϊόντα, αντιγράφοντας τα αυθεντικά ελληνικά. Αυτή η διαδικασία θα διαρκέσει ως τις αρχές του 4^{ου} αι. π.Χ.. Γι' αυτόν τον λόγο, υπάρχουν περισσότερα αρχαϊκά ελληνικά μπρούτζινα προϊόντα, παρά του 5^{ου} και του 4^{ου} αι. π.Χ., οπότε παρατηρείται μια πραγματική εισβολή αττικών κεραμικών. Οι βασικές εστίες όπου έχουν τεκμηριωθεί αρχαιότερα ελληνικά αντικείμενα, κυρίως ιωνικής προέλευσης, περιορίζονται στην καταλανική ακτή, η οποία ήταν πιο εκτεθειμένη στον ελλη-

Fig. 10.2.- Bronze head in an orientalised style which represents a lioness or a panther from a tomb in El Portixol necropolis in Emporion (Empúries), dating from around 500 BC (MAC-Empúries). — Ορειχάλκινη κεφαλή ανατολίζοντος ρυθμού, που αναπαριστά λέαινα ή θηλυκό πάνθηρα. Βρέθηκε σε τάφο της νεκρόπολης του Ελ Πορτισόλ του Εμπορίου (Εμπούριες). Χρονολογείται περί το 500 π.Χ. (Αρχαιολογικό Μουσείο της Καταλωνίας – Εμπόριον).

significant pieces in funeral contexts have appeared. Some objects with a strong Greek tradition are documented from the 6th century BC, although it would seem that they were made in Italic workshops, in the peripheral areas of the Levante, Alto Guadalquivir and Extremadura.

The most significant imported Greek bronzes are the pitchers from Huelva, both because of their antiquity as well as because they were found in funeral contexts which enables them to be dated with accuracy, as is also the case of the rhomboid belt clasps of Ionian origin found in various tombs in the south of the Peninsula. We are referring to the Rhodian-style pitchers found in tomb 5 of La Joya (Huelva) and in tumulus 2 of the Santa Marta necropolis (Huelva), both of which

Fig. 10.3.- Bronze figure representing a siren (550-500 BC) from a tomb in Les Corts necropolis in Empúries (MAC-Empúries). — Ορειχάλκινο αγαλματίδιο που αναπαριστά σειρήνα (550-500 π.Χ.). Βρέθηκε σε τάφο της νεκρόπολης του Κορτς ντ'Εμπούριες (Αρχαιολογικό Μουσείο της Καταλωνίας – Εμπούριον).

νικό αποικισμό και στην Ουέλβα, όπου έχουν βρεθεί κάποια από τα σημαντικότερα κομμάτια που σχετίζονται με τα ταφικά τελετουργικά. Από τον 6^ο αι. π.Χ., στις περιοχές γύρω από το Λεβάντε, τον Άνω Γουαδαλκιβίρ και την Εξτρεμαδούρα, τεκμηριώνονται ορισμένα αντικείμενα της κυρίαρχης ελληνικής παράδοσης, που μάλλον όμως έχουν κατασκευαστεί σε ιταλικά εργαστήρια.

Τα σημαντικότερα εισαγόμενα ελληνικά μπρούτζινα αντικείμενα είναι οι οινοχόες που βρέθηκαν στην Ουέλβα, τόσο λόγω της αρχαιότητάς τους, όσο κι επειδή βρέθηκαν σε νεκροταφεία, γεγονός που επιτρέπει να τις χρονολογήσουμε με σιγουριά, όπως και τις ιωνικής προέλευσης αγκράφες ζώνης με τις ρομβοειδείς πλάκες, που βρέθηκαν σε διάφορους τάφους στη νότια Ιβηρική Χερσόνησο. Αναφερόμαστε σε δύο οινοχόες ροδίτι-

Fig. 10.4.- Bronze satyr (550-500 BC), from the Llano de la Consolación archaeological site (Montealegre del Castillo, Albacete) (National Archaeological Museum). — Ορειχάλκινος Σάτυρος (550-500 π.Χ.), που βρέθηκε στον αρχαιολογικό χώρο του Πάνο ντε λα Κοσολαθιόν (Μοντεαλέγκρε ντελ Καστίγιο, Αλμπαθέτε) (Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο).

were found next to ritual recipients or “braziers” which were traditionally matched with Phoenician pyriform pitchers; in other words, they appeared as an element of particular social significance. These pitchers are characterised by their large globular size, their trefoil-shaped mouths and the typical discoidal circles supported on the back of the rim from where the solid handle of strips, finished off with a cane, protruded. Whilst Phoenician pitchers were made of molten bronze, the peninsular Greek ones were made using the beating technique, using greater quantities of lead to guarantee their resistance. The best quality specimen, of which only the rim and the handle are preserved, is that which came from Granada, plated in silver and kept in the Hispanic Society of America in New York. The so-called

Fig. 10.5.- Bronze symposiast Silenus (500-450 BC) from Tablas de las Cañas (Capilla, Badajoz) (National Archaeological Museum). — Ορειχάλκινος Σειληνός σε συμπόσιο (500-450 π.Χ.) που βρέθηκε στις Τάβλας ντε λας Κάνιας (Καπίγια, Μπαδαχόθ) (Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο).

κου τύπου, που βρέθηκαν στον τάφο 5 της Λα Χόγια (Ουέλβα) και στο ανάχωμα 2 της νεκρόπολης της Σάντα Μάρτα (Ουέλβα), μαζί με δύο τελετουργικά αγγεία ή «μαγκάλια», που παραδοσιακά συνταίριαζαν με απιόσχημα φοινικικά αγγεία. Εμφανίζονται δηλαδή ως χαρακτηριστικό ιδιαίτερου κοινωνικού κύρους. Αυτές οι οινοχόες χαρακτηρίζονται από το μεγάλο σφαιρικό τους μέγεθος, το τρίλοβο στόμιό τους (τριφυλλόστομες) και τα χαρακτηριστικά δισκοειδή στροφεία που στηρίζονται στο πίσω μέρος του λαιμού, από κεί που ξεκινά η χοντρή λαβή από λωρίδες με ανθέμιο στο τελείωμα. Ενώ οι φοινικικές οινοχόες είναι από χυτευμένο ορείχαλκο, οι

Fig. 10.6.- Bronze statue representing the god Hypnos from Jumilla (Murcia), dating from the Hellenistic period (National Archaeological Museum). — Ορειχάλκινο ελληνιστικό άγαλμα που αναπαριστά τον θεό Ύπνο και βρέθηκε στην Χουμίγια (Μούρθια) (Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο).

Vives vase is also kept here, a later imitation such as the one in Valdegamas (Don Benito, Badajoz), from the mid-6th century BC, or that of the Archaeological Museum of Catalonia-Barcelona from Seville, dating from the 5th century BC. Nevertheless, the oldest Greek imported bronze is the Corinthian helmet found at the estuary of the River Guadalete, from the beginning of the 7th century BC, which has been interpreted as a ritual offering.

Fig. 10.7.- Bronze warrior from a possible workshop in Magna Graecia from the second half of the 5th century BC, from Son Gelabert de Dalt archaeological site (Sineu, Mallorca) (National Archaeological Museum). — Ορειχάλκινος πολεμιστής πιθανώς από εργαστήριο της Μεγάλης Ελλάδας, που χρονολογείται στο δεύτερο μισό του 5^{ου} αι. π.Χ. Βρέθηκε στον αρχαιολογικό χώρο του Σαν Τζελαμπέρτ ντε Νταλτ (Σινέου, Μαγιόρκα) (Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο).

ελληνικές της χερσονήσου είναι φτιαγμένες με την τεχνική της σφυρηλάτησης και το κρατέρωμα περιέχει μεγαλύτερες ποσότητες μολύβδου ώστε να είναι εγγραμμένης αντοχής. Το καλύτερης ποιότητας κομμάτι, παρ' ότι διασώζεται μόνο ο λαιμός και η λαβή, βρέθηκε στη Γρανάδα, είναι επαργυρωμένο και φυλάσσεται στην *Hispanic Society of America* της Νέας Υόρκης. Στην Ισπανία διασώζεται επίσης το λεγόμενο δοχείο Βίβες, μια μεταγενέστερη απομίμηση όπως αυτό του Βαλντεγκάμας (Δον Μπενίτο, Μπατναχόθ), από τα μέσα του 6^{ου} αι. π.Χ. κι αυτό του Αρχαιολογικού Μουσείου της Καταλωνίας στη Βαρκελώνη, που βρέθηκε στη Σεβίλλη και χρονολογείται από τον 5^ο αι. π.Χ.. Ωστόσο, το αρχαιότερο ελληνικό μπρούτζινο αντικείμενο εισαγωγής είναι η κορινθιακή περικεφαλαία που βρέθηκε στις εκβολές

Fig. 10.8.- Greek bronze appliqué with the representation of Silenus (4th century BC), probably from Pollença (Mallorca) (Archaeological Museum of Catalonia). — Ορειχάλκινο πρόσθετο στοιχείο που απεικονίζει Σειληνό (4^{ος} αι. π.Χ.), το οποίο πιθανόν προέρχεται από την Πολιένσα (Μαγιόρκα) (Αρχαιολογικό Μουσείο της Καταλωνίας).

The same interpretation has been proposed for helmets of the same type, but with a more modern chronology, which appeared at the estuaries of the Rivers Odiel and Guadalquivir.

In Catalonia, the lack of Greek bronzes is famous, despite the greater impact of Greek colonial presence. The bronzes found are of Ionian origin and are older, such as the case of the appliqué on the chariot shaft with the head of a panther or the head of Siren from Empúries or the bull protome preserved in the Archaeological Museum of Catalonia-Barcelona. From the 6th century BC, the findings were scattered throughout other coastal areas of the peninsula, principally the Balearic Islands and even inland. Although it is difficult to assure the genuine Greek origin of these pieces, there is no doubt about their strong iconographic influence, as is the case of the female figure in the perfume burner from La Quéjola (Albacete), made in the style of Greek *kore*. In this sense, we should

του ποταμού Γουαδαλέτε, και χρονολογείται από τον 7^ο αι. π.Χ.. Θεωρείται πως είναι τελετουργική προσφορά. Η ίδια ερμηνεία έχει δοθεί και για τις ίδιου τύπου, αλλά μεταγενέστερες περικεφαλαίες, που ανακαλύφθηκαν στις εκβολές των ποταμών Οδιέλ και Γουαδαλκιβίρ.

Είναι αξιοσημείωτη η έλλειψη ελληνικών μπρούτζων στην Καταλωνία, παρά τον μεγάλο αντίκτυπο του ελληνικού αποικισμού. Τα μπρούτζινα που έχουν βρεθεί είναι ιωνικής προέλευσης και αρχαιότερα, όπως στην περίπτωση της διακόσμησης της ζεύξης άρματος, με κεφαλή πάνθηρα ή Σειρήνας, που βρέθηκαν στο Εμπόριον ή η προτομή ταύρου που φυλάσσεται στο Αρχαιολογικό Μουσείο της Καταλωνίας στη Βαρκελώνη. Από τον 6^ο αι. π.Χ. τα ευρήματα διασκορπίζονται σε άλλες παράκτιες περιοχές της Χερσονήσου, κυρίως στις Βαlearίδες, αλλά και στο εσωτερικό. Παρ' ότι είναι δύσκολο να επιβεβαιωθεί ότι αυτά τα αντικείμενα είναι πράγματι ελληνικά, δεν υπάρχει αμφιβολία ότι από εικονογραφικής πλευράς άσκησαν μεγάλη επίδραση, όπως ο καυστήρας αρώματος με τη γυναικεία μορφή της Κέχολα (Αλμπαθέτε), η οποία κατασκευάστηκε με πρότυπο τις ελληνικές κόρες. Με αυτή την έννοια, ξεχωρίζουν επίσης ο Κέντραυρος που βρέθηκε στο Ρόγιος

Fig. 10.9.- Gold diadem from the 5th century BC from the so-called Treasure of Jávea (Alicante) (National Archaeological Museum). — Χρυσό διάδημα του 5^{ου} αι. π.Χ. από τον ονομαζόμενο Θησαυρό της Χάβεα (Αλικάντε) (Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο).

also particularly highlight the Rollos de Caravaca Centaur (Murcia), the satyr from El Llano de la Consolación (Murcia), the Silenus from Capilla (Badajoz) or the Hypnos from Jumilla (Murcia) from the Hellenistic period.

Features of Greek precious metal work are even more scarce, however their style and technique were imposed on Iberian jewellery, meaning that the best examples can be found in the eastern peninsular area between the 5th and 4th centuries BC, coinciding with the peak of the classical Greek style which was imposed on the rest of the Mediterranean. Earrings with the figure of Eros, as well as hoop earrings from Granada or Alicante were characteristic of this period, as well as animal shapes found in El Cabecico del Tesoro (Murcia) and other inland areas of the Peninsula; the naviform shapes such as that of Alt del Fort (Cullera, Valencia); and the disc pendant earrings, in which the ones that disappeared from Santiago de la Espada (Jaén) are worthy of a mention.

Fig. 10.10.- Gold ring from tomb number 69 of the Bonjoan necropolis in the Greek city of Emporion, dating from the first half of the 5th century BC, with the representation of a sphinx (MAC-Empúries). — Χρυσό δαχτυλίδι από τον τάφο αρ. 69 της νεκρόπολης του Μποντζουάν της ελληνικής πόλης του Εμπορίου. Χρονολογείται στο πρώτο μισό του 5^{ου} αι. π.Χ. και αναπαριστά σφίγγα (Αρχαιολογικό Μουσείο της Καταλωνίας – Εμπόριον).

ντε Καραβάκα της Μούρθια, ο Σάτυρος από το Γιάνο ντε Κονσολαθιόν, επίσης στη Μούρθια), ο Σειληνός από την Καπίγια (Μπανταχόθ) και ο Ύπνος από τη Χουμίγια (Μούρθια), της ελληνιστικής εποχής πλέον. Τα δείγματα ελληνικής χρυσοχοΐας σπανίζουν ακόμα περισσότερο, αλλά επιβάλλεται η αισθητική και η τεχνική της στην ιβηρική χρυσοχοΐα, με αποτέλεσμα να συναντάμε τα καλύτερα δείγματα στην περιοχή του ισπανικού Λεβάντε, μεταξύ 5^{ου} και 4^{ου} αι. π.Χ., εποχή που συμπίπτει με το αποκορύφωμα του κλασικού ελληνικού στυλ, που επιβάλλεται στην υπόλοιπη Μεσόγειο.

Χαρακτηριστικά της εποχής είναι τα σκουλαρίκια με τη μορφή του Έρωτα, όπως και τα δαχτυλίδια που βρέθηκαν στη Γρανάδα και στο Αλικάντε, τα ζωομορφικά από το Καβεθίκο ντελ Τεσόρο (Μούρθια) και από άλλα μέρη στο εσωτερικό της Χερσονήσου, τα ατρακτοειδή όπως αυτό του Αλτ ντελ Φορτ (Κουλιέρα, Βαλένθια) και τα σκουλαρίκια με τους δίσκους, απ' τα οποία ξεχωριστά θεωρούνται αυτά του Σαντιάγο ντε λα Εσπάδα (Χαέν) που εξαφανίστηκαν. Ένα καλό παράδειγμα που δείχνει πώς είχε υιοθετηθεί η ελληνική τεχνική και η διακοσμητική της αισθητική είναι το διάδημα της Χάεβα (Αλικάντε), το οποίο ανήκει σαφώς στην αυτόχθονα παράδοση, γεγονός που επέτρεψε σε κάποιους ερευνητές να υπερασπιστούν την άποψη ότι υπήρχε εργαστήριο ελλήνων χρυσοχών στην Ιβηρική Χερσόνησο τον 5^ο αι. π.Χ.. Αυτό το συμπέρασμα μπορεί να εξαχθεί από την τέχνη της κοκκίδωσης και της υδατογραφίας ή από την εισαγωγή παράξενων επαναλαμβανομένων σχεδίων στην ιβηρική χρυσοχοΐα, όπως τα ελληνικά με τη σπειροειδή συρμάτωση και τους ρόδακες. Στο τέλος, στην ελ-

A good example of the adoption of the Greek technique and of its ornamental style is the Jávea (Alicante) tiara with a clear indigenous tradition, which has allowed some researchers to defend the existence of a Greek precious metal workshop on the Iberian Peninsula towards the 5th century BC. This is deduced from the art used in the granular work and the filigree work or the introduction of strange motives into Iberian metal work, such as the friezes made of volutes and rosettes. Finally, now in the Hellenistic period, the classical crowns of leaves were generally found showing oak from Valencia. However, the oldest pieces of metal work are once again documented in the South West of the Peninsula, especially with the finding of the plating in Giribailde (Jaén) and others from Extremadura, with Phoenician structure and symbolism, but made in the ancient Greek period style. These pieces, which date back to about the first half of the 6th century BC, coincide with the Tartessos crisis, one of the consequences of which was the peak of its territorial periphery, which was then open to Greek trade from the Mediterranean, when large quantities of Greek pottery were introduced into the Peninsula and this style was found in the manufacturing of all kinds of Iberian artistic statements.

ληνιστική εποχή πια, συναντώνται πλέον ευρέως στα στεφάνια με τα φύλλα όπως αυτό με τα φύλλα δρυός που βρέθηκε στη Βαλένθια. Τα αρχαιότερα όμως κομμάτια χρυσοχοΐας τεκμηριώνονται πάλι στο νοτιοδυτικό τμήμα της χερσονήσου, όπου ξεχωρίζει η ανακάλυψη των πλακιδίων του Χιριμπάιλντε (Χαέν) κι άλλα που βρέθηκαν στην Εξτρεμαδούρα, φοινικικής δομής και συμβολισμού, αλλά ελληνικής τεχνικής της αρχαϊκής εποχής. Αυτά τα κομμάτια, τοποθετούνται χρονικά περίπου στο πρώτο μισό του 6^{ου} αι. π.Χ. και συμπίπτουν με την κρίση της Ταρτησσού, η οποία είχε ως αποτέλεσμα – μεταξύ άλλων - την άνθιση των γύρω περιοχών που είχαν ανοιχτεί πια στο ελληνικό εμπόριο δια της Μεσογείου. Φτάνουν πλέον στην Ιβηρική Χερσόνησο μεγάλες ποσότητες ελληνικών κεραμικών και η ελληνική αισθητική και τεχνική γίνεται έντονα αισθητή σε οποιαδήποτε καλλιτεχνική δημιουργία υλοποιείται στην Ιβηρία.

THE INDIGENOUS PEOPLES AND THE
GREEKS: EMULATIONS AND HYBRIDITY

ΑΥΤΟΧΘΟΝΕΣ ΚΙ ΕΛΛΗΝΕΣ ΣΤΗΝ
ΙΒΗΡΙΑ: ΜΙΜΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΥΒΡΙΔΙΣΜΟΙ

Arturo Ruiz

(Centro Andaluz de Arqueología Ibérica.
Universidad de Jaén)

WHEN PRINCE *Iltirtirti* of *Urgabo* (Arjona, Jaén) was buried in his funeral chamber, four red-figure kraters from the end of the 5th century BC were placed among his funeral items which completed an iconographic programme. First, they showed a man and woman individually at their tasks, then, in a third krater together, in the marriage ritual, and finally, the fourth krater showed the divinisation of the hero in the temple surrounded by the gods. The surprising thing is that the burial took place in the 1st century BC and the kraters must have reached the Iberian Peninsula three centuries earlier. The funeral rite probably aimed to redefine an Iberian lineage, the memory of which was sustained on Greek objects. The exchange of Greek products, which had its roots in the initial contacts with the Tartessian groups in Huelva in the west of Andalusia in the 7th and 6th centuries BC, had become generalised inland of the Valley of the River Guadalquivir

ΟΤΑΝ Ο ΠΡΙΓΚΙΠΑΣ Ιλτιρτίρτι του Ουργκάμπο ετάφη στον νεκρικό του θάλαμο, προστέθηκαν στα κτερίσματά του τέσσερις ερυθρόμορφοι κρατήρες από τα τέλη του 5^{ου} αι. π.Χ, οι οποίοι παρουσίαζαν μια εικονογραφική ενότητα. Πρώτα εμφανιζόταν ένας άντρας και μια γυναίκα στις εργασίες τους, ύστερα, στον τρίτο κρατήρα ήταν μαζί στην γαμήλια τελετή και τέλος, στον τέταρτο κρατήρα, παρουσιαζόταν η θεοποίηση του ήρωα ο οποίος ήταν στον ναό περιτριγυρισμένος από τους θεούς. Το εκπληκτικό σ' αυτή την περίπτωση είναι ότι η ταφή έγινε τον 1^ο αι. π.Χ. και οι κρατήρες πρέπει να έφτασαν στην Ιβηρική Χερσόνησο τρεις αιώνες νωρίτερα. Η νεκρώσιμη τελετή φιλοδοξούσε σίγουρα να κρατήσει ζωντανή μια οικογένεια ιβήρων, η ανάμνηση της οποίας είχε αποτυπωθεί πάνω σε ελληνικά αντικείμενα. Η ανταλλαγή ελληνικών προϊόντων που είχε ξεκινήσει από την εποχή των πρώτων επαφών ανάμεσα σε ομάδες από την Ταρτησό στην Ουέλβα της δυτικής Ανδαλουσίας, τον 6^ο

from the 5th century BC, following a route that reached the inland high areas from the Alicante and Murcia area, on the Mediterranean coast. Not far from the lands of Prince *Iltirtirti*, in the mid-5th century BC, Prince *Ipolca* (Porcuna, Jaén) ordered a monument dedicated to his lineage to be constructed with more than forty sculptures of men, women, children and all kinds of real or hybrid animals. The reading to be made of the monument, probably a tower with the sculptures laid out at different heights, allows us to understand the same discourse that Mario Torelli interpreted from the strategy that Kleitias formulated on the François Vase. It is the sequence of the history of the Greek hero from his training stage to his heroisation after death. In the case of the Cerrillo Blanco monument, *Ipolca*'s workshops shared the same Mediterranean sources to represent the history of an aristocratic lineage in which the Prince first learnt traditional hunting and fighting, later shared duels and fights between animals with his peers and finally achieved mystification in the context of the mythical *oikos* in which the predecessors were shown with their attributes, including the couple who founded the lineage. The attraction for themes that came from the other side of the Mediterranean is obvious when somewhat further east, the Prince of *Iltiraka* (Ubeda la Vieja, Jaén) built a monument to a hero, at the beginning of the 4th century BC, accompanied by griffins and lions which were confronting an enormous wolf to save a young man, representing a scene similar to that of Theseus fighting the Minotaur. The place, which showed offerings before

και τον 5^ο αι. π.Χ., διευρύνθηκε στα εδάφη της κοιλάδας του Γουαδαλκιβίρ στο εσωτερικό της Χερσονήσου, από τον 5^ο αι. π.Χ., ακολουθώντας μια πορεία από την περιοχή του Αλικάντε και τη Μούρθια στη Μεσογειακή ακτή, για να φτάσει στα μεγαλύτερα υψόμετρα της ηπειρωτικής γης. Όχι μακριά από την επικράτεια του πρίγκιπα Ιλτιρτίρτι, ο πρίγκιπας Ιπόλκα διέταξε, στα μέσα του 5^{ου} αι. π.Χ., την κατασκευή ενός μνημείου αφιερωμένου στους προγόνους του με πάνω από σαράντα γλυπτά ανδρών, γυναικών, παιδιών και κάθε είδους ζώων, πραγματικών και υβριδικών. Το μνημείο είναι ένας πύργος με τα αγάλματα τοποθετημένα σε διαφορετικά ύψη και μπορούμε να το ερμηνεύσουμε κατά τον ίδιο

Fig. 11.1.- View of the Piquía Iberian necropolis of the Urgabo oppidum (Arjona, Jaén) where, in a tomb from the beginning of the 1st century BC, four Attican red-figure kraters from the 4th century BC were found (Andalusian Centre of Iberian Archaeology). — Αποψη του ιβηρικού νεκροταφείου της Πικία του oppidum (οικισμού) του Ουργκάμπο (Αρχόνα, Χαέν), όπου σε έναν πριγκιπικό τάφο του 1^{ου} αι. π.Χ. βρέθηκαν τέσσερις ερυθρόμορφοι αττικοί κεραμικοί κρατήρες του 4^{ου} αι. π.Χ. (Κέντρο Ιβηρικής Αρχαιολογίας της Ανδαλουσίας).

the tower where the sculptures were, was built at the source of a river which, some 30 km later, when it flowed out into the River Guadalquivir, reached the place where the *oppidum* of *Iltiraka* was raised. The heroic sanctuary of El Pajarillo (Huelma, Jaén), which in the rear part had a series of storerooms, allowed the *oppidum* of *Iltiraka* to act as an authentic city in its political strategy, as it made possible the colonisation of a large territory of wild forest and facilitated the creation of a corridor that communicated with the Mediterranean coast where, among other things, Greek products arrived. With their actions, the three princes had taken on a model of heroic political power, the germ of a citizen model that started to be found in the 3rd century BC, which broke away from the Western models

Fig. 11.2.- Warrior spearing a wounded enemy from the Cerrillo Blanco sculptural group (Ipolca, Porcuna, Jaén) (Andalusian Centre of Iberian Archaeology). — Πολεμιστής επιτιθέμενος σε τραυματισμένο εχθρό. Έργο που ανήκει στο γλυπτό σύμπλεγμα του Θερίγιο Μπλάνκο (Ιπόλκα, Προκούνα, Χαέν) (Κέντρο Ιβηρικής Αρχαιολογίας της Ανδαλουσίας).

τρόπο που ο Μάριο Τορέλλι ερμήνευσε την πρόθεση του αγγειογράφου Κλειτία στο Αγγείο Φρανσουά. Πρόκειται για μια διαδοχή της ιστορίας του έλληνα ήρωα από την περίοδο της εκπαίδευσής του ως την μετά θάνατον ηρωοποίησή του. Στην περίπτωση του μνημείου στο Θερίγιο Μπλάνκο, τα εργαστήρια του Ιπόλκα, ακολούθησαν την ίδια μεσογειακή παράδοση για να αποτυπώσουν την ιστορία μιας αριστοκρατικής οικογένειας. Ο πρίγκιπας πρώτα μάθαινε να κυνηγά και να παλεύει, ύστερα μονομαχούσε με τους ίσους της γενιάς του και πάλευε με διάφορα ζώα και τέλος έφτανε να μυθοποιηθεί στο πλαίσιο του μυθικού οίκου, όπου αναπαρίσταντο οι πρόγονοι με τους θυρεούς τους κι ανάμεσά τους το ιδρυτικό ζευγάρι της οικογένειας. Τα θέματα που έφτασαν στην Ιβηρία από την άλλη άκρη της Μεσογείου ασκού-

Fig. 11.3.- Detail of the grypomachy of the Cerrillo Blanco monument (Ipolca, Porcuna, Jaén), dating from the mid-5th century BC (Andalusian Centre of Iberian Archaeology). — Λεπτομέρεια της γρυπομαχίας από το μνημείο του Θερίγιο Μπλάνκο (Ιπόλκα, Προκούνα, Χαέν), από τα μέσα του 5^{ου} αι. π.Χ. (Κέντρο Ιβηρικής Αρχαιολογίας της Ανδαλουσίας).

that had governed during the Orientalising stage during the 6th century BC. The new *oppida* in the 5th-4th centuries BC supported the prince's power by the number of clients who resided in the *oppidum* and recognised him as military chief. The Greek effect, without Greeks in the indigenous colonising relation of the High Valley of the Guadalquivir, was made clear in the words of the poet Silius Italicus when he recognised in the toponymy of the city of Castulo (Jaén), the capital of Oretania, its etymological origin in the Castalian

Fig. 11.4.- Aerial view of the River Jandulilla Valley, which connected Iltiraka oppidum (Úbeda la Vieja, Jaén) and El Pajarillo sanctuary (Huelma, Jaén). This river was a means for Greek trade to penetrate inland (Andalusian Centre of Iberian Archaeology). — Αεροφωτογραφία του ποταμού Χαντουλίγια, που συνδέει τον oppidum (οικισμό) του Ιλτιράκα (Ούμπεδα λα Βιέχα, Χαέν) και το ιερό του Ελ Παχαρίγιο (Ουέλμα, Χαέν). Αυτός ο ποταμός υπήρξε διάδρομος διεξόδου του ελληνικού εμπορίου (Κέντρο Ιβηρικής Αρχαιολογίας της Ανδαλουσίας).

σαν μεγάλη γοητεία κι αυτό αποδεικνύεται και πάλι όταν λίγο ανατολικότερα, ο πρίγκιπας Ιλτιράκα έχτισε, στις αρχές του 4^{ου} αι. π.Χ., ένα μνημείο αφιερωμένο σε κάποιον ήρωα, ο οποίος συνοδευόταν από γρύπες και λιοντάρια και αντιμετώπιζε έναν τεράστιο λύκο, για να σώσει έναν νεαρό. Η σκηνή μπορεί να συγκριθεί με τη μάχη του Θησέα με τον Μινώταυρο. Το σημείο που έδειχνε τα αναθέματα μπροστά απ' τον πύργο, εκεί όπου ήταν φτιαγμένα τα αγάλματα, χτίστηκε στις πηγές ενός ποταμού. Τριάντα χιλιόμετρα πιο πέρα, εκεί όπου ο ποταμός χυνόταν στον Γουαδαλκιβίρ υψωνόταν το *oppidum* (οικισμός) του Ιλτιράκα. Το ιερό ηρώο του Ελ Παχαρίγιο, που στην πίσω πλευρά του είχε μια σειρά από αποθήκες, επέτρεπε στο *oppidum* του Ιλτιράκα να λειτουργεί ως πραγματική πόλη ως προς την πολιτική στρατηγική της, διότι κατέστησε δυνατό τον αποικισμό μιας ευρείας άγριας δασικής περιοχής και διευκόλυνε στη δημιουργία ενός διαδρόμου που επικοινωνούσε με τη μεσογειακή ακτή. Από εκεί περνούσαν, μεταξύ άλλων, και τα ελληνικά προϊόντα. Με τις πράξεις τους, οι τρεις πρίγκιπες υιοθετούσαν ένα ηρωικό πρότυπο εξουσίας, το οποίο προανήγγελλε ένα πολιτειακό πρότυπο που θα άρχιζε να διαφαίνεται τον 3^ο αι. π.Χ. και έσπαγε τους δεσμούς με τα ανατολίτικα πρότυπα που κυριαρχούσαν κατά την ανατολιζούσα περίοδο, τον 4^ο αι. π.Χ.. Τα νέα *oppida* του 5^{ου}-6^{ου} π.Χ. αι. βάσιζαν την εξουσία του πρίγκιπα στον αριθμό των πελατών που έμεναν στο *oppidum* και τον αναγνώριζαν ως στρατιωτικό ηγέτη. Το αποτέλεσμα της επίδρασης του ελληνικού αποικισμού στους αυτόχθονες της Άνω κοιλάδας του Γουαδαλκιβίρ, φαίνεται από τα λόγια του ποιητή Σίλιο Ιτά-

Spring of Delphi from where, according to him, the lineage of Hannibal's wife, Princess Imilce, came.

Further east, on the coast of the current province of Alicante, somewhat after the date on which the Prince of *Urgabo* was buried, a potter from *Ilike* (Elche, Alicante), probably at the request of a local aristocrat, showed the metaphor of the founding of the city on the figured decoration of a krater-shaped ceramic vase through the epiphany of a nymph-tree. As Ricardo Olmos confirmed, this event also took place before two extraordinary people, the heroes *Herakles* and *Zakynthos*, who returned from Tartessos with the *Geryon* oxen and who, with their presence, legitimised the supernatural event, with the sacrifice of the latter who, as can be seen in the painting, died having been bitten by the snake which protected the sacred space in which the supernatural event took place. This Hellenistic tradition of *Ilike*, the city in which the Lady

Fig. 11.5.- View of El Pajarillo heroic sanctuary (Huelma, Jaén) (Andalusian Centre of Iberian Archaeology). — Άποψη του ηρώου του Ελ Παχαρίγιο (Ουέλμα, Χαέν) (Κέντρο Ιβηρικής Αρχαιολογίας της Ανδαλουσίας).

λικο, ο οποίος αναγνώριζε ότι το όνομα της πόλης Κάστουλο, πρωτεύουσας της Ορητανίας, είχε την ετυμολογική του ρίζα στην Κασταλία πηγή των Δελφών, απ' όπου καταγόταν η οικογένεια της πριγκίπισσας Σιμίλικης που παντρεύτηκε τον Αννίβα. Ανατολικότερα, στην ακτή της σημερινής επαρχίας του Αλικάντε, λίγο υστερότερα από την ταφή του πρίγκιπα του Ουργκάμπο, ένας αγγειοπλάστης απ' την Ελίκη, σίγουρα κατά παραγγελία κάποιου αριστοκράτη, αναπαριστούσε με την εικονογράφηση ενός κρατηρόμορφου κεραμικού αγγείου την ιστορία της ίδρυσης της πόλης με την θεϊκή εμφάνιση μιας νύμφης-δένδρου. Όπως έχει επιβεβαιώσει ο Ρικάρντο Όλμος, αυτό το συμβάν έγινε ενώπιον δύο περιβόητων χαρακτήρων, των ηρώων Ηρακλή και Ζακύνθου, οι οποίοι επέστρεφαν από την Ταρτησό με τα βόδια του Γηρυόνη και νομιμοποιούσαν με την παρουσία τους το υπερφυσικό γεγονός. Επί πλέον, όπως φαίνεται στη ζωγραφιά, ο Ζάκυνθος θυσιάστηκε υπερασπιζόμενος το μέρος όπου συνέβαινε το υπερφυσικό γεγονός και πέθανε όταν τον δάγκωσε ένα φίδι. Αυτή η ελληνιστική παράδοση της Ελίκης, της πόλης όπου στα τέλη του 19^{ου} αι. βρέθηκε η Γυναίκα του Έλτσε, δείχνει τη σημασία της ελληνικής επίδρασης στα εσωτερικά εδάφη της Χερσονήσου, αφού τον 4^ο αι. π.Χ. τα αθηναϊκά προϊόντα έφευγαν από 'κει προς τον Άνω Γουαδαλκιβίρ, διά μέσου του ποταμού Χαντουλίγια, όπου χτίστηκε το μνημείο του Ιλτιράκα. Η περιοχή της Ελίκης, που ήταν πολύ δραστήρια εκείνη την εποχή, ήταν τμήμα της περιοχής όπου επινοήθηκε το ελληνο-ιβηρικό αλφάβητο, και γύρω απ' αυτήν, στο λιμάνι της Σάντα Πόλα, τον 5^ο αι. π.Χ. χτίστηκε ο οικισμός Πικόλα, που σήμερα

of Elche was discovered at the end of the 19th century, shows the importance of the Greek effect inland, as in the 4th century BC, Athenian products left for the Alto Guadalquivir, by means such as that of the River Jandulilla, where the monument of *Iltiraka* was built. The *Ilike* territory, which was highly active in those years, was part of the area in which the Greco-Iberian alphabet was invented and in its surrounding area, Santa Pola harbour, in the 5th century BC, La Picola settlement was constructed, which today is recognised as a place characterised by the existence of hybrid areas in which the Iberians and Greeks would have encountered each other on an everyday basis. This model, unlike the case of the Alto Guadalquivir in which there was probably no direct contact between the indigenous peoples and the colonisers, except for individual limited cases, favoured the meeting of the two cultures, though under the shelter of an Iberian city, for a short period of time which came to an end when the Carthaginians, with their political influence, delimited

αναγνωρίζεται ως ένα από τα μέρη που χαρακτηρίστηκε από την ύπαρξη υβριδικών χώρων καθημερινής συνάντησης Ιβήρων και ελλήνων. Σε αντίθεση με την περίπτωση του Άνω Γουαδαλκιβίρ, όπου σίγουρα δεν υπήρχαν άμεσες επαφές μεταξύ αυτοχθόνων και αποίκων, εκτός από εξατομικευμένες περιπτώσεις, αυτό το πρότυπο επέτρεψε τη διασταύρωση των δύο πολιτισμών, υπό την προστασία μιας ιβηρικής πόλης και για μια σύντομη περίοδο που έληξε όταν οι καρχηδόνιοι ήλεγξαν πολιτικά την περιοχή και η Πικόλα έχασε πια τον ρόλο της.

Μια τελείως διαφορετική περίπτωση είναι αυτή της περιοχής γύρω από το Εμπόριον, διότι εκεί η οικοδόμηση ενός καθαρά ελληνικού χώρου, της Παλαιάς Πόλης, σημαδεύει με καθοριστικό τρόπο τις σχέσεις στην περιοχή, λόγω του σημαντικού πολιτιστικού και πολιτικού βάρους των αποίκων, παρ' όλο που η πόλη ιδρύθηκε και αναπτύχθηκε διατηρώντας

Fig. 11.6.- Proposed interpretation of El Pajarillo sanctuary (Huelma, Jaén) (El Bosco Productions). — Πρόταση ερμηνείας του ιερού του Ελ Παχαρίγιο (Ουέλμα, Χαέν) (Π. El Bosco).

their area of contact and La Picola lost the role that it had played.

A very different case to the two previous models is represented by the area around *Emporion* (Empúries, Girona), because here the construction of a Greek area –although originally in the *Palaiapolis* and later during its development also carried out in the context of relations with an existing indigenous settlement in the place– definitively marked the relations of the area due to the significant cultural and political weight of the colonising factor. A case of great interest that verifies this effect is found in Mas Castellar in Pontós (Girona), which initially served as a fortified indigenous village and which, during a second phase, in the 3rd century BC, became a rich centre, which was no longer fortified, with family houses

Fig. 11.7.- Representation of tomb 43 of the Cerro del Santuario necropolis (Baza, Granada), from the mid-4th century BC, with the funeral goods made up of Attican and indigenous pottery (National Archaeological Museum). — Αναπαράσταση του τάφου 43 του νεκροταφείου του Θέρο ντελ Σαντουάριο (Μπάθα, Γρανάδα), που χρονολογείται από τα μέσα του 4^{ου} αι. π.Χ. Διακρίνονται τα νεκρικά κτερίσματα που αποτελούνται από αττικά και ντόπια κεραμικά (Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο).

σχέσεις με τον οικισμό των αυτοχθόνων που προϋπήρχε στην περιοχή. Μια πολύ καθοριστικής σημασίας περίπτωση για την απόδειξη αυτής της επίδρασης είναι το Μας Καστελιάρ ντε Πόντος, που στο αρχικό στάδιο είναι μια οχυρωμένη περιοχή αυτοχθόνων, σε αντίθεση με το δεύτερο στάδιο, τον 3^ο αι. π.Χ., που είναι πια ένα πλούσιο κέντρο, χωρίς οχύρωση, με οικογενειακές κατοικίες, στον σχεδιασμό των οποίων διακρίνουμε τις επιρροές και πολιτιστικές εκδηλώσεις κατά την ελληνική παράδοση. Το κέντρο αυτό φιλοξενεί σιταποθήκες, όπου φυλάσσει δημητριακά και τα διανέμει στην αποικία και σε όλη τη γύρω από το Εμπόριο περιοχή. Μια παρόμοια διαδικασία ακολουθείται και στις μετατροπές στο Πούιγκ ντε Σαν Αντρέου ντε Ουλιαστρέτ και Λα Τλια ντ' εν Ρεϊσάκ, που σίγουρα είναι η αρχαία Ινδία, πρωτεύουσα των

Fig. 11.8.- Painted Iberian vase from Ilike (Elche, Alicante) with mythological representations of the founding of the city (Andalusian Centre of Iberian Archaeology). — Ζωγραφισμένο ιβηρικό κεραμικό αγγείο από την Ελίχη (Ελτσε, Αλικάντε), με μυθικές αναπαραστάσεις σχετικές με την ίδρυση της πόλης (Κέντρο Ιβηρικής Αρχαιολογίας της Ανδαλουσίας).

influenced in their design and cultural activities by Greek tradition, which protected and distributed cereal for the colony from the creation of a field of silos, something that became generalised from this time throughout the entire area around *Emporion*. This process is not far removed from the modifications of El Puig de San Andreu in Ullastret and the Illa d'en Reixac (Ullastret, Girona), probably the ancient *Indika*, the capital of the Indigetes, which developed the urban layout with a significant extension of the settlement and constructed a sacred area with temples in the higher part of the *oppidum*, all in keeping with the ritual practices which were deeply rooted in local tradition, such as the laying down

ινδικετών, η οποία διεύρυνε σημαντικά το αστικό της τμήμα, χτίζοντας μια ιερή περιοχή με ναούς στο ψηλότερο σημείο του οικισμού, σε αρμονική συμβίωση με τις τελετουργικές πρακτικές της παράδοσης των αυτοχθόνων, όπως η στάση των σταυρωμένων χεριών και των καρφωμένων ανθρωπίνων κεφαλών, που σχετίζονταν με τα συμπόσια, όπως αποδεικνύει η δεξαμενή που ανακαλύφθηκε στο Ουλιαστρέτ τη δεκαετία του 60. Αυτές οι τελετές αναμιγνύονται, μπερδεύονται μεταξύ τους, όπως στην περίπτωση της κεντρικής αίθουσας της οικίας 1 του Μας Καστελιάρ ντε Πόντος, όπου δίπλα στην μεγάλη κεντρική εστία με ένα μικρό λάκκο για νερό, υπήρχε ένας βωμός ή βάθρο από λευκό πεντελικό μάρμαρο και δίπλα ήταν ο σκελετός ενός σκύλου,

Fig. 11.9.- El Puig de Sant Andreu oppidum in Ullastret (Girona), capital of the tribe of the Indiketas, is one of the largest Iberian settlements in the north east of the peninsular (MAC-Ullastret). — Ο oppidum (οικισμός) του Πούικ ντε Σαν Αντρέου ντ'Ουλιαστρέτ (Τζιρόνα), πρωτεύουσα της φυλής των ινδικετών, είναι ένας από τους μεγαλύτερους ιβηρικούς οικισμούς στην βορειοανατολική χερσόνησο (Αρχαιολογικό Μουσείο της Καταλωνίας – Ουλιαστρέτ).

of bent weapons and human skulls decorated with studs, which lived together with the symposium, as shown by the remains discovered in Ullastret in the 1960s. These rituals appeared mixed, blended, in cases such as the central room of house 1 in Mas Castellar de Pontós where, together with a large central fireplace, with a small bowl for water, there was an altar or pedestal made in white marble from Penteliko, found together with the remains of a dog, a human cranium and swords. To summarise, *Emporion* as a distributing centre had a strong political and economic influence on its surrounding area, highly different from the model of *Ilike* in which its governors set the strategic pillars of the territorial environment. ~~~~~

ένα ανθρώπινο κρανίο και σπαθιά. Ανακεφαλαιώνοντας, το Εμπόριον ως κέντρο διανομής, άσκησε έντονη πολιτική και οικονομική επιρροή στον περίγυρό του, με τρόπο πολύ διαφορετικό από το πρότυπο της Ελίκης, όπου οι κυβερνήτες καθόριζαν τους στρατηγικούς άξονες στα γύρω εδάφη. ~~~~~

Fig. 11.10.- Aerial view of the Indiketa settlement of Mas Castellar in Pontós (Girona), which maintained close trading relations with the Greek city of Emporion (MAC-Girona). — Αεροφωτογραφία του οικισμού των ινδικετών στο Μας Καστελιάρ ντε Ποντός (Τζιρόνα), ο οποίος διατήρησε στενές εμπορικές σχέσεις με την ελληνική πόλη του Εμπορίου (Αρχαιολογικό Μουσείο της Καταλωνίας – Τζιρόνα).

SITES, MUSEUMS AND COLLECTIONS
OF GREEK ARCHAEOLOGICAL LEGACY
IN SPAIN AND PORTUGAL

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΙ ΧΩΡΟΙ, ΜΟΥΣΕΙΑ ΚΑΙ
ΣΥΛΛΟΓΕΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΑΡΧΑΙΟ-
ΛΟΓΙΚΗΣ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑΣ ΣΤΗΝ ΙΣΠΑ-
ΝΙΑ ΚΑΙ ΣΤΗΝ ΠΟΡΤΟΓΑΛΙΑ

 Eduardo García Alfonso
(Junta de Andalucía. Delegación Provincial
de Cultura, Málaga)

THE INTEREST IN BRINGING TOGETHER Greek works was a result of the neoclassical movement, a phenomenon which, in Spain, was linked to the monarchy. The embryo of the first Spanish collection of Greek art consisted of four vases found in Capua and given to Philip V of Spain's wife, Elisabeth Farnese, in 1739. Charles IV of Spain was the first monarch who was really interested in these pieces, and he collected almost sixty vases, some of which he bought and others of which he was given, which also came from the south of Italy.

The creation of the National Archaeological Museum in Madrid in 1867 included the Greek pieces from the Crown and in 1871, the hundred objects from the expedition of the frigate *Arapiles* to the eastern Mediterranean, most of which had been bought in Athens. In 1873, a significant number of vases became part of the Museum's

ΤΟ ΠΑΘΟΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΣΥΛΛΟΓΗ ελληνικών έργων ήταν συνέπεια του νεοκλασικού κινήματος, φαινόμενο που στην Ισπανία σχετιζόταν με τη μοναρχία. Πρόδρομος της πρώτης ισπανικής συλλογής ελληνικής τέχνης ήταν τέσσερα αγγεία που βρέθηκαν στην Κάπουα και το 1739 και προσφέρθηκαν ως δώρο στην Ισαβέλλα ντε Φαρνέσιο, σύζυγο του Φιλίππου του Ε΄. Ο Κάρολος ο Δ΄ ήταν ο πρώτος μονάρχης που ενδιαφέρθηκε πραγματικά γι' αυτά τα κομμάτια και συγκέντρωσε περί τα 60 αγγεία, επίσης από την νότια Ιταλία, μερικά από τα οποία αγόρασε, ενώ τα υπόλοιπα ήρθαν στα χέρια του ως δώρα.

Το 1867 ιδρύθηκε στη Μαδρίτη το Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, το οποίο συμπεριέλαβε τα ελληνικά αντικείμενα που ανήκαν στο Στέμμα και, το 1871, άλλη καμιά εκατοστή από αντικείμενα που, στην πλειοψηφία τους, είχαν αγοραστεί στην Αθήνα και έφερε η φρεγάτα Αρά-

collection thanks to the state purchase of what, up until then, had been the largest private collection of Greek art in Spain, which had been put together by the Marquis of Salamanca and consisted of Italian pieces. In a parallel way, some provincial museums opened, as a result of the work of the Provincial Monuments Committees, instituted by Royal Order in 1844. These included, among others, the Archaeological Museums in Girona (1846), Córdoba (1867), Seville (1875), Granada (1879) and Cádiz (1887). Later, many more were created by the state, diverse provincial councils and town councils.

Fig. 12.1.- Cover of José Ramón Mélida's book Sobre los vasos griegos, etruscos é italo-griegos del Museo Arqueológico Nacional (1882). — Το εξώφυλλο του βιβλίου του Χοσέ Ραμόν Μέλιδα, Σχετικά με τα αρχαιοελληνικά, ετρουσκικά και ιταλοελληνικά αγγεία του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου (1882).

πίλες από την αποστολή της στην ανατολική Μεσόγειο. Το Μουσείο απέκτησε έναν σημαντικό αριθμό αγγείων που αγόρασε το ισπανικό κράτος το 1873 από την ως τότε μεγαλύτερη ιδιωτική συλλογή ελληνικής τέχνης στην Ισπανία, τη συλλογή του Μαρκησίου της Σαλαμάνκα, η οποία περιελάμβανε κομμάτια από την Ιταλία. Παράλληλα, ιδρύθηκαν και μερικά επαρχιακά μουσεία, ως αποτέλεσμα του έργου των Επαρχιακών Επιτροπών Μνημείων, οι οποίες είχαν σχηματιστεί με Βασιλικό Διάταγμα το 1844. Μεταξύ άλλων, ιδρύθηκαν τα Αρχαιολογικά Μουσεία της Τζιρόνα (1846), της Κόρδοβας (1867), της Σεβίλλης (1875), της Γρανάδας (1879) και του Κάδιθ [Γάδαιρα] (1887). Αργότερα, το κράτος, διάφορα επαρχιακά συμβούλια και δήμοι ίδρυσαν πολύ περισσότερα μουσεία.

Στην Πορτογαλία, η πρώτη συλλογή ελληνικών αγγείων που γνωρίζουμε ήταν του Πέντρο ντε Σόουζα Χόλστáιν, μαρκησίου της Παλμέλα και πρέσβεως στο Λονδίνο. Η συλλογή σχηματίστηκε το 1834 και αποτελείτο από αγγεία προερχόμενα από την Ιταλία. Τα πρώτα ελληνικά ευρήματα σε πορτογαλικό έδαφος ήρθαν στο φως στη νεκρόπολη του Ολιβάλ ντο Σενιόρ ντος Μάρτιρες (Αλκάσερ ντο Σαλ), η οποία ανακαλύφθηκε τυχαία το 1874 και ανεσκάφη πολλές φορές ως το 1927. Τα ευρήματα, όλα ερυθρόμορφα αγγεία από το πρώτο μισό του 4^{ου} αι. π.Χ., διασκορπίστηκαν και μόνο η βασική παρτίδα εντάχθηκε στη συλλογή του Αρχαιολογικού Μουσείου της Λισαβόνας, το οποίο ίδρυσε ο Εστάσιο ντα Βέιγκα και ο Ζοζέ Λέιτε ντε Βασκονσέλος το 1893.

Στις αρχές του 20^{ου} αι. ο πολιτιστικός και ο πολιτικός αναβρασμός στην Ισπανία αποκρυσταλλώθηκε στο κίνημα Νοου-

In Portugal, the first collection of Greek vases of which we are aware was put together by Pedro de Sousa Holstein, the Marquis of Palmela and ambassador in London, documented in 1834 and consisting of Italian pieces. The first Greek findings in Portugal were made in the necropolis of Olival do Senhor dos Mártires (Alcácer do Sal), and were discovered by chance in 1874 and were the object of several excavations up until 1927. The materials, or red-figure vases from the first half of the 4th century, were partially dispersed, although the main batch went to the National Archaeological Museum of Lisbon, founded by Estácio da Veiga and José Leite de Vasconcelos in 1893.

At the beginning of the 20th century, the atmosphere of cultural and political effervescence that Spain was undergoing became crystallised in Catalonia in the *Noucentisme* movement. This movement saw the classical world as an artistic inspiration and the origin of a Catalan identity open to the Mediterranean. Thanks to this approach, the ancient Greek colony in *Emporion* was the perfect place as a natal chart for a Catalonia rooted in antiquity. The constant plundering led to the Barcelona Museum Board acquiring land in *Empúries* and starting the excavations (1908). Work was promoted institutionally by Josep Puig i Cadafalch, an architect, historian and politician, while the field work was taken care of by Emili Gandia, the curator of the Museum of Decorative and Archaeological Art in Barcelona. Their efforts were soon rewarded, in 1909, with the finding of the sculpture of Asclepius, which was soon after

σεντίσμ στην Καταλωνία. Για το κίνημα αυτό, ο κλασικός κόσμος αποτελεί καλλιτεχνική έμπνευση και προέλευση μιας καταλανικής ταυτότητας ανοιχτής στη Μεσόγειο. Με βάση αυτή την αντίληψη, η αρχαία ελληνική αποικία του Εμπορίου ήταν η τέλεια γενέτειρα μιας Καταλωνίας με ρίζες στην Αρχαιότητα. Οι συνεχείς λεηλασίες κινητοποίησαν την Επιτροπή Μουσείων της Βαρκελώνης να αγοράσει οικοπέδα στο Εμπόριον και να ξεκινήσει ανασκαφές το 1908. Σε θεσμικό επίπεδο, τις εργασίες τις προώθησε ο αρχιτέκτων, ιστορικός και πολιτικός Τζουζέπ Πούικ ι Κανταφάлк, ενώ οι επί τόπου δραστηριότητες ανατέθηκαν στον Εμίλι Γκάντια, συντηρητή του Μουσείου Διακοσμητικής Τέχνης και Αρχαιολογίας της Βαρκελώνης. Οι προσπάθειες ανταμείφθηκαν σύντομα, όταν το 1909 ανακαλύφθηκε το άγαλμα του Ασκληπιού, το οποίο μεταφέρθηκε στη Βαρκελώνη λίγο αργότερα. Αυτές

Fig. 12.2.- National Archaeological Museum, Madrid. Montage of part of the Greek poetry collection before 1931 (National Archaeological Museum). — Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, Μαδρίτη. Το στήσιμο μέρους της συλλογής ελληνικών κεραμικών προ του 1931 (Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο).

taken to Barcelona. These discoveries led to the construction of permanent facilities in the archaeological area between 1912 and 1916. The project was commissioned to Puig i Cadafalch, and housed the building of the first exhibition of the Greek and Roman collection that was being put together. This infrastructure also served as support to highlight the ruins, which soon started to receive visits.

In other areas of the Mediterranean side of the Peninsula, the appearance of Greek pieces was linked to the discovery of the Punic and Iberian world, especially with regard to the funeral area. After a preliminary period of intense plundering, excavations on the Ibiza Acropolis in El Puig des Molins started in 1903. Numerous Attican vases, particularly lamps and lekythoi appeared in the burials, along with numerous Punic terracotta pieces with great influence from Magna Graecia and Sicily. A substantial part of the pieces went to private collections, such as the one put together by Antonio Vives Escudero, which finally ended up in the National Archaeological Museum; other batches were the origin of the current Archaeological Museum of Ibiza and Formentera. Something similar happened to the red-figure kraters which appeared in Villaricos (Almeria) and *Tutugi* (Galera, Granada), which became part of Luis Siret's collection, and which he later donated to the National Archaeological Museum in 1934-1935, with the exception of a small part which was destined to the respective county museums. The plunder of the Toya funeral chamber (Peal de Becerro, Jaén) in 1909, produced

οι ανακαλύψεις ήταν το έναυσμα για την κατασκευή μονίμων εγκαταστάσεων στην αρχαιολογική ζώνη μεταξύ 1912 και 1916. Η οικοδομή ανατέθηκε στον Πούικ ι Κανταφάλκ και το κτήριο φιλοξένησε την πρώτη έκθεση της ελληνικής και της ρωμαϊκής συλλογής που σχηματίζονταν σιγά-σιγά. Αυτές οι υποδομές χρησίμευσαν επίσης και ως υποστήριξη για την αξιοποίηση των ερειπίων, τα οποία άρχισαν πολύ σύντομα να δέχονται επισκέψεις.

Ταυτοχρόνως, σε άλλες περιοχές της μεσογειακής ακτής της Ιβηρικής Χερσονήσου, η ανακάλυψη ελληνικών αντικειμένων είχε σχέση με τον καρχηδονικό και τον ιβηρικό κόσμο, κυρίως με τις ταφικές τελετουργίες. Μετά από μια περίο-

Fig. 12.3.- First publication about the Greek helmet found in the Ría de Huelva (1931). — Πρώτη δημοσίευση σχετικά με την ελληνική περικεφαλαία που βρέθηκε στην Ρία της Ουέλβα (1931).

at least 13 kraters, half of which corresponded to the same 4th-century Attican artist, known as the Toya Painter. A substantial part of these findings were purchased by the National Archaeological Museum, whilst others were later deposited in Jaén Museum.

In the difficult times after the Spanish Civil War, only Empúries continued as an active archaeological centre. The new Regime showed great interest in the city, but now with a different discourse. *Emporion* was interpreted as the entrance of the Romanisation and the Christianisation of Spain. Excavations, directed by Martín Almagro, did not stop. The notable increase of findings led to the opening of the Monographic Museum of Ampurias (1947), to accommodate the part of the collection that had not been taken to Barcelona Archaeological Museum.

Fig. 12.4.- Museu Fundação Calouste Gulbenkian. Lisbon. Greek coin from Syracuse, 412-400 BC (Museu Fundação Calouste Gulbenkian, 302). — Μουσείο του Ιδρύματος Καλούστε Γκουλμπενκιάν στη Λισαβόνα. Ελληνικό νόμισμα των Συρακουσών 412-400 π.Χ. (Μουσείο του Ιδρύματος Καλούστε Γκουλμπενκιάν, 302).

δο ανελέητων λεηλασιών, το 1903 ξεκίνησαν ανασκαφές στην νεκρόπολη του Πούικ ντες Μολίνς στην Ιμπίθα. Μαζί με πολλά καρχηδονιακά αντικείμενα από τερακότα που έφεραν εμφανή σημάδια της επιρροής της Μεγάλης Ελλάδας και της Σικελίας, στους τάφους ανακαλύφθηκαν πολλά αττικά αγγεία, κυρίως λύχνοι και λήκυθοι. Σημαντικό κομμάτι αυτών των ευρημάτων πήγε σε ιδιωτικές συλλογές, όπως αυτή του Αντόνιο Βίβες Εσκουδέρο, η οποία στο τέλος κατέληξε στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο. Άλλες παρτίδες αποτέλεσαν το εναρκτήριο έναυσμα του σημερινού Αρχαιολογικού Μουσείου της Ιμπίθα και της Φορμεντέρα. Κάτι αντίστοιχο συνέβη και με τους ερυθρόμορφους κρατήρες που βρέθηκαν στο Βιγιαρίκος (Αλμερία) και στο Τουτούχι (Γαλέρα, Γρανάδα) που εμπλούτισαν τη συλλογή του Λουίς Σιρέτ, ο οποίος τελικά τη δώρισε στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο το 1934-1935, με εξαίρεση ένα μικρό τμήμα που κατέληξε στα επαρχιακά μουσεία. Η ανασκαφή του θαλάμου της Τόγια (Ρεάλ ντε Μπεθέρρο, Χαέν) το 1909, έφερε στο φως τουλάχιστον δεκατρείς κρατήρες του 4^{ου} αι. π.Χ., οι μισοί απ' τους οποίους ήταν του ίδιου καλλιτέχνη από την Αττική, ο οποίος πήρε την ονομασία εργασίας «ζωγράφος της Τόγια». Σημαντικό τμήμα αυτών των ευρημάτων το αγόρασε το Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, ενώ κάποια άλλα τοποθετήθηκαν αργότερα στο Μουσείο της Χαέν.

Στη δύσκολη περίοδο που ακολούθησε τον Εμφύλιο Πόλεμο, μόνο το Εμπόριον συνέχισε να είναι ενεργό αρχαιολογικό κέντρο. Το νέο καθεστώς έδειξε μεγάλο ενδιαφέρον για την πόλη, αλλά με διαφορετικό σκεπτικό. Το Εμπόριον ερμηνεύεται πια ως πύλη της Ρώμης και του

At the same time, the Armenian banker, Calouste Gulbenkian, went to live in neighbouring Salazar Portugal, fleeing from the convulsive Europe of the Second World War. Gulbenkian, whose fortune came from his petroleum business in British Iraq, was one of the great art collectors of the times. On his death in 1955, he donated his entire collection to Portugal, which led to the Museum and the Foundation that bear his name. Although Gulbenkian was an eclectic purchaser, he was especially fond of Greek coins, bringing together the best made and best preserved pieces in the world.

Fig. 12.5.- Almeria Museum. Montage of part of the Greek collection from Villaricos in 1986. — Μουσείο της Αλμερίας. Στήσιμο τμήματος της ελληνικής συλλογής που προέρχεται από τη Βιγιαρικός, το 1986.

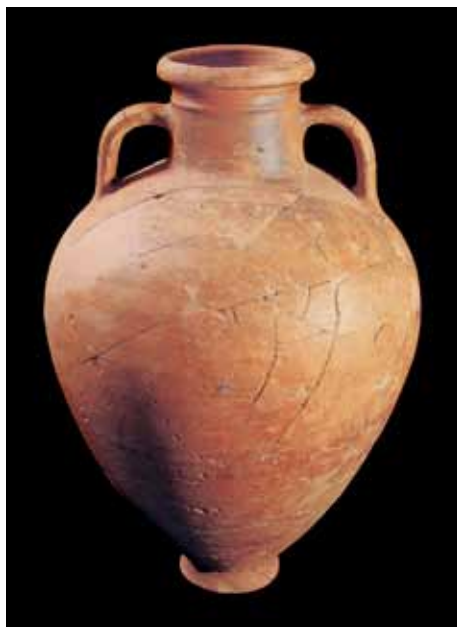
Χριστιανικού στην Ισπανία. Οι ανασκαφές συνεχίζονται υπό την διεύθυνση του Μαρτίν Αλμάργκο. Η αξιοσημείωτη αύξηση των ευρημάτων καθιστά αναγκαία την ίδρυση του Μονογραφικού Μουσείου του Εμπορίου (1947), για να φιλοξενήσει εκείνο το τμήμα της συλλογής που δεν είχε μεταφερθεί στη Βαρκελώνη.

Την ίδια περίοδο, στη γειτονική Πορτογαλία του δικτάτορα Σαλαζάρ, βρήκε καταφύγιο ο πλούσιος αρμένιος Καλούστε Γκουλμπενκιάν, ο οποίος προσπαθούσε να ξεφύγει από την Ευρώπη του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Ο Γκουλμπενκιάν είχε κάνει περιουσία από τις πετρελαϊκές του επιχειρήσεις στο βρετανικό Ιράκ και ήταν από τους μεγαλύτερους συλλέκτες της εποχής. Όταν πέθανε το 1955 δώρισε στην Πορτογαλία όλη του τη συλλογή, με συνέπεια την δημιουργία του Μουσείου και του Ιδρύματος που φέρει το όνομά του. Ο Γκουλμπενκιάν ήταν πολύ εκλεκτικός αγοραστής, είχε ιδιαίτερη προτίμηση στα ελληνικά νομίσματα και τα κομμάτια της συλλογής του είναι από τα καλύτερα τεκμηριωμένα και συντηρημένα στον κόσμο.

Στις δεκαετίες του 50, του 60 και του 70, τα ελληνικά αντικείμενα που βρέθηκαν στην Ιβηρική Χερσόνησο εξακολουθούσαν να προέρχονται ως επί το πλείστον από ιβηρικούς οικισμούς. Οι ανασκαφές που ξεκίνησε το 1948 ο Εμετέριο Κουαδράδο στη νεκρόπολη του Ελ Θιγαρραλέχο (Μούλα, Μούρθια), έφεραν στο φως μια θαυμάσια συλλογή που σήμερα φυλάσσεται στο Μουσείο Ιβηρικής Τέχνης του Ελ Θιγαρραλέχο, το οποίο εγκαινιάστηκε το 1993. Λίγο μετά από τις ανασκαφές, το 1952, ξεκίνησαν οι ετήσιες αποστολές στο Πούικ ντε Σαν Αντρέου ντε Ουλιαστρέτ, που βρίσκεται κοντά στο Εμπόριον. Τις πρώτες ανα-

In the 1950s, 1960s and 1970s, the Greek objects found on the Peninsula were still mainly from Iberian contexts. The excavations in the necropolis of El Cigarralejo (Mula, Murcia), which were started in 1948 by Emeterio Cuadrado, allowed a splendid collection to be put together, which is found today in the Iberian Art Museum in El Cigarralejo, which was opened in 1993. Soon after, in 1952, the annual campaign started in El Puig de Sant Andreu in Ullastret, not far from *Emporion* and where, in 1947, the first excavations had been carried out by Miquel Oliva. The wealth of the materials from this archaeological area led to the opening of the Monographic Museum, in 1961, with an important collection of Attican pottery. The excavations in Castellones de Céal (from 1955), Baza and Cástulo (both from 1968) provided new 4th-century red-figure vases, enriching the National Archaeological Museum and Jaén and Granada Archaeological Museums, as well as the Cástulo

σκαφές εκεί τις είχε κάνει το 1947 ο Μικέλ Ολίβα. Ο πλούτος των υλικών που προσφέρει αυτή η αρχαιολογική ζώνη οδηγεί στην ίδρυση του Μονογραφικού Μουσείου το 1961, με μια σημαντική συλλογή αττικών κεραμικών. Οι ανασκαφές στο Καστελιόνες δε Θέαλ (από το 1955), στη Μπάθα και στο Κάστουλο (από το 1968 και οι δύο), φέρουν στο φως νέα ερυθρόμορφα αγγεία του 4^{ου} αι. π.Χ., που εμπλουτίζουν τις συλλογές του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου, των Αρχαιολογικών Μουσείων της Χαέν και της Γρανάδας, του Μονογραφικού του Κάστουλο και του Αρχαιολογικού Μουσείου του Λινάρες. Αυτά τα αντικείμε-

Fig. 12.6.- El Cigarralejo Iberian Art Museum, Mula (Murcia). View of room VII, with glass display containing Greek material (various authors, 2005, 78). — Μουσείο Ιβηρικής Τέχνης του Ελ Θιγαρραλέχο, Μούλα (Μούρθια). Αποψη της αίθουσας Ζ', με βιτρίνα ελληνικού περιεχομένου (AAVV, 2005, 78).

Fig. 12.7.- Málaga Museum. Greek amphora from El Cerro del Villar (Málaga). Beginning of the 7th century BC (Ministry of Culture. Andalusian Government). — Μουσείο της Μάλαγας. Ελληνικός Αμφορέας που βρέθηκε στο Θέρρο ντε Βιγιάρ (Μάλαγα). Αρχές του 7^{ου} αι. π.Χ. (Υπουργείο Πολιτισμού, Κυβέρνηση της Ανδαλουσίας).

Monographic Museum in Linares. These materials from the South East had a maritime connection with the El Sec shipwreck (Majorca), excavated between 1970 and 1972, the findings of which made up the nucleus of the Greek collection of the Museum in the capital of the Balearic Islands. In 1975, there was the surprise, chance discovery of the Porcuna sculpture ensemble (Jaén), which showed very close links between 5th-century BC Iberian plastic work and the Greek workshops. This exceptional discovery is preserved in Jaén Museum and will be the basis of the future Iberian Art Museum.

New areas were added to the map from the 1970s, such as the case of the Meseta Sur. In the middle basin of the River Guadiana, the excavation of the Cancho Roano sanctuary between 1978 and 1986 allowed an enormous batch of Cástulo cups to be recovered, which were added to the Provincial Archaeological Museum in Badajoz. Albacete Museum was particularly favoured by this. The excavation of the necropolis of Los Villares de Hoya Gonzalo (1983-1986) provided a magnificent *silicernium*, made up of Attican black-varnish pottery, some red-figure vases and St Valentin-type pitchers. Later, the dismantling due to agricultural work and the resulting urgent excavation on the necropolis in El Salobral (1994-1995) led to several red-figure kraters and their Iberian imitations being added to the Museum's collection. Shortly before this, in 1991, the excavation in neighbouring Murcia of the Iberian settlement of La Loma del Escorial (Los Nietos) allowed a possible distribution centre of Greek pottery

να από τη νοτιοανατολική Χερσόνησο, συνδέονται με το ναυάγιο του Ελ Σεκ (Μαγιόρκα) το οποίο ερευνήθηκε μεταξύ 1970 και 1972. Τα ευρήματα του ναυαγίου αποτέλεσαν τον πυρήνα της ελληνικής συλλογής του Μουσείου της πρωτεύουσας των Βαλεαρίδων Νήσων. Το 1975 η έκπληξη ήρθε από την τυχαία ανακάλυψη του γλυπτού συμπλέγματος της Πορκούνα (Χαέν), που αποδεικνύει τις στενές σχέσεις ανάμεσα στις ιβηρικές πλαστικές τέχνες του 5^{ου} αι. π.Χ. και τα ελληνικά εργαστήρια. Αυτό το εξαιρετικό εύρημα φυλάσσεται στο Μουσείο της Χαέν και θα αποτελεί τον κεντρικό άξονα του μελλοντικού Μουσείου Ιβηρικής Τέχνης. Από το 1970, άρχισαν να προστίθενται στον χάρτη νέες περιοχές, όπως το Νότιο Οροπέδιο. Στη μεσαία κοίτη του Γουαδιάνα, η ανασκαφή του ιερού στο Κάντσο Ροάνο μεταξύ 1978 και 1986, έφερε στο φως μια τεράστια ποσότητα κυπέλλων τύπου Κάστουλο, που παραδόθηκαν στο Επαρχιακό Αρχαιολογικό Μουσείο της Μπανταχόθ. Το Μουσείο του Αλμπαθέτε, από την πλευρά του, ευνοήθηκε σημαντικά. Οι ανασκαφές στη νεκρόπολη του Λος Βιγιάρες ντε Όγια Γκονθάλο (1983-1986), ανέσυρε ένα θαυμάσιο *silicernium* (περίδειπνον), που αποτελείται από αττικά κεραμικά με μαύρο γάνωμα, μερικά ερυθρόμορφα αγγεία και οινοχόες τύπου Αγίου Βαλεντίνου. Αργότερα, η αποσύνθεση εξ αιτίας των αγροτικών εργασιών και η επείγουσα υποχρεωτική ανασκαφή στη νεκρόπολη του Ελ Σαβοράλ (1994-1995) ήταν η αιτία να εισαχθούν στο Μουσείο διάφοροι ερυθρόμορφοι κρατήρες και οι ιβηρικές τους απομιμήσεις. Λίγο πριν από το 1991, η ανασκαφή στη γειτονική Μούρθια του ιβηρικού οικισμού Λα Λόμα ντελ Εσκοριάλ (Λος Νιέ-

to be discovered near the Mar Menor, with eight kraters from the first half of the 4th century, which were added to Cartagena Municipal Archaeological Museum.

After 1978, the consolidation of the Spanish autonomous regions led to a new administrative organisation of the historic heritage, transferring the management and ownership of many museums and archaeological areas between the state, the autonomous regions and local administration. This led to a highly varied panorama of management. In a parallel way, the spectacular development of archaeological techniques at this time coincided with the setting up of the Spanish Historic Heritage Act (1985) and diverse autonomous region legislations. In general, there was an improvement in the funding for archaeology and its dissemination, as well as in the measures of its protection, to safeguard the historic heritage in a panorama characterised by urban expansion.

The highlighting of archaeological areas was one of the objectives from this time onward. Empúries, as a veteran site, was the setting for a broad project of museographical adaptation, focusing on the preservation, definition and signposting of the routes, landscaping and improving services to the public, at the same time as favouring the research side. In this way, the great significance of the city was shown at its best for the arrival of the Olympic Flame in Spain, on its way to Barcelona in June 1992. A few months later, in October that same year, the remodelling of the Monographic Museum was opened, after more than 30 years

τος) έφερε στην επιφάνεια ένα πιθανό κέντρο διανομής ελληνικών κεραμικών δίπλα στο Μαρ Μενόρ, με οκτώ κρατήρες από το πρώτο μισό του 4^{ου} αι. π.Χ., που κατέληξαν στο Αρχαιολογικό Μουσείο της Καρθαγένης.

Από το 1978, συνεπεία του συστήματος των Αυτονόμων Περιοχών στην Ισπανία, η διοίκηση της Ιστορικής Κληρονομιάς διοργανώνεται διαφορετικά. Η διεύθυνση και η δικαιοδοσία πολλών μουσείων και αρχαιολογικών περιοχών μοιράζεται ανάμεσα στο κράτος, στις Αυτόνομες Περιοχές και στους Δήμους, με αποτέλεσμα να περιπλέκεται το σύστημα. Ταυτοχρόνως, η εντυπωσιακή ανάπτυξη των αρχαιολογικών τεχνικών εκείνη την εποχή συνέπεσε με την ισχύ του Νόμου περί Ισπανικής Ιστορικής Κληρονομιάς (1985) και τις διαφορετικές αυτόνομες νομοθεσίες. Γενικώς, υπήρξε μια βελτίωση στη χρηματοδότηση των αρχαιολογικών εργασιών και στην διάδοση του αρχαιολογικού έργου, όπως και στα ζητήματα δικαιοδοσίας, για τη διάσωση της ιστορικής κληρονομιάς, σε ένα τοπίο που χαρακτηριζόταν από την αστική εξάπλωση.

Η αξιοποίηση των αρχαιολογικών ζωνών ήταν ένας από τους στόχους που τέθηκαν εκείνη την εποχή. Το Εμπόριο, ως ένας από τους πρώτους αρχαιολογικούς χώρους, έγινε σκηνικό ενός ευρέως προγράμματος βελτίωσης, το οποίο εστιαζόταν στην συντήρηση, τον καθορισμό και τη σήμανση των χώρων που θα δέχονταν τις επισκέψεις, στον εξωραϊσμό και τη βελτίωση των υπηρεσιών προς το κοινό και, παράλληλα, στην ενίσχυση της έρευνας. Έτσι, η ιδιαίτερη σημασία της πόλης προβλήθηκε με τον καλύτερο τρόπο όταν έφτασε στην Ισπανία η Ολυμπιακή Φλόγα καθ' οδόν προς τη Βαρκελώ-

Empúries
Museu d'Arqueologia
de Catalunya

without significant changes. However, future measures for old *Emporion* did not come to an end here, combined with institutional changes. In 1998, the Master Plan for the integral management of an archaeological area was approved, converting it into one of the sites of the Archaeological Museum of Catalonia, thanks to the autonomous region *Llei de Museus* (Museums Act) of 1990. From this date on, and in particular, during the first decade of the 21st-century, many places in the Iberian world were affected by actions aimed at enhancing or improving them, showing us the context in which Greek materials appeared. These interventions were handled by autonomous regions, provincial councils and county consortiums with differing results. Although some projects were well organised, with adequate budgets, development

νη τον Ιούνιο του 1992. Μερικούς μήνες αργότερα, τον Οκτώβριο του ίδιου χρόνου, εγκαινιάστηκε η αναδιαμόρφωση του Μονογραφικού Μουσείου, μετά από 30 χρόνια χωρίς καμιά αξιόλογη αλλαγή. Αλλά δεν έγιναν μόνον αυτά σχετικά με το αρχαίο Εμπόριον. Το 1998 εγκρίθηκαν οι Κατευθυντήριες Γραμμές για την ενιαία διοίκηση της αρχαιολογικής ζώνης, που ήταν πια μια από τις έδρες του Αρχαιολογικού Μουσείου της Καταλωνίας, σύμφωνα με τον καταλανικό Νόμο περί Μουσείων του 1990. Από τότε και, κυρίως κατά την πρώτη δεκαετία του 21^{ου} αι., γίνονται πολλές ενέργειες ώστε να ενισχυθεί ή να βελτιωθεί η αξιοποίηση πολλών περιοχών της Ιβηρικής, επιδεικνύοντας το περιβάλλον στο οποίο βρέθηκαν ελληνικά στοιχεία. Αυτές τις παρεμβάσεις τις είχαν αναλάβει οι Αυτόνομες Κυβερνήσεις, οι Επαρχιακές Διοικήσεις και οι Τοπικές Κοινοπραξίες, με ποικίλα αποτελέσματα. Σε αρκετούς αρχαιολογικούς χώρους, όπου υπήρχαν πολύ καλά διαρθρωτικά προγράμματα, ο κατάλληλος προϋπολογισμός, ανεπτυγμένος εξοπλισμός και όραμα για το μέλλον, το μόνο που χρειάστηκε ήταν

Fig. 12.8.- Frontispiece of the leaflet of the Archaeological Museum of Catalonia-Empúries (MAC-Empúries). — Εξώφυλλο του τριπτύχου για τους επισκέπτες του Αρχαιολογικού Μουσείου της Καταλωνίας – Εμπόριον (MAC-Empúries).

of equipment and a future vision, a lot of other sites would only go ahead with cleaning the structures and installing signposting, and had not envisaged any maintenance or funding for staff. Many of these places were to become integrated into further reaching networks, such as the Iberian Route in Catalonia, the Valencian Iberian Route, the Iberian Consortium of Bajo Aragón, the Journey to the World of the Iberians in Jaén, the Network of Cultural Open Spaces in Andalusia and the Network of Archaeological Parks and Sites in Castile-La Mancha.

With regard to museums, the transfers favoured the consolidation of collections owned by autonomous regions and the proliferation of local museums. Meanwhile, the National Archaeological Museum frequently resorted to purchasing items to complete the Greek section, among others. The most important of these acquisitions was the Várez Fisa Collection in 1999. Portugal also approved its new *Lei do Património Cultural* (1985) and the studies carried out in diverse Phoenician settlements such as Lisbon and Castro Marim revealed the dispersion of Greek pottery in a large part of the Atlantic side of the Peninsula.

Since 1980, new lines of research into Greek presence and their trading networks in Iberia have notably enriched diverse museums. During these years, the existence of a horizon of Greek importations before the 4th century BC became evident, which had been timidly revealed with the appearance of some findings: helmets from Huelva (1930, Royal Academy of History Museum, Madrid) and Jerez de la Frontera

ένα ξεκαθάρισμα των υποδομών και σήμανση και δεν έγινε καμία εργασία συντήρησης ή ενίσχυση του προσωπικού. Πολλοί από αυτούς τους χώρους εντάχθηκαν σε μεγαλύτερα δίκτυα, όπως το Δρομολόγιο των Ιβήρων στην Καταλωνία, το Ιβηρικό Δρομολόγιο στη Βαλένθια, η Κοινοπραξία Ίβηρες της Κάτω Αραγωνίας, το Ταξίδι στον Χρόνο των Ιβήρων στην Χαέν, το Δίκτυο Χώρων Πολιτισμού της Ανδαλουσίας και το Δίκτυο Πάρκων και Αρχαιολογικών Χώρων της Καστίγια-Λα-Μάντσα.

Όσον αφορά τα Μουσεία, η μεταβίβαση αρμοδιοτήτων ενισχύει την εδραίωση των συλλογών, καθορίζει την ευθύνη των αυτονόμων κυβερνήσεων και πολλαπλασιάζει τα τοπικά μουσεία. Εν τω μεταξύ, το Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο καταφεύγει συχνά στην αγορά για να συμπληρώσει το τμήμα ελληνικής τέχνης, μεταξύ άλλων. Απ' αυτές τις αγορές, η πιο σημαντική ήταν αυτή της Συλλογής Βάεθ Φίσα, το 1999. Και η Πορτογαλία ενέκρινε τον δικό της νόμο για την Πολιτιστική Κληρονομιά το 1985 και οι μελέτες που έγιναν σε διάφορες εγκαταστάσεις των φοινίκων όπως η Λισαβόνα και το Κάστρο Μαρίμ, ανέδειξαν την διασπορά των ελληνικών κεραμικών σε μεγάλο τμήμα της ατλαντικής ακτής της Ιβηρικής Χερσονήσου.

Από το 1980, η νέα γραμμή σχετικά με την έρευνα όσον αφορά την ελληνική παρουσία και τα ελληνικά εμπορικά δίκτυα στην Ιβηρία, εμπλούτισαν σημαντικά πολλά μουσεία. Εκείνα τα χρόνια άρχισε να γίνεται σιγά-σιγά προφανές ότι ελληνικά προϊόντα εισάγονταν και πριν από τον 6^ο αι. π.Χ., όπως απέδειξαν οι περικεφαλαίες της Ουέλβα (1930, Μουσείο της Βασιλικής Ακαδημίας Ιστορίας της Μαδρίτης) και της Χερέθ

(1938, Municipal Archaeological Museum) and the two Proto-Corinthian cotyles from the Phoenician Acropolis of San Cristóbal in Almuñécar (1962, Granada Archaeological Museum). It was the development of urban archaeology and the exploration of the deeper levels of the settlements which opened

ντε λα Φροντέρα (1938, Δημοτικό Αρχαιολογικό Μουσείο) και οι δύο πρωτοκορινθιακές κοτύλες της φοινικικής νεκρόπολης του Θέρρο ντε Σαν Κριστόμαλ ντε Αλμουνιέκαρ (1962, Αρχαιολογικό Μουσείο Γρανάδας). Οι παράγοντες που προκάλεσαν το πέρασμα σ' αυτή τη νέα φάση ήταν η ανάπτυξη της αστικής αρχαιολογίας και η διερεύνηση των βαθέων στρωμάτων των αρχαίων οικισμών. Η πρωτοπόρος περιοχή ήταν η Ουέλβα. Το νεοσύστατο Μουσείο της πόλης (ιδρύθηκε το 1972) φιλοξενεί σήμερα μια σημαντική συλλογή ελληνικών κεραμικών της περιόδου μεταξύ 8^{ου} και

Fig. 12.9.- View of the Illeta dels Banyets (El Campello, Alicante), an important distribution centre for Greek pottery (Alicante Archaeological Museum).— Άποψη της Ιλιέτα ντελς Μπανιέτς (Ελ Καμπέγιο, Αλικάντε), η οποία είναι σημαντικό κέντρο διανομής ελληνικών κεραμικών (Αρχαιολογικό Μουσείο Αλικάντε).

up this new stage. The pioneering place was Huelva. This city's young museum, created in 1972, currently accommodates a significant collection of 8th- to 6th-century BC Greek pottery, which is constantly increasing. The presence of great Attican masters from the 6th century BC is notable, as well as material from other workshops from the Geometric period. There were similar circumstances in El Cerro del Villar and Málaga itself from 1986, which opened up new debates about *Mainake*. At the same time, some fragments of Mycenaean pottery were documented in El Llanete de los Moros (Montoro), which are currently preserved in Córdoba Archaeological Museum. This finding led to some new interpretations concerning the end of the 2nd millennium BC. Later, excavations in Sant Martí d'Empúries (1994-1998) supplied valuable information about the first stage of the *Palaiapolis* of *Emporion*, which enriched the collection of ancient material in the Emporitan Museum. In addition, our knowledge about the navigation and trading routes at the end of the ancient Greek period was noticeably improved thanks to the excavation, between 2001 and 2004, of the Greek shipwreck in Cala Sant Vicenç (Pollença), preserved in Majorca Museum. Findings from the late period have been continuous since then, as one would expect. Worthy of a mention is the deposit in Calle Zacatín (1999), in the very centre of Granada, with red-figure pieces from the Vienna 116 Group and Attican black varnish, found today in the County Archaeological Museum.

6^{ου} αι. π.Χ., η οποία διαρκώς μεγαλώνει. Αξιοσημείωτη είναι η παρουσία έργων μεγάλων δασκάλων του 6^{ου} αι. π.Χ. από την Αττική, αλλά δεν λείπουν και κομμάτια από άλλα εργαστήρια από τη Γεωμετρική εποχή. Κάτι παρόμοιο συνέβη και στο Θέρρο ντελ Βιγιάρ και στην ίδια τη Μάλαγα από το 1986 κι έτσι άνοιξαν νέοι ορίζοντες στην υπόθεση της Μαινάκης. Εκείνα επίσης τα χρόνια τεκμηριώθηκαν και κάποια θραύσματα μυκηναϊκών κεραμικών στο Γιανέτε ντε λος Μόρος (Μοντόρο), που σήμερα φυλάσσονται στο Αρχαιολογικό Μουσείο της Κόρδοβας. Αυτό το εύρημα έφερε κάποια νεότερα στοιχεία στην ερμηνεία του τέλους της δεύτερης χιλιετίας π.Χ.. Αργότερα, οι ανασκαφές στον Άγιο Μαρτίνο του Εμπορίου (Σαν Μαρτί ντ' Εμπούριες), μεταξύ 1994 και 1998, συνεισέφεραν πολύτιμες πληροφορίες σχετικά με το πρώτο στάδιο της Παλαιάς Πόλης του Εμπορίου και διεύρυναν την συλλογή αρχαϊκών ευρημάτων του Μουσείου του Εμπορίου. Από την άλλη πλευρά, οι γνώσεις μας για τη ναυσιπλοΐα και για τους θαλάσσιους δρόμους στα τέλη της αρχαϊκής εποχής διευρύνθηκαν σημαντικά με τις έρευνες του ελληνικού ναυαγίου στην ακτή του Σαν Βισένς (Πολιένσα), τα ευρήματα του οποίου φυλάσσονται στο Μουσείο της Μαγιόρκας. Όπως ήταν φυσικό, έβγαιναν στην επιφάνεια και πάρα πολλά ευρήματα της ύστερης εποχής. Αξίζει να ξεχωρίσουμε την αποθήκη της οδού Θακατίν (1999) στη Γρανάδα, όπου βρέθηκαν ερυθρόμορφα αγγεία της ομάδας της Βιέννης 116 και αγγεία μελανού γανώματος που σήμερα φυλάσσονται στο επαρχιακό Αρχαιολογικό Μουσείο.

Από την τελευταία δεκαετία του 20^{ου} αι., οι περιστασιακές εκθέσεις αποτέλε-

From the last decade of the 20th century, temporary exhibitions have become one of the fundamental pillars of the social function of museums. In Spain and Portugal, exhibitions focusing on ancient Greek civilisation have provided unique occasions for the dissemination of this cultural legacy and its meaning, combining objects found in Iberia with collections from other places. A first step was taken in 1992, with the exhibition *El mundo micénico. Cinco siglos de la primera civilización europea 1600-1100 a. C.* at the National Archaeological Museum on the occasion of Madrid being appointed European Capital of Culture. Later, the Queen Sofia Art Centre Museum housed *Esculturas de las islas Cícladas* (1999) and the following year, *Los griegos en España. Tras las huellas de Heracles* (National Archaeological Museum, 2000). In a parallel way, the Archaeological Museum of Catalonia-Empúries started its line of small-format exhibitions to disseminate specific aspects of ancient *Emporion*. Greek pottery has enjoyed great attention, thanks to its dual purpose as art objects as well as historical documents, with exhibitions such as *El vaso griego y sus destinos* (National Archaeological Museum, Madrid, 2004-2005), and *Vasos gregos em Portugal. Aquém das colunas de Hércules* (National Archaeology Museum, Lisbon, 2007).

Finally, we should mention that from a museum point of view, 2008 was a milestone for the collections of Greek archaeology that are preserved in Spain. As part of the celebration of the centenary of the excavations in *Emporion*, the sculpture of Asclepius

σαν έναν από τους βασικούς άξονες του κοινωνικού ρόλου των μουσείων. Στην Ισπανία και στην Πορτογαλία οι εκθέσεις με θέμα τον αρχαίο ελληνικό πολιτισμό, που συνδύαζαν αντικείμενα που βρέθηκαν στην Ιβηρία με συλλογές από αλλού, αποτέλεσαν μοναδικές ευκαιρίες για τη διάδοση αυτής της πολιτιστικής κληρονομιάς και της σημασίας της. Ένα πρώτο βήμα έγινε το 1992, με την έκθεση *Ο Μυκηναϊκός Κόσμος. Πέντε αιώνες από τον πρώτο ευρωπαϊκό πολιτισμό, 1600-1100 π.Χ.*, που παρουσιάστηκε στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο με αφορμή την επιλογή της Μαδρίτης ως Ευρωπαϊκής Πολιτιστικής Πρωτεύουσας. Αργότερα, το 1999, το Μουσείο Κέντρο Τέχνης Βασίλισσα Σοφία φιλοξένησε την έκθεση *Κυκλαδική Γλυπτική* και την επόμενη χρονιά, το 2000, το Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο παρουσίασε την έκθεση *Οι έλληνες στην Ισπανία. Στα ίχνη του Ηρακλή*. Ταυτόχρονα, το Αρχαιολογικό Μουσείο της Καταλωνίας – Εμπόριον ξεκίνησε μια σειρά εκθέσεων μικρού μεγέθους εκθεμάτων, για να κάνει γνωστές συγκεκριμένες πλευρές του αρχαίου Εμπορίου. Τα ελληνικά κεραμικά συγκέντρωσαν τις προτιμήσεις εξ αιτίας της διπλής τους ιδιότητας ως έργων τέχνης και ως ιστορικού τεκμηρίου, στις εκθέσεις *Τα ελληνικά αγγεία και οι προορισμοί τους* (Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, Μαδρίτη 2004-2005) και *Ελληνικά αγγεία στην Πορτογαλία. Ένθεν των Ηρακλείων Στηλών* (Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, Λισαβόνα 2007).

Να επισημάνουμε κλείνοντας ότι όσον αφορά τα μουσεία, το 2008 υπήρξε ορόσημο για τις συλλογές αρχαιοελληνικών αντικειμένων που φυλάσσονται στην Ισπανία. Στο πλαίσιο του εορτασμού των 100 ετών από την έναρξη των ανα-

was moved from Barcelona and definitively installed in Empúries in a new *ex professo* assembly, which offers the new interpretations of the entire ensemble of pieces linked to this worship. This move was a historic vindication and was carried out on the proposal of the Catalan Parliament. Thus, a circle that had lasted a century, was symbolically closed. ~~~~~

σκαφών στο Εμπόριον, το άγαλμα του Ασκληπιού μεταφέρθηκε από τη Βαρκελώνη και εγκαταστάθηκε οριστικά στο Εμπόριον σε μια ειδικά σχεδιασμένη παρουσίαση που επιτρέπει νέες ερμηνείες όλου του συμπλέγματος των στοιχείων που συνδέονται με τη λατρεία του θεού. Η μεταφορά ήταν μια ιστορική δικαίωση και έγινε με πρόταση της καταλανικής Βουλής. Κατ' αυτόν τον τρόπο έκλεισε συμβολικά ένας κύκλος που διήρκεσε έναν αιώνα. ~~~~~

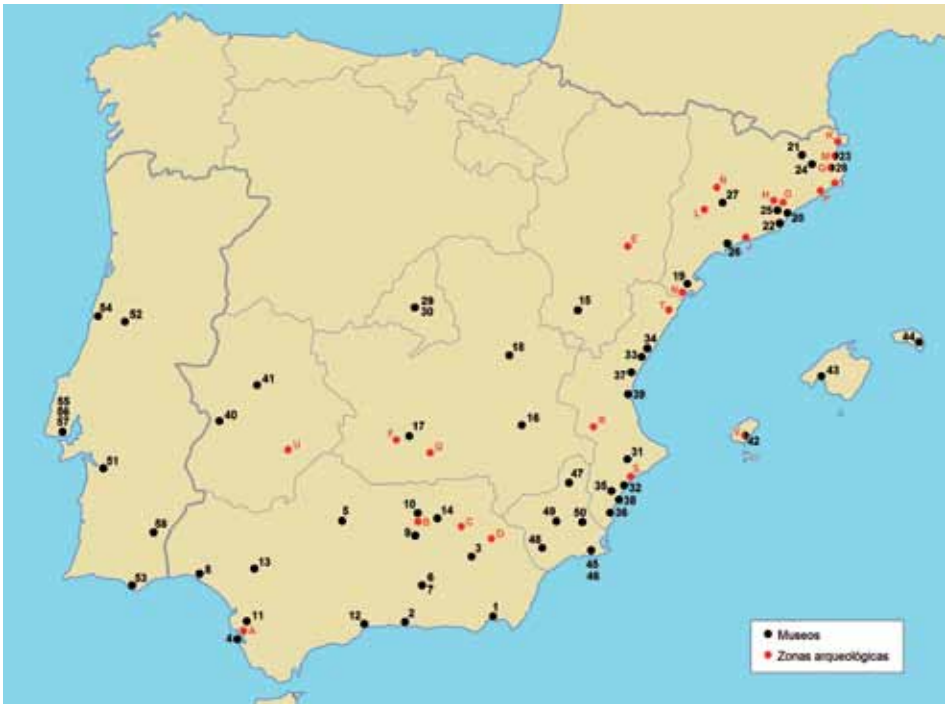

Fig. 12.10.- Museums and archaeological sites that can be visited containing items of Greek archaeological interest in Spain and Portugal (E. García Alfonso). — Μουσεία και επισκέψιμες αρχαιολογικές ζώνες ελληνικού αρχαιολογικού ενδιαφέροντος στην Ισπανία και στην Πορτογαλία (Ε. Γκαρθία Αλφόνσο).

MUSEUMS AND ARCHAEOLOGICAL SITES THAT CAN BE VISITED CONTAINING ITEMS OF
GREEK ARCHAEOLOGICAL INTEREST IN SPAIN AND PORTUGAL

ΜΟΥΣΕΙΑ ΚΑΙ ΕΠΙΣΚΕΨΙΜΕΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΕΣ ΖΩΝΕΣ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΥ
ΕΝΔΙΑΦΕΡΟΝΤΟΣ ΣΤΗΝ ΙΣΠΑΝΙΑ ΚΑΙ ΣΤΗΝ ΠΟΡΤΟΓΑΛΙΑ

ANDALUCÍA

-
1. Museo de Almería	10. Museo Monográfico de Cástulo, Linares
2. Museo Arqueológico Municipal de Almuñécar	11. Museo Arqueológico Municipal de Jerez de la Frontera
3. Museo Arqueológico Municipal de Baza	12. Museo de Málaga
4. Museo de Cádiz	13. Museo Arqueológico de Sevilla
5. Museo Arqueológico de Córdoba	14. Museo Arqueológico de Úbeda
6. Museo Arqueológico de Granada	A. Castillo de Doña Blanca, Puerto de Santa María
7. Museo Instituto Gómez Moreno, Granada	B. Cástulo, Linares
8. Museo de Huelva	C. Cámara de Toya, Peal de Becerro
9. Museo de Jaén	D. Necrópolis de <i>Tutugi</i> , Galera

ARAGÓN

-
15. Museo de Teruel	E. Azaila

CASTILLA-LA MANCHA

-
16. Museo de Albacete	F. Alarcos, Ciudad Real
17. Museo de Ciudad Real	G. Cerro de las Cabezas, Valdepeñas
18. Museo de Cuenca	

CATALUNYA

-
19. Museu Comarcal del Montsià, Amposta	28. Museu d'Arqueologia de Catalunya-Ullastret
20. Museu de Badalona	H. Can n'Oliver, Cerdanyola del Vallès
21. Museu Arqueològic Comarcal de Banyoles	I. Castell, Palamós
22. Museu d'Arqueologia de Catalunya-Barcelona	J. Ciutadella de Calafell
23. Museu d'Arqueologia de Catalunya-Empúries	K. Ciutadella de Roses
24. Museu d'Arqueologia de Catalunya-Girona	L. Els Villars, Arbeca
25. Museu Torre Balldovina, Santa Coloma de Gramenet	M. Empúries
26. Museu Nacional Arqueològic de Tarragona	N. La Moleta del Remei, Alcanar
27. Museu Comarcal de l'Urgell, Tàrraga	Ñ. Molí d'Espigol, Tornabous
	O. Puig Castellar, Santa Coloma de Gramenet
	P. Puig Castellet, Lloret de Mar
	Q. Ullastret

COMUNIDAD DE MADRID

29. Museo Arqueológico Nacional, Madrid 30. Museo de la Real Academia de la Historia, Madrid

COMUNITAT VALENCIANA

31. Museu Arqueològic Municipal “Camil Visedo Moltó”, Alcoi 36. Museo Arqueológico de Guardamar del Segura
32. Museo Arqueológico de Alicante 37. Museo Arqueológico de Sagunto
33. Museu Arqueològic Comarcal de la Plana Baixa, Burriana 38. Museo del Mar, Santa Pola
34. Museu de Belles Arts de Castelló 39. Museu de Prehistòria de València
35. Museo Arqueológico y de Historia de Elche R. Bastida de les Alcuses, Moixent
S. Illeta dels Banyets, El Campello
T. Puig de la Nau, Benicarló

EXTREMADURA

40. Museo Arqueológico de Badajoz U. Cancho Roano, Zalamea de la Serena
41. Museo de Cáceres

ILLES BALEARS

42. Museu Arqueològic d'Eivissa i Formentera, Eivissa 44. Museu de Menorca, Maó
43. Museu de Mallorca, Palma de Mallorca V. Puig des Molins, Eivissa

MURCIA

45. Museo Arqueológico Municipal “Enrique Escudero de Castro”, Cartagena
46. Museo Nacional de Arqueología Subacuática, Cartagena
47. Museo Arqueológico Municipal “Jerónimo Molina”, Jumilla
48. Museo Arqueológico Municipal de Lorca
49. Museo de Arte Ibérico de El Cigarralejo, Mula
50. Museo Arqueológico de Murcia

PORTUGAL

51. Museu Municipal de Alcácer do Sal
52. Colecção Universidade de Coimbra
53. Museu de Faro
54. Museu Municipal “Dr. Santos Rocha”, Figueira da Foz
55. Museu Fundação Calouste Gulbenkian, Lisboa
56. Museu Nacional de Arqueologia, Lisboa
57. Museu de Presidência da República, Lisboa
58. Campo Arqueológico de Mértola

A THOUSAND YEARS OF HISPANO-GRECO POLITICAL, MILITARY AND CULTURAL RELATIONS (6th TO 16th CENTURIES)

ΧΙΛΙΑ ΧΡΟΝΙΑ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ, ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΩΝ ΣΧΕΣΕΩΝ ΜΕΤΑΞΥ ΕΛΛΑΔΑΣ ΚΑΙ ΙΣΠΑΝΙΑΣ (6^{ος}-16^{ος} αι.)

➤➤➤➤➤➤ **Eusebi Ayensa** ➤➤➤➤➤➤
(Instituto Cervantes de Atenas)

THE FIRST STAGE of the relations between the Iberian Peninsula and Byzantium in mediaeval times was constituted by the foundation, in the middle of the 6th century, of the Byzantine province of *Spania* as a result of the military campaigns of Justinian I in his keenness to re-construct the Roman Empire of the West. We have very little historic data about this province, which covered a large area in the south east of the Peninsula, as well as the Balearic Islands and which remained under Byzantine control until 624. Of the few archaeological remains preserved, we should mention the so-called *Lápida de Comencio*, which bears testimony to the reconstruction of Cartagena –completely destroyed by vandals in 425– and of its conversion into the capital of the province with the name of Carthago Spartaria by the Byzantine emperor Maurice I.

Seven centuries later, a significant contingent of troops from the Crown

Η ΠΡΩΤΗ ΦΑΣΗ των σχέσεων μεταξύ της Ιβηρικής Χερσονήσου και του Βυζαντίου, στα μέσα του 6^{ου} αιώνα, συνίσταται στην ίδρυση της βυζαντινής επαρχίας της Ισπανίας, ως αποτέλεσμα των εκστρατειών που έφερε σε πέρας ο Ιουστινιανός ο Α', με σκοπό να επανασυστήσει τη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία της Δύσης. Αυτή η επαρχία, στην οποία ανήκε μια μεγάλη περιοχή της νοτιοανατολικής χερσονήσου και οι Βαlearίδες νήσοι, έμεινε στα χέρια των Βυζαντινών μέχρι το 624, αλλά δεν υπάρχουν αξιόλογα ιστορικά στοιχεία. Από τα ελάχιστα αρχαιολογικά κατάλοιπα που διασώζονται ξεχωρίζει η ονομαζόμενη πλάκα του Κομενσιόλου. Στην πλάκα αυτή αναφέρεται η αναδόμηση της Καρχηδόνας - μετά την ολοκληρωτική της καταστροφή από τους Βανδάλους το 425 - και η επιλογή της από τον βυζαντινό αυτοκράτορα Μαυρίκιο Α' ως πρωτεύουσας της επαρχίας, με το όνομα Καρθαγένη Σπαρτάρια.

Επτά αιώνες αργότερα γινόμαστε μάρτυρες της εγκατάστασης μιας σημαντικής

of Aragon was established on Byzantine land, captained by Roger de Flor, the Almogavar leader who, with his army of mercenary soldiers, in 1303 accepted the offer of Emperor Andronikos II Palaiologos to contract them to neutralise the Turkish danger which seriously threatened the eastern borders of an increasingly agonising Byzantine Empire. After a series of victorious campaigns in Asia Minor, the relations between the Emperor and the Catalan-Aragonese mercenaries became seriously deteriorated for different reasons (their violence against Greek populations, insubordination before high Byzantine dignitaries, the assassination of Roger de Flor in 1305 by Andronikos' son, the future Michael IX Palaiologos, in Adrianople, etc.). From this moment on, the Almogavars became bitter enemies of the Byzantine Empire and, in their desperate march to the south, they ended up definitively settling in the Dukedom of Athens in 1311 after the victory over the troops of the French Duke Gauthier V de Brienne in the famous Battle of Cephissus, which did not take place in Boeotia, as was originally believed, but near the

στρατιωτικής δύναμης του Αραγωνικού Στέμματος σε βυζαντινό έδαφος, διοικούμενης από τον αλμογάβαρο οπλαρχηγό Ρουζέ ντε Φλορ, ο οποίος – με τον μισθοφορικό στρατό του – δέχθηκε το 1303 την πρόταση του αυτοκράτορα Ανδρονίκου Β΄ Παλαιολόγου να αναλάβει την εξουδετέρωση του τουρκικού κινδύνου που απειλούσε σοβαρά τα ανατολικά σύνορα της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, η οποία όδευε πια προς το τέλος της. Μετά από μια σειρά επιτυχημένων εκστρατειών στη Μικρά Ασία, η σχέση ανάμεσα στον αυτοκράτορα και τους καταλάνο-αραγωνέζους μισθοφόρους επιδεινώθηκε σοβαρά για διάφορους λόγους, κυρίως επειδή οι μισθοφόροι ασκούσαν βία εναντίον των ελληνικών πληθυσμών και επεδείκνυαν ανυπακοή προς τους βυζαντινούς υψηλόβαθμους αξιωματούχους, με αποτέλεσμα ο γιός του Ανδρονίκου και μελλοντικός αυτοκράτορας Μιχαήλ Θ΄ Παλαιολόγος να δολοφονήσει στην Ανδριανούπολη τον Ρουζέ ντε Φλορ το 1305. Από εκείνη τη στιγμή, οι αλμογάβαροι έγιναν ορκι-

Fig. 13.1.- Comenciolo Tombstone (end of the 6th century) (Cartagena Archaeological Museum). — Πλάκα του Κομενσιόλου (τέλη 6^{ου} αι.) (Αρχαιολογικό Μουσείο Καρθαγένης).

city of Halmyros, to the south of Thessaly. The Catalan-Aragonese domains extended to the neighbouring duchy of Neopatria as a result of the successful military campaign carried out by Alfonso Fadrique, the vicar general of the Duchy of Athens, in 1319. Both duchies were integrated into the Catalan-Aragonese crown, which maintained them until its fall to Florentine and Turkish hands at the end of the 16th century. So, for example, the emblematic Castell de Cetines –which is none other than the Acropolis of Athens– fell into the hands of the Florentine merchant Nerio Acciajuoli in May 1388. There are few remains preserved from the Catalan-Aragonese presence on Greek land, with the exception of the French castles that were reused by our predecessors in the regions they occupied and which include Amfissa, Livadeia, Lamia, Hypatius and Sidirokastro Castles. The famous eulogy of

σμένοι εχθροί της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας και μετά από μια απεγνωσμένη πορεία προς τον Νότο, κατέληξαν να εγκατασταθούν οριστικά στο Δουκάτο των Αθηνών το 1311, αφού νίκησαν τα στρατεύματα του φράγκου δούκα Βάλθερου Βριενίου στην περίφημη μάχη του Κηφισού, η οποία δεν έγινε στη Βοιωτία, όπως πιστευόταν παλιότερα, αλλά κοντά στον Αλμυρό, στη νότια Θεσσαλία. Οι καταλανο-αραγωνικές κτήσεις επεκτάθηκαν και στο γειτονικό δουκάτο των Νέων Πατρών (Υπάτη), μετά από την επιτυχημένη εκστρατεία του γενικού διοικητή (βικάριου) του Δουκάτου των Αθηνών, Αλφόνσου Φρέντερικ το 1319. Το 1380 και τα δύο δουκάτα ενσωματώθηκαν στο Αραγωνικό Στέμμα που τα διατήρησε έως ότου έπεσαν σε χέρια φλωρεντινών και τούρκων στα τέλη του 14^{ου} αι. Έτσι, π.χ., το εμβληματικό Φρούριο των Αθηνών - δηλαδή η Ακρό-

Fig. 13.2.- Lividiá Castle (Photograph by R. Röhrer, 1909) (German Archaeological Institute of Athens). — Φρούριο της Λειβαδιάς (Φωτογραφία: R. Röhrer, 1909) (Γερμανικό Αρχαιολογικό Ινστιτούτο Αθηνών).

Fig. 13.3.- Franco-Catalan tower of Amfissa Castle (Photograph by R. Röhrer, 1909) (German Archaeological Institute of Athens). — Φράγκο-καταλανικός πύργος του Φρουρίου της Αμφισσας (Φωτογραφία: R. Röhrer, 1909) (Γερμανικό Αρχαιολογικό Ινστιτούτο Αθηνών).

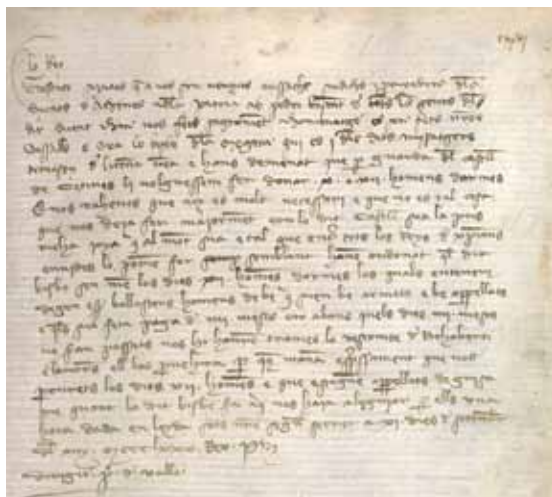

the Acropolis by Peter IV of Aragon (1380) was particularly relevant; it was the first Western praise of this splendid monument, defined as the “richest jewel in the world, so much so that all the Christian kings put together would not be able to build one like it”.

Despite the fall of the duchies of Athens and Neopatria at the end of the 14th century, the commercial and political interests of the Catalan-Aragonese crown in the eastern Mediterranean continued to be very important until the expansion of the Ottoman Empire. Alphonso V of Aragon, the Magnanimous, for example, carried out an authentic military policy in this area to protect and promote commercial transactions with the East, and in islands such as Crete and Chios, and in Constantinople itself, during the 13th to 16th centuries, there were consulates of the Crown of Aragon, from which we can deduce the stable existence of important communities of Catalan traders.

Fig. 13.4.- Tournois coin of the Infant Ferdinand of Majorca (Clarenza, 1315-1316) (Athens Numismatic Museum). — Νόμισμα tournois του πρίγκιπα Φερράν της Μαγιόρκας (Κλαρέντσα, 1315-1316) (Νομισματικό Μουσείο Αθηνών).

πολη – έπεσε τα χέρια του φλωρεντινού εμπόρου Νέριο Ατζαγιόλι τον Μάιο του 1388. Ελάχιστα είναι τα ίχνη της καταλανο-αραγωνικής παρουσίας που διασώζονται στην Ελλάδα, αν εξαιρέσουμε τα φράγκικα κάστρα που χρησιμοποίησαν οι πρόγονοί μας στις περιοχές που κατέλαβαν. Αυτά που ξεχωρίζουν είναι στις πόλεις Άμφισσα, Λειβαδιά, Λαμία, Υπάτη και Σιδηρόκαστρο. Ιδιαίτερα σημαντικό είναι επίσης το περίφημο εγκώμιο που έπλεξε ο Πέτρος Δ΄ της Αραγωνίας στην Ακρόπολη το 1380, το οποίο αποτελεί και το πρώτο εγκώμιο στη Δύση αυτού του υπέροχου μνημείου. Κατά τον βασιλιά είναι το «πολυτιμότερο κόσμημα του κόσμου, που όμοιά του δεν θα μπορούσαν να χτίσουν ούτε όλοι οι χριστιανοί βασιλείς μαζί.»

Fig. 13.5.- Eulogy of the Acropolis, written in 1380 by Peter IV of Aragon (Reg. 1.268, fol. 126 r.) (Archive of the Crown of Aragon). — Εγκώμιο της Ακρόπολης που συνέταξε το 1380 ο Πέτρος ο Δ΄ της Αραγωνίας (Αρ.Πρωτ. 1.268, φ. 126 πρόσοψη) (Αρχείο του Στέμματος της Αραγωνίας).

In the 16th century, there is also documentation about a fleeting Spanish military presence in the Greek cities of Peloponnese, as well as Coron (1532-1534). The policy of military

Παρά την απώλεια των δουκάτων των Αθηνών και των Νέων Πατρών στα τέλη του 14^{ου} αι., το Αραγωνικό Στέμμα εξακολουθούσε να έχει σημαντικά εμπορικά και πολιτικά συμφέροντα στην ανατολική Μεσόγειο, μέχρι την εξάπλωση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Ο Αλφόνσος Ε΄ ο Μεγαλόψυχος, π.χ., άσκησε αμιγώς στρατιωτική πολιτική στην περιοχή, προκειμένου να προστατέψει και

Fig. 13.6.- Athens in the Florentine period (15th century). Watercolour by W. Gell and model. — ΗΑθήνα της φλωρεντινής εποχής (15^{ος} αι.). Υδατογραφία του W. Gell και μακέτα.

control of this strategic region, initiated by Charles V, Holy Roman Emperor, lasted during the reign of Philip II, until the unstoppable expansion of the Ottoman Empire made it completely unviable. In this sense, we should not forget the famous Battle of Lepanto (1571) in which the Spanish, Vatican, Venetian and Genoese troops –as part of the so-called Holy League– managed to conquer the powerful Turkish army and prevent the expansion of the Ottoman Empire into the western Mediterranean. The action of Don John of Austria, the son of Charles V, and of Admiral Luis de Requesens in this battle was particularly notable. Barcelona Cathedral still preserves the famous Christ of Lepanto, which protected Don John of Austria's ship and which, according

να εδραιώσει τις εμπορικές συναλλαγές με την Ανατολή. Σε νησιά όπως η Κρήτη και η Χίος, όπως και στην ίδια την Κωνσταντινούπολη, έφτασαν να δημιουργηθούν προξενεία του Αραγωνικού Στέμματος κατά τον 13^ο και 14^ο αι., γεγονός που μας επιτρέπει να συμπεράνουμε ότι υπήρχαν μόνιμες και αξιόλογες κοινότητες καταλανών εμπόρων.

Τεκμηριώνεται επίσης μια φευγαλέα ισπανική στρατιωτική παρουσία τον 16^ο αι. σε ελληνικές πόλεις της Πελοποννήσου, όπως η Κορώνη (1532-1534). Η πολιτική του στρατιωτικού ελέγχου της

Fig. 13.7.- Fresco of the so-called Virgin of the Catalans, from the Florentine period (15th century) (Byzantine and Christian Museum of Athens). — Απεικόνιση του Χουάν Φερνάντεθ ντε Ερέδια, σ' ένα αρχίγραμμα εικονογραφημένο με μινιατούρα του έργου του Μεγάλου Χρονικού της Ισπανίας (1385-1386).

to tradition, managed to miraculously avoid a bomb launched from a Turkish ship by bending its body.

Finally, we should mention the desperate defence of Constantinople in 1453, by the troops of Pere Julià, as well as the important Spanish participation in the religious-military orders, such as those of the Order of Malta on the island of Rhodes, whose main function was to help and to protect pilgrims travelling to the Holy Land. In

Fig. 13.8.- Juan Fernández de Heredia, represented in an illuminated initial from his *Gran Crónica de España* (1385-1386). — Απεικόνιση του Χουάν Φερνάντεθ ντε Ερέδια, σ' ένα αρχίγραμμα εικονογραφημένο με μινιατούρα του έργου του Μεγάλου Χρονικού της Ισπανίας (1385-1386).

στρατηγικής σημασίας περιοχής αυτής εγκαινιάστηκε από τον Κάρολο Α΄ όπου να την διαλύσει η ακατάσχετη εξάπλωση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας κατά τη βασιλεία του Φιλίππου Β΄, για τον οποίο ζωγράφιζε ο Δομίνικος Θεοτοκόπουλος, γνωστός ως Ελ Γκρέκο (ο Έλληνας), επειδή είχε γεννηθεί στην Κρήτη. Σ' αυτό το πλαίσιο εντάσσεται και η περίφημη ναυμαχία της Ναυπάκτου (1571), όπου ναυτικές δυνάμεις από την Ισπανία, το Βατικανό, τη Βενετία και τη Γένοβα, που συμμετείχαν στη λεγόμενη Αγία Συμμαχία, κατάφεραν να νικήσουν το πανίσχυρο Τουρκικό ναυτικό και να εμποδίσουν την εξάπλωση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στη Δυτική Μεσόγειο. Ιδιαίτερα σημαντική ήταν η

Fig. 13.9.- Christ of Lepanto. Barcelona Cathedral. — Ο Χριστός της Ναυπάκτου. Καθεδρικός Ναός Βαρκελώνης.

mediaeval times, two grandmasters of the Knights of Malta, Luis Fernández de Heredia and Antoni de Fluvià, in addition to being an important contingent of knights, were Spanish. *~~~~~*

συμμετοχή στη ναυμαχία του Ιωάννη της Αυστρίας, γιού του Καρόλου του Α΄ και του ναυάρχου Λουδοβίκου ντε Ρεκεσένς. Στον καθεδρικό ναό της Βαρκελώνης διασώζεται ακόμη ο περίφημος Χριστός της Ναυπάκτου, που προστάτευε το καράβι του Ιωάννη της Αυστρίας και που, σύμφωνα με την παράδοση, κατάφερε ως εκ θαύματος ν' αποτρέψει με το σώμα του το χτύπημα μιας βόμβας που εκτόξευσε τουρκικό πλοίο.

Δεν μπορούμε, τέλος, να παραλείψουμε την απέλπιδα υπεράσπιση της Κωνσταντινούπολης το 1453, από τα στρατεύματα του Πέρε Ζουλιά και την σημαντική συμμετοχή των ισπανών στα στρατιωτικά θρησκευτικά τάγματα όπως των Περιθαλπόντων Μοναχών του Αγίου Ιωάννη που είχαν εγκατασταθεί στη Ρόδο, με κύριο καθήκον να προσφέρουν αρωγή και προστασία στους προσκυνητές που πήγαιναν στους Αγίους Τόπους. Κατά τον Μεσαίωνα, εκτός από έναν σημαντικό αριθμό ιπποτών, δύο μάγιστροι των Περιθαλπόντων, ο Χουάν Φερνάντεθ ντε Ερέδια και ο Αντόνι ντε Φλουβιά ήταν ισπανοί. *~~~~~*

Fig. 13.10.- Gate of St. Romanus, defended by Constantine XI Palaiologos in the siege and conquest of Constantinople by the Sultan Mehmed II (1453). — Η Πύλη του Αγίου Ρωμανού, την οποία υπερασπίστηκε ο Κωνσταντίνος ΙΑ΄ Παλαιολόγος κατά την πολιορκία και πτώση της Κωνσταντινούπολης στα χέρια του σουλτάνου Μωάμεθ του Β΄ (1453).

SPANISH-GREEK CULTURAL RELATIONS
FROM THE 19th CENTURY TO THE PRESENT

ΟΙ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΕΣ ΣΧΕΣΕΙΣ ΙΣΠΑΝΙΑΣ-ΕΛ-
ΛΑΔΑΣ ΑΠΟ ΤΟΝ 19^ο αι. ΩΣ ΣΗΜΕΡΑ

➤➤➤➤➤➤ **Pedro Bádenas de la Peña** ➤➤➤➤➤➤

(CSIC-Instituto de Lenguas y Culturas del Mediterráneo)

SPAIN AND GREECE, although physically separated, on either side of our sea, are not and never have been separated historically speaking, at a human and cultural level. In one way or another, Greece and everything Greek have always been present in the cultural evolution of Spain. Special interest is placed on the relations and parallelisms which have occurred in political and cultural areas since the birth of Greece as a modern state-nation. Politically, Greece and Spain have had parallel constitutional lives. Now, when the bicentenary of the 1812 Liberal Spanish Constitution, which was drawn up in Cádiz during the siege of the Napoleonic troops, is being celebrated, we should highlight the great similarities in the processes to manage to overcome absolutism. In Greece, Rigas Feraios' constitutional project, earlier than the Spanish one, was frustrated before it was put into practice, however it was one of the triggers of the 1821 uprising for the freedom of Greece. The first

Η ΙΣΠΑΝΙΑ ΚΑΙ Η ΕΛΛΑΔΑ, μακρινές από γεωγραφικής απόψεως, στα δύο άκρα της κοινής μας θάλασσας, βρίσκονταν και εξακολουθούν να βρίσκονται πολύ κοντά από ανθρώπινης και πολιτιστικής πλευράς. Με τον έναν ή τον άλλον τρόπο, η Ελλάδα και το ελληνικό στοιχείο ήταν πάντα παρόντα στο πολιτιστικό γίγνεσθαι της Ισπανίας. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι σχέσεις και οι παραλληλισμοί, που προέκυψαν από πολιτικής και πολιτιστικής πλευράς, από την γέννηση της Ελλάδας ως σύγχρονο κράτος-έθνος. Από πολιτικής απόψεως, η Ελλάδα και η Ισπανία έχουν παράλληλες κοινοβουλευτικές ζωές. Ακριβώς φέτος, που συμπληρώνονται 200 χρόνια από το φιλελεύθερο Σύνταγμα που ψηφίστηκε στο Κάδιθ 1812, κατά τη διάρκεια της πολιορκίας από τα στρατεύματα του Ναπολέοντα, επιβάλλεται να υπογραμμίσουμε τις μεγάλες ομοιότητες στους αγώνες εναντίον της απολυταρχίας. Στην Ελλάδα, το γενναίο συνταγματικό εγχείρημα του Ρήγα του Βελεστινλή, που προηγήθηκε του ισπα-

Spanish and Greek constitutional steps were soon frustrated –with dramatic, long-lasting results– due to the absolutist reaction which came from the Congress of Vienna and the Congress of Verona. In Spain, the *Trienio Liberal* was cut short due to the French armed intervention of the Hundred Thousand Sons of Saint Louis; in Greece, external interferences caused the civil conflict between Mavrocordatos’ liberals and Kolokotronis’ “soldiers”. The Spanish liberals gave their support to the Greek fight for freedom –Solomos refers to this in his “Hymn to Liberty”,– however the salary of the Spanish philhellenes was reduced due to the enormous difficulties incurred by the repression of Ferdinand VII of Spain.

During the 20th century, Greece and Spain underwent dramatic periods due to the tormented broken constitutional history; in Spain, due to the coup d’état in 1936 and in Greece, due to Ioannis Metaxas’ dictatorship, imitating that of Franco. The respective civil conflicts (1936-39 in Spain; 1946-49 in Greece, with its prelude in 1944) responded to the destructive dynamics of the fascist authoritarianism that devastated Europe during the 1930s and 40s. The Cold War years also showed significant parallelism between our two countries, however with different cycles and rhythms. After the 1960s, developmentalism permitted economic reactivation and growth in both countries, but within the context of political authoritarianism and at the price of massive emigration of labour to Europe, as well as the large amount of political exile. Greece, with its “tutored” democratic system even underwent military dictatorship

νικού εγχειρήματος, απέτυχε πριν εφαρμοστεί, αποτέλεσε όμως έναν από τους παράγοντες της Επανάστασης του 1821 για την απελευθέρωση της Ελλάδας. Τα πρώτα συνταγματικά βήματα, τόσο στην Ισπανία όσο και στην Ελλάδα, θα αποτύγγαναν σύντομα, με δραματικά και μακροχρόνια αποτελέσματα, εξ αιτίας της απολυταρχικής αντίδρασης των Συνεδρίων της Βιέννης και της Βερόνας. Στην Ισπανία, η Φιλελεύθερη Τριετία δι-

Fig. 14.1.- Reference to the philhellene Bilbao resident, Serafin Landzana, who died in Athens on 15th February 1827 (Henri Fornès, *Le Monument des Filhellènes, Athens, 1860*) (National Library of Greece, Manuscript no. 1,697). — Αναφορά στον φιλέλληνα από το Μπιλμπάο Σεραφίν Λαντσάνα, ο οποίος πέθανε στην Αθήνα στις 15 Φεβρουαρίου 1827 (Ανρί Φορνεζί, *Το Μνημείο των Φιλελλήνων στην Αθήνα, 1860*) (Εθνική Βιβλιοθήκη της Ελλάδος, Χειρόγραφο Αρ. 1697).

(1967-74) to cut the growing demands for freedom. At the end of the 1970s, the two countries started very similar processes to recover democracy and with constitutional paths which, finally, set the political bases for national coexistence. Since then, the convergence of Greece and Spain in the construction processes of European unity have run in parallel, with an inter-relation between both countries, at all levels, which had not occurred for the last one hundred and fifty years of history.

Fig. 14.2.- Antoni Rubió i Lluch, a Catalan Byzantinist and Neohellenist (Valladolid, 1856 - Barcelona, 1937), wearing the official uniform of the Greek general consul in Barcelona 1904) (Rubió Library-Archive in Barcelona). — Ο καταλανός βυζαντινολόγος και νεοελληνιστής Αντόνι Ρουμπιό ι Λιούκ (Βαγιαδολίδ, 1856 - Βαρκελώνη, 1937), με τη επίσημη στολή του γενικού προξένου της Ελλάδος στην Βαρκελώνη το 1904) (Βιβλιοθήκη-Αρχείο Ρουμπιό της Βαρκελώνης).

εκόπη από την ένοπλη γαλλική επέμβαση των Εκατό Χιλιάδων Υιών του Αγίου Λουδοβίκου. Στην Ελλάδα οι ξένες παρεμβάσεις προκάλεσαν εμφύλια σύγκρουση ανάμεσα στους φιλελευθέρους του Μαυροκορδάτου και τους «στρατιωτικούς» του Κολοκοτρώνη. Οι ισπανοί φιλελεύθεροι τάχθηκαν αλληλέγγυοι στον αγώνα των ελλήνων για την ελευθερία – το αναφέρει κι ο Σολωμός στον «Ύμνο στην Ελευθερία» - αλλά το ποσοστό των ισπανών φιλελλήνων μειώθηκε εξ αιτίας των τεραστίων δυσκολιών που προκαλούσε η καταπίεση του Φερδινάνδου του Ζ΄.

Τον 20^ο αι. η Ελλάδα και η Ισπανία πέρασαν δραματικές περιόδους, εξ αιτίας της τρικυμιώδους συνταγματικής τους ιστορίας, που στην Ισπανία διεκόπη από το πραξικόπημα του 1936 και στην Ελλάδα από τη δικτατορία του Μεταξά το 1936 επίσης, κατά μίμηση της δικτατορίας του Φράνκο. Οι εμφύλιοι πόλεμοι (1936-39 στην Ισπανία και 1946-1949 στην Ελλάδα με προεόρτια από το 1944), ανταποκρίνονταν κατά βάθος στην καταστροφική δυναμική του φασιστικού απολυταρχισμού που σάρωσε την Ευρώπη στις δεκαετίες του 30 και του 40. Τα χρόνια του Ψυχρού Πολέμου παρουσιάζουν κι αυτά πολλές ομοιότητες στις δύο χώρες, αλλά με διαφορετικούς κύκλους και ρυθμούς. Από την δεκαετία του 60, το κύμα του εκσυγχρονισμού επέτρεψε και στις δύο χώρες να πάρουν και πάλι μπρος και να σημειώσουν μια οικονομική ανάπτυξη, πάντα στο πλαίσιο του πολιτικού αυταρχισμού και με τίμημα, εκτός από τους πολιτικούς πρόσφυγες, μια μαζική μετανάστευση εργατικής δύναμης στην Ευρώπη. Η Ελλάδα, μ' ένα δημοκρατικό σύστημα «κηδεμονίας», υπέστη και μια στρατιωτική δικτατορία

With regard to culture, contacts between Greece and Spain during the entire 19th century and part of the 20th century were practically non-existent. In Spain, the antiliberal taboo that plunged the indubitable value of our few philhellenes into darkness meant that the vision of Greece was highly incomplete and deformed. Only the splendour of Ancient Greece made amends for this, but with the aggravating circumstance of a highly precarious existence of academic studies into it. Only Antoni Rubió i Lluch dealt with the scientific study of the historic overlap between Byzantium and the Crown of Aragon. The direct relation between Greek and Spanish intellectuals started at the end of the 1920s. Greece took up a passionate interest in the political and social changes in the Spain of the Second Republic and its cultural renaissance. At the end of the 1920s, Kostis Palamas created the *Unión Cultural Hispano-helénica* (Hispanic-Hellenic Cultural Union) and effectively encouraged the first direct cultural contacts between both countries. Palamas' admiration and that of other Greek authors for Miguel de Unamuno was one of the decisive features of this rapprochement. Palamas, Venesis, Kazantzakis, Uranis, Prevelakis, Melas, etc. related with Unamuno. The correspondence between Unamuno and Spyros Melas appears, for example, in *Eléfceron Vima*. Travel also contributed to the knowledge of Spain, as can be seen by the impact of books such as *España, sol y sombra* by Uranis or the numerous writings by Kazantzakis, who visited Spain three times. His articles published by

(1967-1974), ώστε ν' ανακοπούν οι ολοένα αυξανόμενες απαιτήσεις για ελευθερία. Στα τέλη της δεκαετίας του 70, ξεκινούν στις δύο χώρες παρόμοιες διαδικασίες αποκατάστασης της δημοκρατίας, από συνταγματικά μονοπάτια που, επί τέλους, έβαλαν τις πολιτικές βάσεις για την εθνική συμβίωση. Από τότε, η σύγκλιση της Ελλάδας και της Ισπανίας στις διαδικασίες της οικοδόμησης της ευρωπαϊκής ενότητας ήταν σταθερή. Υπάρχει μια σταθερή σχέση ανάμεσα στις δύο χώρες, σε όλα τα επίπεδα, που δεν υπήρχε ποτέ στα προηγούμενα 150 χρόνια της ιστορίας τους.

Όσον αφορά τον πνευματικό πολιτισμό, οι σχέσεις ανάμεσα στην Ελλάδα και στην Ισπανία κατά τη διάρκεια όλου του 19^{ου} και μέρους του 20^{ου} αι. είναι σχεδόν ανύπαρκτες. Στην Ισπανία αυτό συνέ-

Fig. 14.3.- 1933 university cruise. In front of the Caryatid of the Acropolis in Athens, from left to right in the first row, Jaime Vicens Vives and Juan Maluquer de Motes (13-07-1933) (Archive of the Department of Ancient History and Archaeology of the University of Barcelona). — Κρουαζιέρα πανεπιστημιακών το 1933. Μπροστά στις Καρυάτιδες της Ακρόπολης των Αθηνών, από τα αριστερά προς τα δεξιά στην πρώτη σειρά οι Ζάουμα Βισένς Βίβες και Χουάν Μαλουκέρ ντε Μότες (13-07-1933) (Αρχείο του Τμήματος Αρχαίας Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου της Βαρκελώνης).

Η ΜΕΓΑΛΗ ΑΠΟΣΤΟΛΗ ΤΗΣ "ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗΣ"

ΤΙ ΕΙΔΑ, 40 ΗΜΕΡΕΣ, ΕΙΣ ΤΗΝ ΙΣΠΑΝΙΑΝ

Η ΚΡΑΥΓΗ ΤΗΣ ΣΠΑΡΑΣΙΣΜΕΝΗΣ ΙΣΠΑΝΙΑΣ - Ο ΙΣΠΑΝΙΚΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ ΔΕΝ ΕΙΝΑΙ ΕΜΦΥΛΙΟΣ, ΕΙΝΑΙ ΔΙΕΘΝΗΣ - Ο ΠΟΛΕΜΟΣ ΚΑΙ Ο ΣΕΙΣΜΟΣ - ΣΤΗΝ ΠΑΛΜΑ ΤΗΣ ΜΑΓΙΟΡΚΑΣ - ΟΙ ΔΥΟ ΜΕΓΑΛΟΙ ΠΑΛΑΙΣΤΑΙ - Η ΑΠΡΟΣΔΟΚΗΤΟΣ ΠΡΩΤΗ ΕΝΤΥΠΩΣΙΣ ΕΙΣ ΤΗΝ ΙΣΠΑΝΙΑΝ

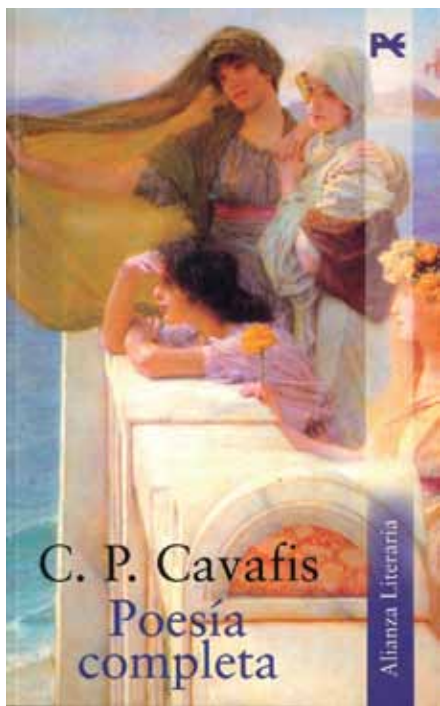
1^{ον} Η ΑΓΟΝΙΑ ΤΗΣ ΜΑΔΡΙΤΗΣ ΤΟΥ ΑΠΕΣΤΑΛΜΕΝΟΥ ΜΑΧ Κ. Ν. ΚΑΖΑΝΤΖΑΚΗ

The image shows a collage of newspaper pages from the Greek newspaper 'Cacimerini'. The main headline at the top reads 'ΤΙ ΕΙΔΑ, 40 ΗΜΕΡΕΣ, ΕΙΣ ΤΗΝ ΙΣΠΑΝΙΑΝ' (What I saw, 40 days, in Spain). Below the headline is a large photograph of a city, likely Madrid, during the Spanish Civil War. To the left of this photo is a smaller photo of two men on a balcony, one of whom is Nikos Kazantzakis. To the right is a photo of a street with a banner that reads 'ΠΟΡΕΙΑ ΑΝΤΙΤΑΚΤΙΚΩΝ ΚΑΙ ΕΞΟΥΣΙΑΣΤΩΝ'. Below these are several columns of text and another photo of a destroyed building. The text is in Greek and discusses the Spanish Civil War, mentioning the 'Spanish Revolution' and the 'Spanish Civil War'.

Cacimeriní, entitled *España 1933* and his anthology of avant-garde Spanish poetry, which appeared between 1933 and 34 in magazines such as *Kiclos* and *Neolinicá grámata*, with poems by Unamuno, A. Machado, J. R. Jiménez, F. García Lorca, R. Alberti, V. Aleixandre, etc., had great repercussions in

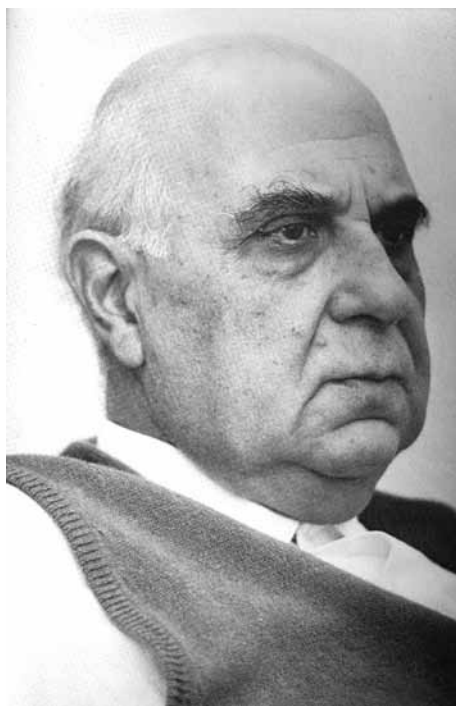
βη, εξ αιτίας του ταμπού εναντίον του φιλελευθερισμού, που έπνιξε στη λήθη τους ελάχιστους ισπανούς φιλέλληνες, με αποτέλεσμα η εικόνα της Ελλάδας να είναι σοβαρά ελλιπής και διαστρεβλωμένη. Η εικόνα της σύγχρονης Ελλάδας δεν στηριζόταν απλώς στην λάμψη της Αρχαίας Ελλάδας, αλλά και σε πολύ

Fig. 14.4.- First chronicle of the Spanish Civil War sent by Nikos Kazantzakis to the Greek newspaper Cacimeriní on 24th November 1936, entitled *Qué he visto durante 40 días en España*. — Η πρώτη από τη σειρά ανταποκρίσεων από τον ισπανικό Εμφύλιο Πόλεμο που έστειλε ο Νίκος Καζαντζάκης στην ελληνική Εφημερίδα Καθημερινή, στις 24 Νοεμβρίου 1936, με τον γενικό τίτλο *Τι είδα, 40 μέρες, εις την Ισπανίαν*.

Greece. This collection contains the first translation into a foreign language of these authors and continues to be a reference book for any Greek reader interested in modern Spanish poetry. In 1936, *Cacimeriní* sent Kazantzakis to Spain as its war correspondent; Unamuno gave Kazantzakis what was probably the last interview of his life in Salamanca, which is found in his work *¡Viva la muerte!*, jointly published with his compilation of voyages to the Peninsula, called *España*. Soon after Unamuno's death, *Cacimeriní* published

Fig. 14.5.- Cover of the *Poesía completa* of C. Cavafy translated into Spanish by Pedro Bádenas de la Peña (Madrid, 1982). — Εξώφυλλο των Απάντων του Κωνσταντίνου Καβάφη, σε μετάφραση στα ισπανικά του Πέδρο Μπάδενας ντε λα Πένια (Μαδρίτη, 1982).

φτωχές ακαδημαϊκές μελέτες σ' αυτόν τον τομέα. Μόνον ο Αντόνι Ρουμπιό ι Λιούκ ασχολήθηκε με τις επιστημονικές μελέτες των ιστορικών σχέσεων ανάμεσα στο Βυζάντιο και στο Αραγωνικό Στέμμα. Η άμεση σχέση μεταξύ ελλήνων και ισπανών διανοουμένων ξεκίνησε στα τέλη της δεκαετίας του 20. Η Ελλάδα βίωσε ένα παθιασμένο ενδιαφέρον για τις πολιτικές και κοινωνικές αλλαγές στην Ισπανία της Β' Δημοκρατίας και για την πολιτιστική της αναγέννηση. Στα τέλη της δεκαετίας του '20, ο Κωστής Παλαμάς ίδρυσε την Ισπα-

Fig. 14.6.- Yiorgos Seferis (Esmirna, 1900-Athenas, 1971). Nobel Prize in Literature 1963 (Cervantes Institute in Athens). — Γιώργος Σεφέρης (Σμύρνη, 1900-Αθήνα, 1971). Νόμπελ Λογοτεχνίας 1963 (Ινστιτούτο Θεοβράντες της Αθήνας).

the translation of *Nada menos que todo un hombre* in instalments. The great Hispanist and translator, Iulía Iatridi, vital for the dissemination of our literature in Greece, also dealt with Unamuno on repeated occasions through the prestigious pages of *Nea Estía*.

The university cruises, organised in 1933 and 1934 by the universities of Madrid and Valladolid, encouraged by the education authorities of the Republic, meant a significant change in the deep renewal which, in Spain, was starting to focus on the intellectual education of young people. On those Mediterranean cruises, during the stop off in Greece, the teachers and students got to know the most notable representatives of Greek intellectual and academic life in person, thus strengthening the initiatives that Palamas had encouraged. Many of those travellers, after the Spanish Civil War, were to make up the nucleus of

Fig. 14.7.- Collage by Odysseus Elytis (Heraklion, 1911-Athens, 1996). Nobel Prize in Literature 1979 (Iulita Iliorulu). — *Κολλάζ του Οδυσσέα Ελύτη (Ηράκλειο 1911-Αθήνα 1996). Βραβείο Νόμπελ Λογοτεχνίας 1979 (Ιουλίτα Ηλιοπούλου).*

νοελληνική Ένωση και προώθησε αποτελεσματικά τις πρώτες άμεσες πολιτιστικές επαφές ανάμεσα στις δυο χώρες. Ο θαυμασμός του Παλαμά και άλλων ελλήνων συγγραφέων για τον Μιγκέλ ντε Ουναμούνο ήταν καθοριστικής σημασίας παράγοντας αυτής της προσέγγισης. Με τον Ουναμούνο σχετίστηκαν ο Παλαμάς, ο Βενέζης, ο Καζαντζάκης, ο Ουράνης, ο Πρεβελάκης, ο Μελάς κ.α.. Στο *Ελεύθερο Βήμα*, για παράδειγμα, δημοσιεύθηκε η αλληλογραφία μεταξύ του Ουναμούνο και του Σπύρου Μελά. Στην γνώση της Ισπανίας συνέβαλαν και τα ταξίδια, όπως αποδεικνύει ο αντίκτυπος των βιβλίων *Ισπανία, ήλιος και σκιά* του Ουράνη και τα πάμπολλα γραπτά του Καζαντζάκη, ο οποίος επισκέφθηκε τρεις φορές την Ισπανία. Τα άρθρα του, που δημοσίευσε η *Καθημερινή* υπό τον γενικό τίτλο «Ισπανία 1936» και η ανθολόγηση που έκανε της ισπανικής πρωτοποριακής ποίησης, η οποία δημοσιεύθηκε το 1933-34 σε περιοδικά όπως ο *Κύκλος* και τα *Νεοελληνικά Γράμματα*, με ποιήματα του Ουναμούνο, του Α. Ματσάδο, του Χ. Ρ. Χιμένεθ, του Φ. Γκ. Λόρκα, του Ρ. Αλμπέρτι, του Ω. Αλεϊσάντρε κ.α., είχαν στην Ελλάδα βαθιά απήχηση. Αυτή η ανθολογία περιέχει τις πρώτες μεταφράσεις σε ξένη γλώσσα αυτών των συγγραφέων κι εξακολουθεί να είναι έργο αναφοράς κάθε έλληνα αναγνώστη που ενδιαφέρεται για τη σύγχρονη ισπανική ποίηση. Το 1936, η *Καθημερινή* έστειλε τον Καζαντζάκη στην Ισπανία ως πολεμικό ανταποκριτή. Ο Ουναμούνο του παραχώρησε στη Σαλαμάνκα την μάλλον τελευταία συνέντευξη της ζωής του, η οποία περιλαμβάνεται στο δοκίμιό του με τον τίτλο *Ζήτω ο θάνατος!*, το οποίο εκδόθηκε μαζί με τα ταξιδιωτικά του κείμενα, υπό τον γενικό τίτλο *Ισπανία*. Λίγο μετά από τον

specialists (in archaeology, history of art, Greek philology, philosophy, etc.) who set up courses directly related to the Greek world in our universities. People such as E. Tormo, M. Gómez Moreno, A. García Bellido, J. Marías, A. Tovar, M. Almagro, J. Maluquer, J. Vicens Vives, etc., were to be decisive in the reconstruction of the Spanish academic system. In the field of classical studies, followers of that generation started to cultivate neo-Grec studies, which had previously been absent from our cultural panorama. In this sense, the visits made to Spain by two Greek Nobel prize winners: Giorgos Seferis in 1964 and Odysseas Elytis in 1980, stimulated the desire for better knowledge of Greek culture in our country. In the 1960s, the first translations of neo-Grec poetry appeared, a prelude to the publication in the 1980s and after, of the editions of the complete poetry of Cavafy and Seferis, of the anthologies of Elytis and Ritsos, as well

θάνατο του Ουναμούνο, η *Καθημερινή* δημοσίευσε σε συνέχειες τη μετάφραση του έργου του *Τίποτα λιγότερο από έναν άνδρα με τα όλα του*. Η σπουδαία ισπανίστρια και μεταφράστρια Ιουλία Ιατρίδη, έπαιξε σημαντικό ρόλο στη διάδοση της ισπανικής λογοτεχνίας στην Ελλάδα, ασχολήθηκε επανειλημμένως με τον Ουναμούνο μέσα από τις σελίδες του έγκυρου περιοδικού *Νέα Εστία*. Οι φοιτητικές εκδρομές που οργάνωσαν το 1933 και 1934 τα πανεπιστήμια της Μαδρίτης και του Βαγιαδολίδ, με την υποστήριξη των εκπαιδευτικών αρχών της Δημοκρατίας, σήμαναν ουσιαστική διαφορά στην βαθιά ανανέωση που είχε αρχίσει να σημειώνεται στην Ισπανία,

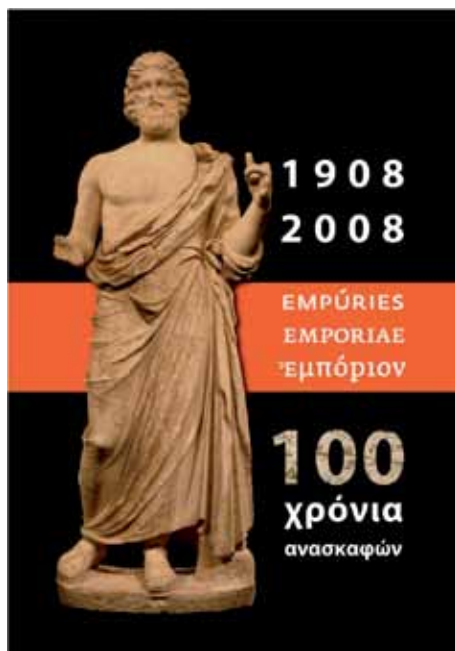

Fig. 14.8.- “Empúries: 100 años de excavaciones”. A cultural activity organised by the Museum of Archaeology of Catalonia-Empúries and the Cervantes Institute in Athens and held in the Greek capital in November 2008 (Cervantes Institute in Athens). — “Έμπόριον: 100 χρόνια ανασκαφών”. Πολιτιστική εκδήλωση που διοργάνωσε το Αρχαιολογικό Μουσείο της Καταλωνίας – Έμπόριον και το Ινστιτούτο Θερβάντες της Αθήνας, τον Νοέμβριο του 2008 στην ελληνική πρωτεύουσα (Ινστιτούτο Θερβάντες της Αθήνας).

as translations of the prose of Seferis, Rhoides, Venesis, Sotiriou, Tajtsis, Tsirkas, etc. The same occurred with the knowledge of neo-Grec literature in the Catalan language. Byzantium studies started to develop in Spain from the 1990s and we can now talk about a true Spanish Byzantine school which, although small, is highly active, as can be seen by its vigorous scientific policy and specialist publications: the magazine *Erytheia*, the collection *Nueva Roma*, congresses, newspapers, etc.

For some years, Spanish institutions have been carrying out diverse archaeological research programmes in Greece, such as that of Adolfo Domínguez Monedero, Professor in Ancient

με επίκεντρο την μόρφωση της νεολαίας. Σ' αυτές τις κρουαζιέρες στη Μεσόγειο, κατά τη διάρκεια της στάσης στην Ελλάδα, οι καθηγητές και οι φοιτητές γνώρισαν από κοντά τους πιο εξέχοντες εκπροσώπους της ελληνικής διανόησης και της ακαδημαϊκής κοινότητας, ενισχύοντας έτσι τις πρωτοβουλίες, μετά από τον εμφύλιο πόλεμο, που είχε ήδη ξεκινήσει ο Παλαμάς. Πολλοί από 'κείνους τους ταξιδιώτες, μετά από τον Ισπανικό Εμφύλιο Πόλεμο, θα σχημάτιζαν τον πυρήνα των ειδικών (στην αρχαιολογία, ιστορία της τέχνης, ελληνική φιλολογία, φιλοσοφία κ.λπ.) που έθεσε σε κίνηση στα ισπανικά πανεπιστήμια τις σπουδές σε ευθεία σχέση με τον ελληνικό κόσμο. Προσωπικότητες όπως οι Ε. Τόμο, Μ. Γκόμεθ Μορένο, Α. Γκαρθία Μπεγίδο, Χ. Μαρίας, Α. Τοβάρ, Μ. Αλμάργκο, Χ. Μαλουκέρ, Χ. Βιθένς Βίβες κ.α. έπαιξαν αποφασιστικό ρόλο στην αναδόμηση του ισπανικού εκπαιδευτικού συστήματος. Στον τομέα των κλασικών σπουδών, οι επίγονοι εκείνης της γενιάς άρχισαν να καλλιεργούν τις νεοελληνικές σπουδές, που ήταν ανύπαρκτες ως τότε στην ισπανική πολιτιστική σκηνή. Μ' αυτή την έννοια, οι επισκέψεις που έκαναν στην Ισπανία οι δύο έλληνες Νομπελίστες: ο Γιώργος Σεφέρης το 1964 και ο Οδυσσεάς Ελύτης το 1980, έδωσαν ώθηση στην καλύτερη γνώση του ελληνικού πνευματικού πολιτισμού στην Ισπανία. Στην δεκαετία του 60 εμφανίστηκαν και οι πρώτες μεταφράσεις νεοελληνικής ποίησης, που προανήγγειλαν τις εκδόσεις – στη δεκαετία του 80 πια – των απάντων του Καβάφη και του Σεφέρη και τις ευρείες ανθολογίες του Ελύτη και του Ρίτσου, όπως και μεταφράσεις πεζών του Σεφέρη, του Ροΐδη, του Βενέζη, της Σωτηρί-

Fig. 14.9.- The Cervantes Institute building in Athens (Cervantes Institute in Athens). — Εικόνα 14.9.- Η έδρα του Ινστιτούτου Θερβάντες της Αθήνας (Ινστιτούτο Θερβάντες της Αθήνας).

History at the Autonomous University of Madrid, who has been working on the projects “Territorio, identidad y colonización en la Grecia central. Épocas arcaica y clásica (2003-2005)”, “Navegación, contactos y etnicidad en la Grecia antigua: El Golfo de Corinto (2006-2008)” and “Entre Grecia y la Magna Grecia: construcción de identidades, federalismo y ligas militares en época arcaica y clásica (2009-2011)” since 2003. Other researchers have also developed their doctoral theses and their excavation work in collaboration with Greek universities or institutions, such as

Fig. 14.10.- Building of the Spanish School of History and Archaeology in Athens (Cervantes Institute in Athens). — Το κτήριο της Ισπανικής Σχολής Ιστορίας και Αρχαιολογίας στην Αθήνα (Ινστιτούτο Θερβάντες της Αθήνας).

ου, του Ταχτσή, του Τσίρκα κ.α.. Το ίδιο συνέβη και με την μετάφραση της νεοελληνικής λογοτεχνίας στην καταλανική γλώσσα. Οι μελέτες για το Βυζάντιο ξεκίνησαν στην Ισπανία τη δεκαετία του 90 και συνεχίζονται ως τώρα και μπορούμε πια να μιλάμε για μια πραγματική ισπανική σχολή Βυζαντινών μελετών που, αν και περιορισμένη, είναι πολύ δραστήρια, όπως αποδεικνύει η γενναία επιστημονική πολιτική και η πολιτική εξειδικευμένων εκδόσεων: περιοδικό *Ερύθεια*, συλλογή *Νέα Ρώμη*, περιοδικά συνέδρια κ.λπ.

Εδώ και μερικά χρόνια, ισπανικοί φορείς διεξάγουν διάφορα προγράμματα αρχαιολογικής έρευνας στην Ελλάδα. Για παράδειγμα, ο Αδόλφο Ντομίγκεθ Μονεδέρο, ο οποίος είναι επικεφαλής της έδρας Αρχαίας Ιστορίας στο Αυτόνομο Πανεπιστήμιο της Μαδρίτης, από το 2003 ως σήμερα έχει υλοποιήσει τα προγράμματα «Επικράτεια, ταυτότητα και αποικισμός της κεντρικής Ελλάδας. Αρχαϊκή και κλασική εποχή» (2003-2005), «Ναυσιπλοΐα, επαφές και εθνικότητα στην αρχαία Ελλάδα: ο Κορινθιακός Κόλπος» (2006-2008) και «Ανάμεσα στην Ελλάδα και την Μεγάλη Ελλάδα: η δημιουργία φορέων, συμμαχιών και στρατιωτικών συνασπισμών στην αρχαϊκή και στην κλασική εποχή» (2009-2011). Πολλοί ακόμα ερευνητές έκαναν τις διδακτορικές τους εργασίες και τις ανασκαφές τους στην Ελλάδα σε συνεργασία με ελληνικά πανεπιστήμια ή φορείς, όπως ο Μανουέλ Αρχόνα Πέρεθ, με θέμα «Μύθοι, λατρείες και ιερά των ευβοέων. Γεωμετρική και αρχαϊκή εποχή», ο οποίος την υπεράσπισε στο Πανεπιστήμιο της Θεσσαλίας. Ο Καθηγητής Άνχελ Μαρτίνεθ Φερνάντεθ (Πανεπιστήμιο της Λαγόυνα) διεξάγει

the case of Manuel Arjona Pérez with his doctoral thesis about *Mitos, cultos y santuarios de los Eubeos. Períodos geométrico y arcaico*, read at the University of Thessaly. Professor Ángel Martínez Fernández (University of La Laguna) has carried out successive campaigns compiling and studying Greek epigraphy. We should also point out the acquisition, some years ago, by the Ministry of Culture of a building in the Plaka district to house the headquarters of the Spanish Scientific School in Athens, which is not yet operational. Also, Spanish pre-and post-doctorate periodical scholarship stays are carried out in Greece to deepen research into Byzantine studies and neo-Grec philology.

In addition, but no less important, due to its impact on Greek society, we should highlight the decisive role carried out by the cultural and teaching activity of the Cervantes Institute in Athens, since its creation in 1991.

To summarise, the cultural relations between our two countries and the mutual knowledge that this involves is relatively recent, but is deep and advantageous.

διαδοχικές αποστολές συλλογής και μελέτης ελληνικών επιγραφών. Πρέπει επίσης να επισημάνουμε ότι εδώ και μερικά χρόνια, το Ισπανικό Υπουργείο Πολιτισμού, αγόρασε κτήριο στη συνοικία της Πλάκας, με σκοπό να εγκαταστήσει εκεί την έδρα της Ισπανικής Επιστημονικής Σχολής, αλλά δεν το έχει αξιοποιήσει ακόμα.

Αρκετοί είναι επίσης οι μεταπτυχιακοί ισπανοί υπότροφοι οι οποίοι πηγαίνουν στην Ελλάδα για να εμβαθύνουν στις μελέτες τους σχετικά με τη βυζαντινή ιστορία και την νεοελληνική φιλολογία.

Σ' ένα άλλο, το ίδιο σημαντικό επίπεδο, εξ αιτίας της απήχησης του στην ελληνική κοινωνία, αποφασιστικής σημασίας για την πολιτιστική και εκπαιδευτική του δράση είναι και το Ινστιτούτο Θερβάντες της Αθήνας, που δραστηριοποιείται στην Ελλάδα από ιδρύσεώς του το 1991.

Ανακεφαλαιώνοντας, οι πολιτιστικές σχέσεις των δύο χωρών και οι γνώση του ενός λαού για τον άλλον είναι σχετικά πρόσφατες, αλλά βαθιές και επωφελείς.

THE IBERIA GRAECA CENTRE

TO KENTPO IBERIA GRAECA

Xavier Aquilué

 (Centre Iberia Graeca-Museu d'Arqueologia de Catalunya)

Paloma Cabrera

 (Centro Iberia Graeca-Museo Arqueológico Nacional)

DURING THE LAST TWO DECADES of the 20th century and the first years of the 21st century, the increase in archaeological excavations from the classical period in Spain and Portugal ran in parallel to the encouragement that was given to work on cataloguing the archaeological collections of museums and to develop an ambitious policy of dissemination which was embodied in numerous exhibitions concerning our archaeological heritage. In this sense, there have been an increasing number of publications on Greek material from archaeological excavations developed in trading and colonial places (such as Empúries, Huelva and Cádiz) or in the Tartessian and Iberian settlements and their corresponding necropolises (such as the Cancho Romano palace-sanctuary in Zalamea de la Serena, Badajoz, or the Indiketa *oppidum* in Ullastret, Girona). The work to

ΚΑΤΑ ΤΗ ΔΙΑΡΚΕΙΑ ΤΗΣ ΤΕΛΕΥΤΑΙΑΣ ΕΙΚΟΣΑΕΤΙΑΣ του 20^{ου} αι. και των πρώτων χρόνων του 21^{ου} αι., η αύξηση των σχετικών με την κλασική εποχή αρχαιολογικών ανασκαφών στην Ισπανία και στην Πορτογαλία σήμανε και την παράλληλη ώθηση των εργασιών καταλογογράφησης των αρχαιολογικών θησαυρών των μουσείων και την ανάπτυξη μιας φιλόδοξης πολιτικής διάδοσης, η οποία εκφράστηκε με τη διοργάνωση πολυάριθμων εκθέσεων με θέμα την αρχαιολογική κληρονομιά. Με αυτή την έννοια, αυξανόταν ολοένα και περισσότερο η δημοσιοποίηση ελληνικών ευρημάτων από τις αρχαιολογικές ανασκαφές των εμπορικών και αποικιακών θυλάκων (όπως το Εμπόριον, η Ουέλβα και το Κάδιθ, για παράδειγμα) και των οικισμών της Ταρτησσού και των ιβηρικών χωριών και των νεκροταφείων τους (όπως το ανάκτορο-ιερό του Κάντσο Ροάνο στη Θαλαμέα ντε λα Σερένα της Μπανταχόθ και ο *oppidum*

document the Greek material deposited in the store rooms of Spanish and Portuguese museums brought to light catalogues of the Greek objects that reached the Iberian Peninsula as a result of the trading contacts between the local populations and traders from the eastern Mediterranean (National Archaeological Museum, Archaeological Museum of Catalonia-Empúries, Alicante Archaeological Museum, etc.). In the same way, diverse exhibitions related to Greek culture led to the publication of their corresponding catalogues in which, in addition to the summarised articles, material which had not been known about until then was published. The exhibition “*Los griegos en España. Tras las huellas de Heracles*”, presented at the National Archaeological Museum in Athens in spring 1998, and in 2000 at the National Archaeological Museum in Madrid and in the Barcelona headquarters of the Archaeological Museum of Catalonia, is a good example of the

Fig. 15.1.- View of the main façade of the Madrid branch of the National Archaeological Museum (National Archaeological Museum). — Άποψη της πρόσοψης του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου με έδρα την Μαδρίτη (Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο).

(οικισμός) των ινδικετών στο Ουλιαστρέτ της Τζιρόνα, π.χ.). Οι εργασίες τεκμηρίωσης των ελληνικών ευρημάτων που φυλάσσονταν στις αποθήκες των ισπανικών και πορτογαλικών μουσείων έφεραν στο φως καταλόγους των ελληνικών αντικειμένων που έφτασαν στην Ιβηρική Χερσόνησο ως αποτέλεσμα των εμπορικών επαφών μεταξύ αυτοχθόνων και εμπόρων από την Ανατολική Μεσόγειο (Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, Αρχαιολογικό Μουσείο της Καταλωνίας – Εμπόριον, Αρχαιολογικό Μουσείο του Αλικάντε,...). Κατά τον ίδιο τρόπο, εκδόθηκαν κατάλογοι διαφόρων εκθέσεων σχετικών με τον ελληνικό πολιτισμό. Επί πλέον, δημοσιεύθηκαν πολλά σχετικά συνθετικά άρθρα και δημοσιοποιήθηκαν ευρήματα που ως τότε ήταν άγνωστα στο ευρύ κοινό. Η έκθεση «Οι Έλληνες στην Ισπανία. Στα ίχνη του Ηρακλέους», η οποία παρουσιάστηκε στο Αρχαιολογικό Μουσείο Αθηνών την άνοιξη του 1998, στο Εθνικό Αρχαιολογικό

Fig. 15.2.- Details of one of the showcases of the permanent exhibition of the National Archaeological Museum (National Archaeological Museum). — Λεπτομέρεια βιτρίνας από την μόνιμη έκθεση του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου το 2000, με ελληνικά και ιβηρικά ευρήματα (Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο).

interest awoken by the Greek peninsular legacy over these years.

The scientific collaboration relations established between the National Archaeological Museum, through the Ministry of Greek and Roman Antiquities and the Archaeological Museum of Catalonia, through its site in Empúries, meant that in 2005, the creation of a centre destined to documenting Greek trade and presence in Iberia was proposed. It was suggested that the name of the centre should be “Iberia Graeca” and the logo chosen was a centaur, inspired by the bronze appliqué with the figure of a centaur on a 6th-century BC Greek recipient found in Los Royos (Murcia).

In 2006, the objectives of the project were outlined as the administrative dealings to facilitate its creation advanced. The initial idea was to create a website whose main aim would be a database in which all the Greek objects published originating from archaeological

Fig. 15.3.- The building that houses the permanent exhibition of the Archaeological Museum of Catalonia-Empúries, as well as other joint archaeological services, is in the north-western sector of the Neapolis in Emporion (CIG). — Το κτήριο, που φιλοξενεί την μόνιμη έκθεση του Αρχαιολογικού Μουσείου της Καταλωνίας – Εμπορίου και άλλες υπηρεσίες του αρχαιολογικού συμπλέγματος, βρίσκεται στον βορειοδυτικό τομέα της Νέας Πόλεως του Εμπορίου (Κέντρο Iberia Graeca).

λογικό Μουσείο της Μαδρίτης και στο Αρχαιολογικό Μουσείο της Καταλωνίας στη Βαρκελώνη το 2000, αποτελεί ένα καλό παράδειγμα για το ενδιαφέρον που υπάρχει αυτή την εποχή για την ελληνική κληρονομιά στη Βιβλική Χερσόνησο.

Οι σχέσεις συνεργασίας μεταξύ του Τμήματος Ελληνικών και Ρωμαϊκών Αρχαιοτήτων του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου και του παραρτήματος του Εμπορίου του Αρχαιολογικού Μουσείου της Καταλωνίας οδήγησαν στην πρόταση που διατυπώθηκε το 2005 να ιδρυθεί ένα Κέντρο με αντικείμενο την τεκμηρίωση του ελληνικού εμπορίου και της ελληνικής παρουσίας στην Ιβηρία. Προτάθηκε να ονομαστεί «Iberia

Fig. 15.4.- In 2008, to celebrate the centenary of the beginning of the excavations in Empúries, the new permanent exhibition hall in the museum was opened to house the original statue of Asclepius, found in the Neapolis in Emporion in 1909 (MAC-Empúries). — Το 2008, με την ευκαιρία της 100^{ης} επετείου από την έναρξη των ανασκαφών στο Εμπόριον, εγκαινιάστηκε η νέα αίθουσα της μόνιμης έκθεσης του μουσείου, που περιλαμβάνει το πρωτότυπο άγαλμα του Ασκληπιού, που βρέθηκε στη Νέα Πόλη του Εμπορίου το 1909 (Αρχαιολογικό Μουσείο της Καταλωνίας – Εμπορίου).

sites on the Iberian Peninsula would be listed. The database would exclude Greek objects of unknown origin and those which were found in museum collections from purchases or donations of known origin, but which corresponded to sites not on the Peninsula. The objective was to bring together all the materials that have been published in different articles, monographs or exhibition catalogues in a single database. Some of these publications were difficult to consult or almost unknown due to their lack of dissemination. A record card was created which contemplated the origin of the object with its archaeological context and its chronology. It was also associated to photographs and drawings of the piece published and

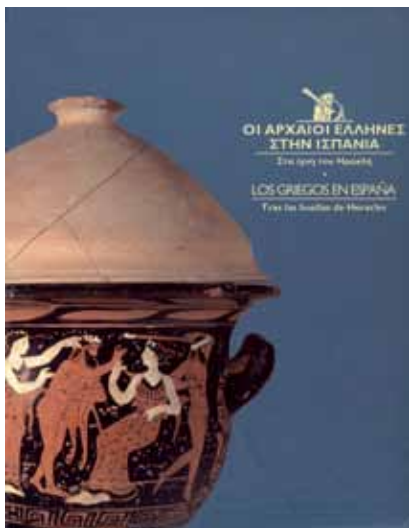

Fig. 15.5.- Cover of the catalogue for the “Los griegos en España. Tras las huellas de Heracles” exhibition, held in the National Archaeological Museum of Athens in 1998 (National Archaeological Museum). — Εξώφυλλο του καταλόγου της έκθεσης «Οι Έλληνες στην Ισπανία. Στα ίχνη του Ηρακλέους», που έγινε στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο της Αθήνας το 1998 (Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο).

Graeca» (Ελληνική Ιβηρία) και ως λογότυπό του επελέγη ένας Κένταυρος, πηγή έμπνευσης του οποίου ήταν ένα ορειχάλκινο πρόσθετο στοιχείο, με μορφή Κενταύρου, ενός ελληνικού δοχείου του 6^{ου} αι. π.Χ., που βρέθηκε στο Λος Ρόγιος (Μούρθια).

Το 2006 καθορίστηκαν σιγά-σιγά οι σκοποί του προγράμματος, ενώ παράλληλα προχωρούσαν οι διοικητικές διαδικασίες για την ίδρυση του Κέντρου. Η αρχική ιδέα ήταν να δημιουργηθεί μια ιστοσελίδα με κύριο στόχο να αποτελέσει μια βάση τεκμηρίων, στην οποία θα περιλαμβάνονταν όλα τα ελληνικά αντικείμενα που βρέθηκαν σε αρχαιολογικούς χώρους στην Ιβηρική Χερσόνησο. Από την βάση δεδομένων εξαιρούνταν τα ελληνικά αντικείμενα άγνωστης προέλευσης κι εκείνα που ανήκαν σε συλλογές ή σε μουσεία και προέρχονταν από αγορές ή δωρεές και ήταν γνωστό ότι είχαν βρεθεί σε αρχαιολογικούς χώρους εκτός Ιβηρικής Χερσονήσου. Σκοπός ήταν να συγκεντρωθούν σε μία βάση δεδομένων όλα τα υλικά που είχαν δημοσιευθεί σε διάφορα άρθρα, μονογραφίες και καταλόγους εκθέσεων. Κάποιες απ’ αυτές τις εκδόσεις δεν ήταν εύκολα προσβάσιμες ή ήταν σχεδόν άγνωστες, επειδή δεν είχαν διαδοθεί ευρέως. Γι’ αυτό δημιουργήθηκε ένα δελτίο τεκμηρίωσης, στο οποίο συμπληρωνόταν η προέλευση του αντικειμένου, το αρχαιολογικό του πλαίσιο και η χρονολόγησή του. Επισυνάπτονταν οι φωτογραφίες και τα σχέδια του αντικειμένου που είχαν δημοσιευθεί και η σχετική βιβλιογραφία. Παράλληλα δημιουργήθηκαν ορισμένα πεδία, για να διευκολυνθεί η έρευνα, σχετικά με την περιοχή στην οποία παρήχθη το αντικείμενο, την τεχνική, την μορφή, την τυπολογία, και την κατάστασή του, όπως

its bibliography. Together with this, some fields were created to facilitate research, which brought together the production area of the object, the technique, the shape, the type and its state of preservation. It also considered the type of decoration with the description of scenes, the characters, the secondary features and the ornamental motives (in the case of decorated pottery, for example). The document database was to be in Spanish, Catalan and English and was conceived as a necessary documentation instrument to advance in the research of Greek archaeological heritage. Also, to disseminate knowledge about it and favour research work carried out to date. Together with this document database, other parts were created, which included “Museums, collections and sites”, “Bibliography” and “Novelties”.

Fig. 15.6.- The logo of the Iberia Graeca Centre, designed by Sara Olmos, inspired by a bronze Greek centaur found in Los Ríos (Caravaca, Murcia) (CI G). — Το λογότυπο του Κέντρου Iberia Graeca, που σχεδίασε η Σάρα Όλμος, έχει ως πηγή έμπνευσης τον ορειχάλκινο ελληνικό Κένταυρο, ο οποίος βρέθηκε στο Λος Ρόγιοσ (Καραάκα, Μούρθια) (Κέντρο Iberia Graeca).

επίσης και το είδος της διακόσμησής του, με την περιγραφή των σκηνών, των προσώπων, των δευτερευόντων στοιχείων και των διακοσμητικών μοτίβων (αν, π.χ., επρόκειτο για διακοσμημένα κεραμικά). Η βάση τεκμηρίων προβλεπόταν να είναι στα ισπανικά, στα καταλανικά και στα αγγλικά και νοείτο ως εργαλείο τεκμηρίωσης απαραίτητο για να προχωρήσει η έρευνα της ελληνικής αρχαιολογικής κληρονομιάς και κυρίως για να διαδοθεί η γνώση σχετικά μ' αυτήν και να ενισχυθούν οι ερευνητικές εργασίες που διεξάγονταν ως εκείνη τη στιγμή. Σ' αυτή τη βάση δεδομένων δημιουργήθηκαν κι άλλα πεδία, μεταξύ των οποίων «Μουσεία, συλλογές και αρχαιολογικοί χώροι», «Βιβλιογραφία» και «Νέα». Κατά τη διαδικασία επεξεργασίας του προγράμματος θεωρήθηκε επίσης απαραίτητο να χρησιμεύει το Κέντρο για την εκπαίδευση νέων ερευνητών στον τομέα της ελληνικού ενδιαφέροντος αρχαιολογίας, δεδομένης της έλλειψης ειδικών σ' αυτόν τον τομέα. Έτσι, θεωρήθηκε ότι το Κέντρο Iberia Graeca έπρεπε να ξεκινήσει στο μέλλον διάφορα ερευνητικά προγράμματα σχετικά με την εξάπλωση του ελληνικού πολιτισμού στη Μεσόγειο, χωρίς την οποία δεν γίνεται κατανοητός ο αποικισμός της Ιβηρίας, ούτε η αλληλεπίδρασή του με τις ιβηρικές κοινωνίες της Αρχαιότητας.

Εν τέλει, στις 16 Νοεμβρίου 2006, η Υπουργός Πολιτισμού κα Κάρμεν Κάλβο Πογιατό και ο Σύμβουλος Πολιτισμού της Κυβέρνησης της Καταλωνίας, κ. Φερράν Μασκαρέλ Κανάλντα υπέγραψαν το Σύμφωνο Συνεργασίας για την ίδρυση του «Κέντρου Τεκμηρίωσης του ελληνικού εμπορίου και της ελληνικής παρουσίας στην Ιβηρία (Iberia Graeca)», για την ανάπτυξη προγραμμά-

iberiagraeca

Presentación

Este proyecto de investigación documental se sitúa en el Museo Arqueológico Nacional y en el Museo de Historia de Córdoba gracias a los datos que nos permite una búsqueda de información en el campo de la presencia y desarrollo del grupo en España. El primer objetivo de esta investigación es una propia cronología. Al respecto, Balsa, Rodríguez y de Hoz (1999) documentaron sobre cerámica de diferentes talleres en conjuntos de Andalucía. Desde Córdoba y Cádiz hasta Sevilla y el sur de España, a través de sus excavaciones en el conjunto de Emporiae, se obtiene un grupo más o menos documentado en el Belderruiz. Estas excavaciones se han centrado en proporcionar un tipo de cerámica documentada que puede considerarse como una de las más importantes en España desde Argarico hasta el siglo VIII. Este proyecto pretende documentar la cerámica de este período histórico, realizando una selección sobre las cerámicas de este Centro de Documentación y sobre el desarrollo y la evolución del grupo en base a Balsa, Rodríguez y de Hoz (1999), a los datos que se encuentran en el Museo Arqueológico Nacional y a los datos de investigación de (Ceballos, 2004) y (Pérez, 2007).

El Centro de Datos de Investigación documental se encuentra en el Museo Arqueológico Nacional y en el Museo de Historia de Córdoba, a través del Museo Arqueológico de Córdoba con la colaboración del Ayuntamiento de Córdoba.

Visualizando Contexto

Visualizando Contexto - Datos de Investigación - Museo Arqueológico

iberiagraeca

Bases Documental

La Base Documental tiene fines educativos en la que muestra de forma de imágenes, imágenes, vídeos de alta calidad de manera que los documentos pueden ser utilizados en la Base de Datos, así como en otros en los documentos de texto que se encuentran en la Base de Datos. La información se encuentra en el formato de imágenes, vídeos de alta calidad, se encuentra en el formato de imágenes, vídeos de alta calidad, se encuentra en el formato de imágenes, vídeos de alta calidad.

Este grupo y genera acceso inmediato a los documentos, imágenes, vídeos, imágenes y contenidos de alta calidad en la Base de Datos. Este grupo y genera acceso inmediato a los documentos, imágenes, vídeos, imágenes y contenidos de alta calidad en la Base de Datos. Este grupo y genera acceso inmediato a los documentos, imágenes, vídeos, imágenes y contenidos de alta calidad en la Base de Datos.

Este grupo y genera acceso inmediato a los documentos, imágenes, vídeos, imágenes y contenidos de alta calidad en la Base de Datos. Este grupo y genera acceso inmediato a los documentos, imágenes, vídeos, imágenes y contenidos de alta calidad en la Base de Datos. Este grupo y genera acceso inmediato a los documentos, imágenes, vídeos, imágenes y contenidos de alta calidad en la Base de Datos.

Visualizando Contexto

Visualizando Contexto - Datos de Investigación - Museo Arqueológico

iberiagraeca

Visualizando Contexto

Visualizando Contexto - Datos de Investigación - Museo Arqueológico

Procedimiento: Centro del Belderruiz (Baza)
 Cerdán, Tomás 43
 Tipo Cerámica: Cerámica
 Cronología: 300 AC - 300 AC
 Idiografía

Imágenes asociadas

Visualizando Contexto - Datos de Investigación - Museo Arqueológico

Contexto de este procedimiento (ver más) | Tema 01 | Tema 02

iberiagraeca

MUSEO ARQUEOLÓGICO NACIONAL, MADRID
 Baza, Sebastián, 1992/142/01

Procedimiento: Centro del Belderruiz (Baza)
 Cerdán, Tomás 43
 Cronología: 375 AC - 300 AC.

IMÁGENES ASOCIADAS

Visualizando Contexto - Datos de Investigación - Museo Arqueológico

BIBLIOGRAFÍA

- Balsa, Rodríguez y de Hoz (1999)
- Ceballos (2004)
- Pérez (2007)

Origen y Área
 Museo Arqueológico Nacional, Madrid
 Museo Arqueológico Nacional, Madrid
 Museo Arqueológico Nacional, Madrid

DECORACIÓN

Tipo Decoración y Forma, Simplicidad
 Estilo y Forma decorativa, Simplicidad
 Motivos decorativos y forma, Simplicidad
 Motivos decorativos y forma, Simplicidad

Visualizando Contexto

iberiagraeca

MUSEO PROVINCIAL DE BAZÉN
 Baza, Sebastián, 1992

Procedimiento: Cerámica de Baza (Belderruiz)
 Cerdán, Tomás 43
 Tipo Cerámica: Cerámica
 Cronología: 300 AC - 300 AC.

IMÁGENES ASOCIADAS

Visualizando Contexto - Datos de Investigación - Museo Arqueológico

BIBLIOGRAFÍA

- Balsa, Rodríguez y de Hoz (1999)
- Ceballos (2004)
- Pérez (2007)

Origen y Área
 Museo Arqueológico Nacional, Madrid
 Museo Arqueológico Nacional, Madrid
 Museo Arqueológico Nacional, Madrid

DECORACIÓN

Tipo Decoración y Forma, Simplicidad
 Estilo y Forma decorativa, Simplicidad
 Motivos decorativos y forma, Simplicidad
 Motivos decorativos y forma, Simplicidad

Visualizando Contexto

iberiagraeca

MUSEO PROVINCIAL DE BAZÉN
 Baza, Sebastián, 1992

Procedimiento: Cerámica de Baza (Belderruiz)
 Cerdán, Tomás 43
 Tipo Cerámica: Cerámica
 Cronología: 300 AC - 300 AC.

IMÁGENES ASOCIADAS

Visualizando Contexto - Datos de Investigación - Museo Arqueológico

BIBLIOGRAFÍA

- Balsa, Rodríguez y de Hoz (1999)
- Ceballos (2004)
- Pérez (2007)

Origen y Área
 Museo Arqueológico Nacional, Madrid
 Museo Arqueológico Nacional, Madrid
 Museo Arqueológico Nacional, Madrid

DECORACIÓN

Tipo Decoración y Forma, Simplicidad
 Estilo y Forma decorativa, Simplicidad
 Motivos decorativos y forma, Simplicidad
 Motivos decorativos y forma, Simplicidad

Visualizando Contexto

Fig. 15.7.- Various screenshots of the Iberia Graeca Centre's website: www.iberiagraeca.org (CIG).— Διαφορετικές σελίδες της διαδικτυακής πύλης του Κέντρου Iberia Graeca: www.iberiagraeca.org (Κέντρο Iberia Graeca).

It was also felt that it was essential, when drawing up the project, that the centre should serve to train young researchers in the field of Greek archaeology, given the current lack of specialists in this field. It was understood that Iberia Graeca should, in the future, look at different research programmes related to the Mediterranean Greek cultural horizon, without which the colonisation of Iberia or its interaction with the Iberian societies in ancient Greek times could not be understood.

Finally, on 16 November 2006, the Spanish Minister of Culture, Carmen Calvo Poyato, and the Minister of Culture of the Catalan Government, Ferran Mascarell Canalda, signed the collaboration agreement to create the “Documentation Centre on Greek Trade and Presence in Iberia (Iberia Graeca)” for the development of research projects, documentation, preservation and dissemination of our archaeological heritage (Official State Journal no. 56, of 6 March 2007).

At the beginning of 2007, the website for the project was opened (www.iberiagraeca.org), the first meetings were held and the first documentation tasks were carried out. However, it was not until October 2010, that the various public administrations decided to promote the centre, providing it with the staff and material means to develop and increase its objectives.

At present, the objectives of the centre are:

1.- To create and maintain a website (www.iberiagraeca.org) in which all the information provided by archaeology on Greek material culture on the

των έρευνας, τεκμηρίωσης, συντήρησης και διάδοσης της αρχαιολογικής κληρονομιάς (ΦΕΚ Ν°56, 6 Μαρτίου 2007).

Στις αρχές του 2007 τίθεται σε λειτουργία η ιστοσελίδα του προγράμματος (www.iberiagraeca.org) και γίνονται οι πρώτες συναντήσεις και εργασίες τεκμηρίωσης. Αλλά οι διάφορες δημόσιες υπηρεσίες δεν αποφασίζουν να δώσουν ώθηση στο Κέντρο παρά τον Οκτώβριο του 2010, οπότε το επανδρώνουν και το εξοπλίζουν για να αναπτύξει και να διευρύνει το αντικείμενό του.

Σήμερα, οι σκοποί του Κέντρου είναι:

Η δημιουργία και η συντήρηση μιας διαδικτυακής πύλης (www.iberiagraeca.org) στην οποία θα διατίθεται όλες οι διαθέσιμες πληροφορίες για τον ελληνικό υλικό πολιτισμό στην Ιβηρική Χερσόνησο. Στην βάση δεδομένων περιλαμβάνονται τα διάφορα αντικείμενα που αποτέλεσαν αντικείμενο του ελληνικού εμπορίου (κεραμικά, νομίσματα, επιγραφές, γλυπτά, αρχιτεκτονικά στοιχεία...), με το αντίστοιχο δελτίο τεκμηρίωσης, γραφική απεικόνιση και προέλευση, με στόχο να διευκολυνθεί η έρευνα και η διάδοσή τους μέσω διαδικτύου. Επίσης, η πύλη παρέχει πληροφορίες για τα νεότερα στοιχεία γύρω από την ελληνικού ενδιαφέροντος αρχαιολογία στην Ισπανία και στην Πορτογαλία, καθώς και σχετικά με τα μουσεία, τις συλλογές και τους αρχαιολογικούς χώρους, αλλά και τις επιστημονικές δημοσιεύσεις που αφορούν την ελληνική πολιτιστική κληρονομιά.

Η ανάπτυξη ιδίων ερευνητικών προγραμμάτων που θα προωθήσουν την γνώση γύρω από την ελληνική πολιτιστική παρουσία και τη διάδρασή της με τις κοινωνίες της Ιβηρικής Χερσονήσου κατά την Αρχαιότητα.

Iberian Peninsula is available. The document database offers the different objects which were part of Greek trade (pottery, coins, inscriptions, sculptures, architectural features, etc.) with their corresponding record card, graphic part and origin, with the aim of being able help with research and dissemination via the Internet. The website also informs about novelties concerning Greek archaeology in Spain and Portugal, about museums, collections and archaeological sites and about scientific publications related to Greek cultural heritage.

2.- To develop research projects of its own that facilitate knowledge about the Greek cultural presence and its interaction with the societies of the Iberian Peninsula in ancient Greek times.

Fig. 15.8.- The story by Ricardo Olmos "The Emporitan Drachma. A Story about Ancient Empúries", published in 2008, is an example of the cultural dissemination of the Greek archaeological legacy that the Iberia Graeca Centre wishes to carry out (MAC-Empúries). — Το βιβλίο του Ρικάρντο Όλμος «Η δραχμή του Εμπορίου. Ένα διήγημα από το αρχαίο Εμπόριον», που εκδόθηκε το 2008, αποτελεί παράδειγμα για τη διάδοση της ελληνικού ενδιαφέροντος αρχαιολογικής κληρονομιάς που θέλει να πετύχει το Κέντρο Iberia Graeca (Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο).

Την ενίσχυση των κρατικών ερευνητικών προγραμμάτων με αντικείμενο της ελληνική μεσογειακή αρχαιολογία, διά της σύναψης πολιτιστικής συνεργασίας με διάφορους επιστημονικούς φορείς και πανεπιστήμια που δραστηριοποιούνται σ' αυτόν τον τομέα της έρευνας.

Η προετοιμασία νέων ερευνητών στον τομέα της ελληνικού ενδιαφέροντος αρχαιολογίας και η διασύνδεσή τους με τα διάφορα προγράμματα τεκμηρίωσης και έρευνας του Κέντρου.

Η δημιουργία ενός προγράμματος πολιτιστικής και κοινωνικής διάδοσης της κοινής ελληνικής κληρονομιάς στη Μεσόγειο, ως στοιχείο σύγκλισης της μεσογειακής πολιτιστικής ταυτότητας.

Το Iberia Graeca διευθύνεται από ένα Διευθυντικό Συμβούλιο που αποτελείται από εκπροσώπους του Ισπανικού Υπουργείου Πολιτισμού, του Τμήματος Πολιτισμού της Κυβέρνησης της Καταλωνίας και του Δήμου της Λ'Εσκάλα και οι δραστηριότητές του συντονίζονται από το Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο και από το Αρχαιολογικό Μουσείο της Καταλωνίας. Το Κέντρο διαθέτει ένα Επιστημονικό Συμβούλιο που αποτελείται από διάφορους ερευνητές αναγνωρισμένου κύρους στον τομέα της ελληνικού ενδιαφέροντος αρχαιολογίας στην Ιβηρική Χερσόνησο.

Η έδρα του Κέντρου Iberia Graeca βρίσκεται στο κτήριο του Οίκου των Δασοφυλάκων στον Άγιο Μαρτίνο του Εμπορίου (Λ'Εσκάλα, Τζιρόνα). Αυτό το πρωτοποριακού τύπου κτήριο, που κτίστηκε το 1910, βρίσκεται στην Παλαιά Πόλη του Εμπορίου κι από 'κει συντονίζονται οι δραστηριότητες του Κέντρου. Σήμερα εργάζονται στη βάση δεδομένων (που διαθέτει πάνω από

3.- To favour research projects in Spain on Mediterranean Greek archaeology, establishing cultural collaborations with the various scientific institutions and universities that carry out this line of research.

4.- To train young researchers in the field of Greek archaeology and to link them to the different documentation and research projects of the centre.

5.- To have a programme of cultural and social dissemination of the common Greek legacy in the Mediterranean, as an element of cohesion of the Mediterranean cultural identity.

The Iberia Graeca Centre is managed by an Advisory Board made up of representatives from the Spanish Ministry of Culture, the Ministry of Culture of the Catalan Government and l'Escala Town Council. Its activities are coordinated by the National Archaeological Museum and the Archaeological Museum of Catalonia and it counts on a Scientific Board made up of diverse researchers of recognised prestige in the field of peninsular Greek archaeology.

The headquarters of Iberia Graeca are housed in the *Casa de los Forestales* (the Forestry House) in Sant Martí d'Empúries, l'Escala, Girona. This Modernist style building, built in 1910, is in the *Palaiapolis* of *Emporion* and is where the Centre's activities are coordinated. Currently, there are several researchers working on the document database (which already has 2,500 record cards of Greek objects) at the centre itself, the National Archaeological Museum in Madrid and the Catalan Institute of Classical Architecture in Tarragona, and in the future the

2.500 δελτία ελληνικών αντικειμένων) πολλοί ερευνητές από το ίδιο το Κέντρο, από το Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο στη Μαδρίτη και από το Καταλανικό Ινστιτούτο Κλασικής Αρχαιολογίας της Ταρραγόνα, ενώ προβλέπεται ότι στο μέλλον θα ενταχθούν στο πρόγραμμα κι άλλοι ισπανικοί κρατικοί φορείς, όπως το Συμβούλιο Πολιτισμού της Κυβέρνησης της Ανδαλουσίας, αλλά και πορτογαλικοί κρατικοί φορείς.

Fig. 15.9.- Photograph by Josep Esquirol of the State Forestry Engineers in 1910, on completing the construction of the *Casa de los Forestales* (the Forestry House) in the centre of Sant Martí d'Empúries, the *Palaiapolis* of *Emporion*. — Φωτογραφία που έβγαλε ο Τζουζέπ Εσκιρόλ στους Δασοφύλακες του Κράτους, όταν ολοκληρώθηκε το 1910 ο Οίκος των Δασοφύλακων στον αστικό πυρήνα του Αγίου Μαρτίου του Εμπορίου, εκεί που ήταν η Παλαιά Πόλις του Εμπορίου.

incorporation of other Spanish institutions is envisaged, such as the Ministry of Culture of the Government of Andalusia, as well as Portugal.

We hope that in the near future, Iberia Graeca will be able to develop its research programmes and dissemination of Greek archaeological heritage and that it will also be a forum for relations between the various Mediterranean countries that were part of, and that continue to be part of, Greek cultural legacy. ~~~~~

Ας ελπίσουμε ότι στο εγγύς μέλλον, το Κέντρο Iberia Graeca θα μπορέσει να αναπτύξει τα προγράμματα έρευνας και διάδοσης της ελληνικής αρχαιολογικής κληρονομιάς και ότι θ' αποτελέσει τον συνδεδετικό κρίκο μεταξύ διαφόρων μεσογειακών χωρών που ήταν και εξακολουθούν να είναι μέρος της ελληνικής πολιτιστικής κληρονομιάς. ~~~~~

Fig. 15.10.- Current state of the Casa de los Forestales (the Forestry House) in Sant Martí d'Empúries, next to the 16th-century church, after the work to adapt and refurbish it as the headquarters of the Iberia Graeca Centre in 2011 (CIG). — Η σημερινή κατάσταση του Οίκου των Δασοφυλάκων του Αγίου Μαρτίνου του Εμπορίου, δίπλα στην εκκλησία του 16^{ου} αι., μετά από τις εργασίες προσαρμογής και συντήρησης που έγιναν το 2011, ώστε να εγκατασταθεί εκεί το Κέντρο Iberia Graeca (Κέντρο Iberia Graeca).

BIBLIOGRAPHY AND WEBSITE RESOURCES

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ ΠΗΓΕΣ ΑΠΟ ΤΟΝ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟ ΙΣΤΟ

AA.VV., *Josep Puig i Cadafalch, Empúries i L'Escala*, Catálogo de la exposición, Sant Martí d'Empúries (junio-septiembre de 2001), Girona, 2001.

AA.VV., *El Museo de Arte Ibérico El Cigarralejo de Mula. Murcia. La colección permanente*, Murcia, 2005.

AA.VV., *L'Esculapi. El retorn del déu*, Catálogo de la exposición, Museu d'Arqueologia de Catalunya-Barcelona (octubre 2007-febrero 2008), Girona, 2007.

AA.VV., 1908-2008. *100 anys d'excavacions arqueològiques a Empúries*, Catálogo de la exposición, Sant Martí d'Empúries (julio-septiembre 2008), Girona, 2008.

ALMAGRO, M., *Las inscripciones ampuritanas griegas, ibéricas y latinas*, *Monografías Ampuritanas II*, Barcelona, 1952.

ALMAGRO, M., *Las necrópolis de Ampurias, Vol. 1. Introducción y necrópolis griegas*, *Monografías Ampuritanas III*, Barcelona, 1953.

AQUILUÉ, X. (dir.), *Intervencions arqueològiques a Sant Martí d'Empúries (1994-1996). De l'assentament precolonial a l'Empúries actual*, *Monografies Emporitanes 9*, Girona, 1999.

AQUILUÉ, X., CASTANYER, P., SANTOS, M., TREMOLEDA, J., *Empúries. Guies del Museu d'Arqueologia de Catalunya*, Tarragona, 1999 (versión en inglés 2000 y en griego 2008).

ARRIBAS, A. et alii, *El barco del Sec (Costa de Calvià, Mallorca). Estudio de los materiales*, Palma de Mallorca, 1987.

BARBERÀ, J., SANMARTÍ, E., *Arte griego en España*, Barcelona, 1987.

BOLAÑOS ATIENZI, M.J., *Historia de los museos en España. Memoria, cultura, sociedad*, 2ª ed., Gijón, 2008.

BUSCATÓ, LL., *La colònia grega de Rhode*, Roses, 1999.

CABRERA, P., "La presencia griega en Iberia: un siglo de investigaciones", *Boletín del Museo Arqueológico Nacional* 19, Madrid, 2001, 52-71.

CABRERA, P., SÁNCHEZ, C. (eds.), *Los griegos en España. Tras las huellas de Heracles*, Catálogo de la exposición en el Museo Arqueológico Nacional de Atenas (mayo-julio de 1998), Madrid, 1998.

CABRERA, P., SANTOS, M. (eds.), *Ceràmiques jònies d'època arcaica: centres de producció i comercialització al Mediterrani Occidental*, Actes de la Taula Rodona celebrada a Empúries els dies 26 al 28 de maig de 1999, *Monografies Emporitanes II*, Barcelona, 2000.

CABRERA, P., OLMOS, R., SANMARTÍ, E. (eds.), *Íberos y griegos: lecturas desde la diversidad*, Simposio Internacional celebrado en Empúries (3-5 abril de 1991), *Huelva Arqueológica XIII* (2 vols), Huelva, 1994.

- CABRERA, P., ROUILLARD, P., VERDANCK-PIÉRARD (eds.), *El vaso griego y sus destinos*, Catálogo de la exposición en el Museo Arqueológico Nacional (2004-2005), Madrid, 2004.
- CANÓS, I., *L'epigrafia grega a Catalunya*, Debrecen, 2002.
- CARPENTER, R., *The Greeks in Spain*, New York, 1925.
- CHAVES, F. (ed.), *Griegos en Occidente*, Sevilla, 1992.
- DA ROCHA PEREIRA, M.H. (coord.), *Vasos gregos em Portugal: aquém das Colunas de Hércules*, Catálogo de la exposición, Museu Nacional de Arqueologia, Lisboa (enero-septiembre 2007), Lisboa, 2007.
- DE HOZ, J., "Ensayo sobre la epigrafía griega de la península Ibérica", *Veleia* 12 (1995), Vitoria, 1997, 51-179.
- DE HOZ, M^a. P., "Epigrafía griega en Hispania", *Epigraphica* LIX, Faenza, 1997, 29-96.
- DOMÍNGUEZ, A., *Los griegos en Iberia. Protohistoria y Antigüedad en la península Ibérica*, vol. I, Madrid, 2007.
- DOMÍNGUEZ, A., SÁNCHEZ, C., *Greek Pottery from the Iberian Peninsula. Archaic and Classical Periods*, Leiden, 2001.
- FERNÁNDEZ GÓMEZ, J.H., *Guía del Museo Monográfico del Puig de Molins*, Madrid, 1983.
- FERNÁNDEZ, J. H., MALUQUER, J., PICAZO, M., *Corpus Vasorum Antiquorum. Musée d'Eivissa 1, Espagne 6*, Barcelona, 1987.
- GARCÍA Y BELLIDO, A., *Los hallazgos griegos en España*, Madrid, 1936.
- GARCÍA Y BELLIDO, A., *Hispania Graeca*, I-III, Barcelona, 1948.
- GARCÍA CANO, J. M., *Cerámicas griegas de la región de Murcia*, Murcia, 1982.
- GARCÍA ALFONSO, E., MARTÍNEZ ENAMORADO, V., MORGADO, A., *Museos Arqueológicos de Andalucía*, 2 vols, Málaga, 1995 y 1999.
- GONZÁLEZ CANALES, F., SERRANO, L., LLOMPART, J., *El emporion fenicio precolonial de Huelva (ca 900-700)*, Colección Historia, Biblioteca Nueva, Madrid, 2004.
- JIMÉNEZ, J., ORTEGA, J., *La cerámica griega en Extremadura, Cuadernos Emeritenses 28*, Mérida, 2004.
- LÓPEZ DE LA ORDEN, M.D., GARCÍA ALFONSO, E., *Cádiz y Huelva, puertos fenicios del Atlántico*, Catálogo de la exposición en el Museo de Cádiz, Museo de Huelva y Centro Cultural Cajasol de Sevilla (2010-2011), Madrid, 2010.
- MALUQUER, J., PICAZO, M., MARTÍN, A., *Corpus Vasorum Antiquorum. Musée Monographique d'Ullastret, Espagne 5*, Barcelona, 1984.
- MANSO, E., "La colección de materiales de Galera en el Museo Arqueológico Nacional. Historia de su formación y exposición", en J. Pereira, T. Chapa, A. Madrigal, A. Uriarte, V. Mayoral (eds.), *La necrópolis ibérica de Galera (Granada). La colección del Museo Arqueológico Nacional*, Madrid, 2004, 169-183.
- MIRÓ, M. T., *La ceràmica àtica de figures roges de la ciutat grega d'Emporion, Monografies Emporitanes 14*, Barcelona, 2006.

- NIETO, X., SANTOS, M., *El vaixell grec arcaic de Cala Sant Vicenç, Monografies del CASC 7*, Girona, 2008.
- OLCINA, M., RAMÓN, J. J. (eds.), *Huellas griegas en la Contestania ibérica*, Catálogo de la exposición en el Museo Arqueológico de Alicante (abril-octubre 2009), Alicante, 2009.
- OLMOS, R., “Historiografía de la presencia y del comercio griego en España”, *Boletín de la Asociación de Amigos de la Arqueología* 30-31, Madrid, 1991, 123-133.
- OLMOS, R., “Las inquietudes de la imagen ibérica: diez años de búsquedas”, *Revista de Estudios Ibéricos* 2, Madrid, 1996, 65-90.
- PÉREZ, R., OLCINA, M., SOLER, J., *Musealización de la Illeta dels Banyets. Guía de Visita (El Campello, Alicante)*, Alicante, 2006.
- PICAZO, M., *La cerámica ática de Ullastret*, Barcelona, 1977.
- PUIG, A. M., MARTIN, A., *La colònia grega de Rhode (Roses, Alt Empordà)*, Sèrie Monogràfica 23, Museu d'Arqueologia de Catalunya-Girona, Girona, 2006.
- RODRÍGUEZ-ARIZA, M.O., “Tutugi. Nuevos trabajos”, en A. M. Adroher, J. Blánquez (eds.), *Ier Congreso Internacional de Arqueología Bastetana* (Baza, 2008), Serie Varia, n.º. 9, Universidad de Granada y Universidad Autónoma de Madrid, Madrid, 2008, 317-333.
- RODRÍGUEZ SOMOLINOS, H., “Inscriptiones Graecae Antiquissimae Iberiae”, en J. Mangas, D. Plácido (eds.), *Testimonia Hispaniae Antiquae* II A, Madrid, 1998, 333-362.
- ROUILLARD, P., *Les Grecs et la Péninsule Ibérique du VIIIe au IVe siècle avant Jésus-Christ*, Paris, 1991.
- RUIZ, A., RÍSQUEZ, C., HORNOS, F., “Las necrópolis ibéricas en la Alta Andalucía”, en J. Blánquez, V. Antona (eds.), *Congreso de Arqueología Ibérica: las necrópolis* (Madrid, 1991), Madrid, 1992, 397-430.
- TRÍAS, G., *Cerámicas griegas de la península Ibérica*, 2 vols., The William L. Bryant Foundation, Valencia, 1968.
- VILLARONGA, L., *Monedes de plata emporitanes dels segles V-IV aC.*, Complements d'Acta Numismàtica 2, Barcelona, 1997.
- VILLARONGA, L., *Les monedes de plata d'Emporion, Rhode i les seves imitacions. De principi del segle III aC fins a l'arribada dels romans, el 218 aC.*, Complements d'Acta Numismàtica 5, Barcelona, 2000.
- VILLARONGA, L., *Les dracmes emporitanes de principi del segle II aC*, Complements d'Acta Numismàtica 7, Barcelona, 2002.
- VILLARONGA, L., *La plata emporitana: de la Segona Guerra Púnica, final del segle III aC*, Complements d'Acta Numismàtica 8, Barcelona, 2003.

WEBSITE RESOURCES

ASOCIACIÓN PROFESIONAL DE MUSEÓLOGOS DE ESPAÑA

(SPANISH PROFESSIONAL ASSOCIATION OF MUSEOLOGISTS)

Website of this private association, whose main resource is the *Revista de Museología*, which publishes articles about the world of museums, management, history, collections, etc.

www.apme.es

CONSORCIO ÍBEROS DEL BAJO ARAGÓN (IBERIAN CONSORTIUM OF BAJO ARAGÓN)

With tourist content, created to promote the Iberian heritage of the Bajo Aragon region. It consists of a network of thematic interpretation centres which deal with the diverse aspects of Iberian culture and its relations with other peoples. It also offers information for visiting different sites.

www.iberosenaragon.net

DIRECTORIO DE MUSEOS ESPAÑOLES (DIRECTORY OF SPANISH MUSEUMS)

Website of the Spanish Ministry of Education, Culture and Sport which offers access to information about numerous Spanish museums: addresses, telephone numbers, e-mail addresses, opening times and information about the collections.

www.mcu.es/directoriomuseos

The National Archaeological Museum (Museo Arqueológico Nacional) website is particularly interesting for its Greek archaeological collections: <http://man.mcu.es/>

MUSEO ARQUEOLÓGICO DE ALICANTE (ALICANTE ARCHAEOLOGICAL MUSEUM)

Website of one of the most innovative archaeological museums in Spanish museography. Practical information about the visit and the collection. It also offers access to the Illeta dels Banyets site, with practical and historic data.

www.marqalicante.com

ΠΗΓΕΣ ΑΠΟ ΤΟΝ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟ ΙΣΤΟ

ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΚΗ ΕΝΩΣΗ ΜΟΥΣΕΙΟΛΟΓΩΝ ΙΣΠΑΝΙΑΣ

Ιστοσελίδα αυτής της ιδιωτικής ένωσης, κύρια πηγή της οποίας είναι η *Επιθεώρηση Μουσειολογίας*, όπου δημοσιεύονται άρθρα σχετικά με τα μουσεία, την διαχείρισή τους, την ιστορία τους, τις συλλογές τους.....

www.apme.es

ΚΟΙΝΟΠΡΑΞΙΑ ΙΒΗΡΩΝ ΤΗΣ ΚΑΤΩ ΑΡΑΓΩΝΙΑΣ

Τουριστικού περιεχομένου πρόγραμμα, που δημιουργήθηκε για την διάδοση της ιβηρικής κληρονομιάς στην Κάτω Αραγωνία. Πρόκειται για δίκτυο θεματικών κέντρων ερμηνείας που ασχολούνται με τις διαφορετικές πλευρές του ιβηρικού πνευματικού πολιτισμού και τις σχέσεις του με άλλους λαούς. Περιλαμβάνει και πληροφορίες για την πρόσβαση σε διάφορους αρχαιολογικούς χώρους.

www.iberosenaragon.net

ΟΔΗΓΟΣ ΙΣΠΑΝΙΚΩΝ ΜΟΥΣΕΙΩΝ

Ιστοσελίδα του ισπανικού Υπουργείου Πολιτισμού που δίνει πρόσβαση σε πληροφορίες για πολλά ισπανικά μουσεία: διευθύνσεις, τηλέφωνα, διευθύνσεις ηλεκτρονικού ταχυδρομείου, ωράρια και πληροφορίες για συλλογές.

www.mcu.es/directoriomuseos

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τις ελληνικές αρχαιολογικές συλλογές έχει η ιστοσελίδα του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου: <http://man.mcu.es/>

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟ ΜΟΥΣΕΙΟ ΤΟΥ ΑΛΙΚΑΝΤΕ

Ιστοσελίδα ενός εκ των πιο νεωτεριστικών αρχαιολογικών μουσείων της Ισπανίας. Περιέχει χρηστικές πληροφορίες για την πρόσβαση και τη συλλογή, καθώς και χρηστικές πληροφορίες για την πρόσβαση στον αρχαιολογικό χώρο της Ιλιέτα ντελς Μπανιέτς, με πρακτικά και ιστορικά στοιχεία.

www.marqalicante.com

MUSEOS DE PORTUGAL

(MUSEUMS OF PORTUGAL)

Website that compiles information about Portuguese museums, with contact information and summaries about the collections and their history.

www.museusportugal.org

MUSEU D'ARQUEOLOGIA DE CATALUNYA

(ARCHAEOLOGICAL MUSEUM OF CATALONIA)

Website about the museums and archaeological sites managed by the Generalitat of Catalonia with information about their location, activities and services. It also offers access to the Iberian Route, with information and activities about Iberian archaeological sites open to the public in Catalonia.

www.mac.cat

It should be mentioned that this website contains all the information concerning the Greek colony of *Emporion*, the archaeological site of *Empúries*, one of the headquarters of the Archaeological Museum of Catalonia: www.mac.cat/Seus/Empuries

PATRIMONIO DE CASTILLA-LA MANCHA

(HERITAGE OF CASTILLA-LA MANCHA)

Website of the Autonomous Community that lists the network of Archaeological Parks, sites and museums that it manages directly. It is particularly useful for planning cultural visits.

www.patrimoniohistoricoclm.es

PORTAL DE MUSEOS DE ANDALUCÍA

(PORTAL OF MUSEUMS OF ANDALUSIA)

It lists the museums and archaeological and monumental sites managed by the Autonomous Community, with practical information about visits, collections and activities. It also offers information about local and private museums. It is possible to download the complete articles of the *Musa* magazine, dedicated to the world of museums in general, with special emphasis on Andalusia.

www.juntadeandalucia.es/cultura/museos

ΜΟΥΣΕΙΑ ΤΗΣ ΠΟΡΤΟΓΑΛΙΑΣ

Σελίδα που περιέχει πληροφορίες για τα πορτογαλικά μουσεία, με στοιχεία επαφής και πληροφορίες για τις συλλογές και την ιστορία τους.

www.museusportugal.org

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟ ΜΟΥΣΕΙΟ ΤΗΣ ΚΑΤΑΛΩΝΙΑΣ

Ιστοσελίδα για τα μουσεία και τους αρχαιολογικούς χώρους που υπάρχουν στην αρμοδιότητα της Κυβέρνησης της Καταλωνίας, με πληροφορίες για την τοποθεσία τους, τα ωράριά τους και τις υπηρεσίες τους. Δίνει επίσης πρόσβαση στον Δρόμο των Ιβήρων, με πληροφορίες, εκδηλώσεις για τους ιβηρικούς αρχαιολογικούς χώρους στην Καταλωνία που είναι ανοιχτοί στο κοινό.

www.mac.cat

Πρέπει να επισημάνουμε ότι σ' αυτή τη σελίδα υπάρχουν όλες οι πληροφορίες σχετικά με την ελληνική αποικία του Εμπορίου, το αρχαιολογικό σύμπλεγμα του Εμπορίου, μία από τις έδρες του Αρχαιολογικού Μουσείου της Καταλωνίας: www.mac.cat/Seus/Empuries

ΠΑΤΡΟΓΟΝΙΚΗ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑ ΤΗΣ ΚΑΣΤΙΓΙΑΛΑ-ΜΑΝΤΣΑ

Ιστοσελίδα αυτής της Αυτόνομης Κοινότητας, που περιέχει το δίκτυο Αρχαιολογικών Πάρκων, χώρων και Μουσείων της άμεσης δικαιοδοσίας της. Εστιάζει ιδιαίτερος στη διοργάνωση πολιτιστικών επισκέψεων.

www.patrimoniohistoricoclm.es

ΠΥΛΗ ΜΟΥΣΕΙΩΝ ΤΗΣ ΑΝΔΑΛΟΥΣΙΑΣ

Περιλαμβάνει τα μουσεία και τα αρχαιολογικά και μνημειακά συμπλέγματα που υπάρχουν στην Αυτόνομη Κοινότητα της Ανδαλουσίας, με χρηστικές πληροφορίες για την προσβασιμότητα, τις συλλογές και τις εκδηλώσεις, όπως και στοιχεία για τα δημόσια και ιδιωτικά μουσεία. Επιτρέπεται στους επισκέπτες να κατεβάσουν ολόκληρα τα άρθρα του περιοδικού *Μούσα*, που ασχολείται με την μουσειολογία γενικώς και ιδιαιτέρως στην Ανδαλουσία.

www.juntadeandalucia.es/cultura/museos

RUTA IBÉRICA VALENCIANA
(VALENCIAN IBERIAN ROUTE)

It lists data and provides information about the Iberian sites in the province of Valencia, most of which can be visited free of charge.

www.museuprehistoriavalencia.es/ruta_iberica_valenciana

VIAJE AL TIEMPO DE LOS IBEROS
(JOURNEY TO THE WORLD OF THE IBERIANS)

Website of the Andalusian Centre of Iberian Archaeology that provides information for visiting diverse museums and Iberian archaeological sites found in the province of Jaén.

www.viajealtiempodelosiberos.com

Ο ΔΡΟΜΟΣ ΤΩΝ ΙΒΗΡΩΝ ΣΤΗΝ ΠΕΡΙΟΧΗ ΤΗΣ
ΒΑΛΕΝΘΙΑ

Περιλαμβάνει στοιχεία και πληροφορίες για τους ιβηρικούς αρχαιολογικούς χώρους στην περιοχή της Βαλένθια, στην πλειοψηφία των οποίων οι επισκέψεις είναι ελεύθερες.

www.museuprehistoriavalencia.es/ruta_iberica_valenciana

ΤΑΞΙΔΙ ΣΤΟΝ ΚΑΙΡΟ ΤΩΝ ΙΒΗΡΩΝ

Ιστοσελίδα του Κέντρου Ιβηρικής Αρχαιολογίας της Ανδαλουσίας που προσφέρει πληροφορίες για την προσβασιμότητα σε διάφορα μουσεία και ιβηρικές αρχαιολογικές περιοχές στην περιοχή της Χαέν.

www.viajealtiempodelosiberos.com

IBERIA GRAECA. EL LEGADO ARQUEOLÓGICO GRIEGO EN LA PENÍNSULA IBÉRICA

⇒ **Instituciones editoras | Institucions editores | Editing institutions | Συνεκδότες**

Centro Iberia Graeca (Ministerio de Educación, Cultura y Deporte de España; Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya; Ajuntament de l'Escala)

Instituto Cervantes de Atenas

⇒ **Coordinadores | Coordinadors | Coordinators | Συντονιστές**

XAVIER AQUILUÉ (Centre Iberia Graeca-Museu d'Arqueologia de Catalunya)

PALOMA CABRERA (Centro Iberia Graeca-Museo Arqueológico Nacional)

⇒ **Autores | Autors | Authors | Συγγραφείς**

MARTÍN ALMAGRO-GORBEA (Real Academia de la Historia)

XAVIER AQUILUÉ (Centre Iberia Graeca-Museu d'Arqueologia de Catalunya)

EUSEBI AYENSA (Instituto Cervantes de Atenas, Real Academia de Buenas Letras de Barcelona)

PEDRO BÁDENAS DE LA PEÑA (CSIC-Instituto de Lenguas y Culturas del Mediterráneo)

PALOMA CABRERA (Centro Iberia Graeca -Museo Arqueológico Nacional)

SEBASTIÁN CELESTINO (Unidad Asociada Universidad Autónoma de Madrid/Instituto de Arqueología de Mérida del CSIC)

MARÍA PAZ DE HOZ (Universidad de Salamanca)

ADOLFO J. DOMÍNGUEZ (Universidad Autónoma de Madrid)

EDUARDO GARCÍA ALFONSO (Junta de Andalucía, Delegación de Cultura de Málaga)

RICARDO OLMOS (CSIC-Instituto de Historia)

JOSÉ PÉREZ BALLESTER (Universitat de València)

PERE P. RIPOLLÈS (Universitat de València)

ARTURO RUIZ (Centro Andaluz de Arqueología Ibérica. Universidad de Jaén)

CARMEN SÁNCHEZ (Universidad Autónoma de Madrid)

⇒ **Fotografías | Fotografies | Photographs | Φωτογραφίες**

Centro Andaluz de Arqueología Ibérica
Fundación L'Alcúdia

Globusvisió

Instituto Cervantes de Atenas

Museo Arqueológico de Alicante

Museu d'Arqueologia de Catalunya-Barcelona

Museu d'Arqueologia de Catalunya-Girona

Museu d'Arqueologia de Catalunya-Empúries

Museu d'Arqueologia de Catalunya-Ullastret

Museo Arqueológico Nacional (Madrid)

Y las instituciones o referencias que se relacionan en las figuras/I les institucions o referències que es relacionen en les figures/ And the institutions or references that are given in the figures/Και οι φορείς και οργανισμοί που αναφέρονται στις εικόνες.

⇒ **Diseño gráfico | Disseny gràfic | Graphic design | Γραφικός σχεδιασμός**

SARA OLMOS

⇒ **Traducciones | Traduccions | Translations | Μεταφράσεις**

**Traducció catalana/Traducció catalana/Catalan
translation/Μετάφραση στα καταλανικά:**

SARA MARTÍNEZ (Centre Iberia Graeca-Museu d'Arqueologia de Catalunya)

JORDI NIERGA (Generalitat de Catalunya)

**Traducció inglesa | Traducció anglesa | English
translation | Μετάφραση στα αγγλικά:**

VERONICA LAMBERT

**Traducció griega | Traducció grega | Greek
translation | Μετάφραση στα ελληνικά:**

NANNA PAPANICOLAOU (Instituto Cervantes de Atenas)

⇒ **Agradecimientos | Agraïments | Acknowl- edgements | Ευχαριστίες**

DAVID AQUILUÉ

GAJETÀ BIGARÓS (Arquitecto técnico)

BEATRIZ DOMINGO (Museo Arqueológico Nacional)

AURORA MARTÍN (Museu d'Arqueologia de Catalunya-Ullastret)

MANUEL OLCINA (Museo Arqueológico de Alicante)

ANTONI ROJAS (Institut Català de Recerca en Patrimoni Cultural)

HELENA ROMAGÓS (Generalitat de Catalunya)

PAQUITA SABALLS (Ajuntament de l'Escala)

MERCEDES TENDERO (Fundación L'Alcúdia)

CENTRO IBERIA GRAECA

(www.iberiagraeca.org)

⇒ Consejo Rector | Consell Rector | Advisory Board | Διοικητικό Συμβούλιο

JESÚS PRIETO DE PEDRO
Director General de Bellas Artes y Bienes Culturales y de Archivos y Bibliotecas. Ministerio de Educación, Cultura y Deporte

JOAN PLUMA
Director General del Patrimonio Cultural. Generalitat de Catalunya

ESTANISLAU PUIG
Alcalde-Presidente del Ayuntamiento de l'Escala (Girona)

CARLES JAUME
Subdelegado del Gobierno en Girona. Delegación del Gobierno de España en Catalunya

ENRIQUE VARELA
Subdirector General de los Museos Estatales. Ministerio de Educación, Cultura y Deporte

ANDRÉS CARRETERO
Director del Museo Arqueológico Nacional

XAVIER LLOVERA
Director del Museu d'Arqueologia de Catalunya

PALOMA CABRERA
Jefa del Departamento de Antigüedades Griegas y Romanas del MAN

XAVIER AQUILUÉ
Responsable científico del Centro Iberia Graeca

⇒ Consejo Científico | Consell Científic | Scientific Board | Επιστημονικό Συμβούλιο

SEBASTIÁN CELESTINO (Investigador de la Unidad Asociada Universidad Autónoma de Madrid/ Instituto de Arqueología de Mérida del CSIC)

ADOLFO J. DOMÍNGUEZ (Catedrático de Historia Antigua de la Universidad Autónoma de Madrid)

JOSÉ M. GARCÍA CANO (Conservador del Museo de Murcia)

MAITE MIRÓ (Arqueóloga territorial de Tarragona del Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya)

RICARDO OLMOS (Profesor de Investigación del Instituto de Historia del CSIC)

JOSÉ PÉREZ BALLESTER (Profesor titular de Arqueología de la Universitat de València)

PIERRE ROUILLARD (Director del Centre René Ginouvés, CNRS, Paris)

ARTURO RUIZ (Catedrático de la Universidad de Jaén. Director del Centro Andaluz de Arqueología Ibérica)

CARMEN SÁNCHEZ (Profesora titular de Arte Antiguo de la Universidad Autónoma de Madrid)

JOAN SANMARTÍ (Catedrático de Arqueología de la Universitat de Barcelona)

⇒ Responsables científicos | Responsables científics | Scientists responsible | Επιστημονικοί υπεύθυνοι

XAVIER AQUILUÉ (Centre Iberia Graeca-Museu d'Arqueologia de Catalunya)

PALOMA CABRERA (Centro Iberia Graeca-Museo Arqueológico Nacional)

⇒ Documentalistas | Documentalistes | Documentalists | Τεκμηρίωση

BEATRIZ DOMINGO (Museo Arqueológico Nacional)

JAVIER SICILIA (Museo Arqueológico Nacional)

FAUSTINO PÉREZ (Institut Català d'Arqueologia Clàssica)

⇒ Gestión informática | Gestió informàtica | Computer Management | Διαχείριση Ψηφιακών Δεδομένων

DIEGO JAVIER GIL

⇒ Gestión Administrativa | Gestió Administrativa | Administrative management | Διοίκηση

SARA MARTÍNEZ (Centre Iberia Graeca-Museu d'Arqueologia de Catalunya)

⇒ Diseño gráfico | Disseny gràfic | Graphic design | Γραφικός σχεδιασμός

SARA OLMOS

⇒ Dirección postal | Adreça postal | Postal address | Ταχυδρομική διεύθυνση

CENTRO IBERIA GRAECA

Casa dels Forestals de Sant Martí d'Empúries
C/ de la Miranda, 4

E-17130 SANT MARTÍ D'EMPÚRIES (L'ESCALA, GIRONA, ESPAÑA)

Tel. 972 77 05 84; Tel. 972 77-20-83

email: informació@iberiagraeca.org

INSTITUTO CERVANTES

(www.cervantes.es)

Director | Director | Director | Διευθυντής

VÍCTOR GARCÍA DE LA CONCHA

**Directora de Cultura | Directora de Cultura |
Director of Culture | Διευθύντρια Πολιτιστι-
κών**

MONTSERRAT IGLESIAS SANTOS

**Subdirectora de Cultura | Sotsdirectora de
Cultura | Assistant Director of Culture | Υπο-
διευθύντρια Πολιτιστικών**

JUANA ESCUDERO MÉNDEZ

**Jefe del Departamento de Actividades Cul-
turales | Cap del Departament d'Activitats
Culturals | Head of the Cultural Activities
Departament | Επικεφαλής Τμήματος Πολιτι-
στικών Εκδηλώσεων**

ERNESTO PÉREZ ZÚÑIGA

**Responsable del Área de Ciencia e Historia |
Responsable de l'Àrea de Ciència i Història |
Head of the Science and History Area |
Υπεύθυνη Τομέα Επιστημών και Ιστορίας**

ALMUDENA PÉREZ DE ARMIÑÁN

INSTITUTO CERVANTES DE ATENAS DEPARTAMENTO DE CULTURA

<http://atenas.cervantes.es>

Director | Director | Director | Διευθυντής

EUSEBI AYENSA

**Gestora Cultural | Gestora cultural | Cultural
Management | Υπεύθυνη Πολιτιστικών
Εκδηλώσεων**

NANNA PAPANICOLAOU

**Auxiliar de cultura | Auxiliar de cultura |
Assistant cultura | Βοηθός διοργάνωσης
Πολιτιστικών Εκδηλώσεων**

BÁRBARA PAPADOPOULU

**Dirección postal | Adreça postal | Postal ad-
dress | Ταχυδρομική διεύθυνση**

INSTITUTO CERVANTES DE ATENAS

Mitropóleos 23,

GR-10557 ATENAS (GRECIA)

Tel. +30 210.3634117

Fax. +30 210.3647233

email: cultate@cervantes.es

www.iberiagraeca.org

con la colaboración del

